

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 151

2017

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

Філологічні науки

Випуск 151

м. Кропивницький

2017

ББК 81.2(3)
Н 34

Н34 Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький, 2017. – Випуск 151. – 280 с.
ISBN 966-8089-24-3

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань лексикології, ономастики, морфонології, словотвору, морфології, синтаксису, діалектології, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики тощо. Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів факультетів філології та журналістики вищих навчальних закладів.

ББК 81.2(3)

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (*протокол № 5 від 30.11.2016 року*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Семенюк Олег – доктор філологічних наук, професор, ректор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (головний редактор).
2. Клочек Григорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (заступник головного редактора).
3. Білоус Олександр – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
4. Гурбанська Антоніна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземної філології Київського національного університету культури і мистецтв.
5. Гладі Олександр – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри методик дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
6. Лучик Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».
7. Манакін Володимир – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.
8. Михида Сергій – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
9. Міщенко Алла – доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
10. Ожоган Василь – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія».
11. Панченко Володимир – доктор філологічних наук, професор.
12. Парашук Валентина – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
13. Перзеке Андрій – доктор філологічних наук, професор центру інноваційних освітніх технологій Псковського обласного інституту підвищення кваліфікації працівників освіти (Росія).
14. Поляруш Олег – кандидат філологічних наук, професор.
15. Руснак Ірина – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка.
16. Ковтюх Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (відповідальна за випуск).

Статті подано в авторській редакції

© Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2017

ISBN 966-8089-24-3

ТРАДИЦІЙНІ І НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 81'367.635

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННИХ ЧАСТОК

Людмила ГЛЄБОВА (Кропивницький)

У статті розглянуто питання функціювання часток на рівні комунікативного синтаксису в увиразненні актуального членування речення. Висвітлено темовидільні та ремовидільні функції часток. Проаналізовано функціювання часток у якості засобів вираження ствердження, заперечення, питання і бажання. Автором виокремлено дві групи часток за специфікою вираження питальної модальності. Складники першої групи виражають власне питальність, другої – питальність з певним застереженням.

***Ключові слова:** вторинні частки, комунікативний синтаксис, актуальне членування висловлення, стверджувальне і заперечне значення, констатуюча модальність, питальна модальність, бажальна модальність.*

Ljudmila Glebova

FUNCTIONAL PECULIARITIES OF SECONDARY PARTICLES

The author considers the problem of functioning of particles at the communicative syntax level in expressiveness of actual sentence division, describes thematic and rhemic functions of particles, analyzes functioning of particles as of the means of expressing of affirmation, negation, modality and wishful modality. The author also distinguishes two groups of particles on account of the interrogative modality specifics. The components of the first group express proper interrogation, of the second – interrogation with some warning.

***Key words:** secondary particles, communicative syntax, actual sentence division, affirmative and negative values, the decisive modality, interrogative modality, wishful modality.*

Вивчення синтаксису передбачає аналіз мовної підсистеми, включаючи також комунікативний аспект її функціювання. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлюються в працях В. Белошапкової, І. Вихованця, К. Городенської, Т. Ніколаєвої, В. Петрянкіної.

Останнім часом у зв'язку з розвитком теорії актуального членування, що має безпосередній вихід у комунікативний синтаксис, висунуто ідею про комунікативну функцію часток [1, с. 311]. Зазначимо, що термін «комунікативний» тут ужито не в найбільш широкому значенні, де його семантика адекватна значенню в терміні «комунікативна функція». Адже практично всі мовні одиниці володіють здатністю служити засобами комунікації. Частковим, але надзвичайно важливим проявом цього плану є актуальне членування речення [7, с. 15]. Проте обмежувати комунікативну функцію часток лише функцією виділення теми і реми не можна. Виразне комунікативне призначення і тих часток, які беруть участь у створенні відповідного комунікативного типу речення за метою висловлювання – розповідних, питальних, окличних та спонукальних [1, с. 312].

Комунікативний бік вивчення часток зосереджує в собі два аспекти: їх роль в увиразненні теми та реми і специфічна функція партикул як засобів створення різних комунікативних типів речень за метою висловлення та інтонаційним забарвленням. Звідси комунікативна функція часток є класифікаційною функцією, що об'єднує їх в єдиний клас аналітичних синтаксичних морфем [1, с. 312].

В українській мовознавчій традиції утвердилася думка про значимість часток у виділенні теми та реми. На рівні комунікативного синтаксису – для вираження актуального членування речення – уживаються частки, що виділяють і підкреслюють тему або рему [4, с. 28]. Засобами виділення теми та реми виступають інтонація, позиція (порядок слів). Важлива роль у цьому аспекті належить і часткам [16, с. 160]. Одну з найгрунтовніших класифікацій засобів вираження актуального членування речення в українському мовознавстві запропонував І. Вихованець [3, с. 152–154]. Він відносить частки до синтаксичних засобів виділення теми чи реми.

Незважаючи на визнання значимості часток на рівні темо-ремного поділу, в українському мовознавстві не знаходимо спеціальних досліджень,

присвячених функціям часток у висловленні, особливо під час його актуального членування. Здебільшого згадані питання спорадично висвітлюються у загальнотеоретичних працях [1, с. 315–317; 3, 153; 13, 151–152].

Більшість дослідників визнають, що частки здатні служити додатковим засобом актуального членування, проте існують і протилежні погляди на функціональну природу партикул. Твердження про незалежність актуального членування висловлення від наявності в його структурі часток представлене у роботах Т. Ніколаєвої. Такої ж думки дотримується І. Вардуль [2, с. 242]. Одним із доказів нечіткої вираженості функцій часток в увиразненні теми і реми Т. Ніколаєва вважає здатність партикул (**і, навіть т. ін.**) виділяти в одних випадках контекстуального оточення та інтонаційного акцентування і позиції в реченні тему, а в інших – рему [10, с. 79]. На нашу думку, здатність деяких часток увиразнювати в одних випадках тему, в інших – рему жодним чином не слід вважати запереченням їх здатності виконувати функцію допоміжного засобу увиразнення актуального членування речень. До того ж в одній із цих двох функцій певна частка вживається частіше, тому й роль цю для неї можемо трактувати як типову. Варто враховувати, що частка – лише один із засобів вираження такого членування. До того ж висловлення, де партикула виділяє певний компонент, мають, безумовно, додатковий семантичний відтінок. Таким чином підвищується комунікативна значимість компонента, що виокремлюється за допомогою цієї частки, акцентується на ньому як на новому, важливому, чи підкреслюється важливість даності, відомості певного факту дійсності. Природно, що частка, як і кожна мовна одиниця, не є односпрямованою, тому при глибокому аналізі трактувати її як одиницю, значиму виключно в межах комунікативності, було б перебільшенням; наявність інших функцій у партикул не є запереченням її комунікативної або супрасинтаксичної значимості.

Розглядаючи актуалізаційні функції українських часток, слід зазначити, що активність на рівні комунікативного синтаксису виявляють вторинні похідні трансформанти. Цей аспект, зумовлений збереженням та трансформацією в них лексичних значень одиниць твірних частин мови, і послужив передумовою для їх широкого функціонування як засобів вираження темо-ремного поділу.

І. Вихованець уважає, що «тема звичайно виділяється частками **а** і **же** (**ж**)» [4, с. 28]. Частку **а**, слідом за О. Кушлик, доречно віднести до відсполучникових похідних [7, с. 176]. Виходячи із зазначеного вище, можна з певністю зазначити, що досить часто у функції засобу виділення теми в непитальних реченнях у сучасній українській мові вживається частка **а**, напр.: *А вона/ – зирк, та за мною* (О. Довженко); *А я/ вмиваю руки* (І. Костецький); *А він/, посміхнувшись, виходить в луг* (Б. Олійник). У функції увиразнювача теми частка **а** найчастіше сполучається з іменем чи його еквівалентом.

Питальні речення з темовидільною часткою **а** також активно функціонують у сучасній українській мові, напр.: *А Десна/ не висохне, тату?* (О. Довженко); *А ти/ якого згубила?* (Д. Гуменна).

Функцію виділення теми можуть виконувати і ремовидільні частки. Комунікативну функцію виділення реми виконують насамперед частки **тільки, лише, навіть, і, хоч, саме, краще, же** та інші [16, с. 160]. Приблизно такий же перелік ремовидільних часток знаходимо і в працях інших дослідників, серед яких І. Вихованець [4, с. 28]. Комунікативну функцію виділення реми виконують переважно частки **тільки, лише, лиш, навіть, хоч, хоч би, саме, якраз, і, й, таки, же, ж** та ін [16, с. 316]. Слід погодитися з трактуванням ремовидільної ролі названих часток але також зазначимо, що ці одиниці можуть вживатися в сучасній українській мові і в ролі темовидільних, напр.: *Лише рябок/, засвистівши, пролетів з однієї височенної кедри на іншу...* (І. Багрянний); *Лише дві кулі/ вгрузли ціляком зліва* (І. Багрянний); *Та хоч скрізь сон/ подивлюся На ту Україну...* (Т. Шевченко). Проте більш типовою для них є функція увиразнення реми, напр.: *Спитав Яким/ – чи хоч перевірка та скоро*

вже (А. Головка); *Та ви б/ хоч трохи розказали нам про ту бабу Лукію* (А. Головка); *А згадаймо! Може, серце/ хоч трохи спочине* (Т. Шевченко); *Але вони/ хоч назад вертаються* (У. Самчук); *Так не ходить жоден експрес, так ходить/ лише цей етап* (І. Багрянний); *А там було/ лише кілька слів...* (Д. Гуменна).

Похідні частки мають різну активність у процесі виділення реми. Одні з них становлять собою ядро ремовидільних партикул, зокрема **тільки, саме, якраз, і**. Частки, прикріплені у висловленні до дієслова, є одиницями з обмеженими можливостями у функціюванні та валентності. Їх роль у увиразненні реми можна назвати факультативною. До таких належать відприслівникові похідні **трохи не, мало не**.

Парадигматика речення багатовимірною. Вона охоплює видозміни речення і в плані видо-часової трансформації, і в плані варіювання його модальності, і в змінах з погляду його емоційного навантаження, і в плані мети висловлення, і з позиції його актуального членування. І майже в кожному з цих аспектів можна спостерігати активну роль часток як засобів маркування різних варіантів і варіацій речень [9, с. 17]. Дослідники також зазначають, що в сучасній українській мові існує широка система засобів передачі ставлення мовця до змісту висловлювання або модальності у широкому розумінні цього терміна. Серед лексичних засобів чільне місце посідають частки, тому що саме вони найбільш лаконічно передають найтонші смислові відтінки. У реченні частки створюють ефект присутності особи мовця, несуть певну інформацію про нього, оскільки виражають подану ним емоційну та раціональну оцінку твердження [5, с. 23]. Виділяють декілька типів модальності – розповідну, питальну тощо [14, с. 123–137], і очевидно, що «у створенні комунікативних типів речення беруть участь відповідні частки й інтонація» [1, с. 312–313]. До того ж, на нашу думку, функціонування часток як елементів вираження модальності реалізується у двох планах – об'єктивному та суб'єктивному. Частка є значимою як у

процесі вираження емоційно-експресивних відтінків у складі речення, так і у формуванні комунікативних типів речень за метою висловлювання.

Вторинні частки здатні виражати семантику ствердження та заперечення. Констатуючу модальність створюють саме стверджувальні частки, до складу яких зараховують більше лексем, ніж загальноновизнано. К. Симонова вважає, що частка **так** як основний виразник стверджувальної думки, має такі відповідники: **ага, еге (е), угу, атож (ато), авжеж, аякже**. Серед стверджувальних значною варіативністю відзначаються так звані погоджувальні частки, функцію яких виконують лексеми, що належать до інших лексико-граматичних класів (**добре, гаразд**) та частки інших груп: **нехай (хай), ну-ну** тощо [11, с. 18–19]. У формуванні стверджувального значення речення беруть участь вторинні частки **так, еге, ага, угу, атож (ато), авжеж, аякже, нехай (хай), ну (ну-ну), ає, да, так-то (воно) так, хіба так, а то, та воно так, то-то ж бо й, та як же, ну то й хай**, напр.: *Так, так, государине моя!* (М. Кропивницький); *Ага! – знову хором* (Остап Вишня); *Ага! Це не в моїй компетенції...* (Остап Вишня); *Ага! То ви б так і казали!* (Остап Вишня); *Еге! І я так кажу, достомітно так!* (М. Кропивницький); *Еге... спізналися* (М. Кропивницький); – *Атож, – відказав лелека* (П. Панч); *Аякже, вже третій рік* (М. Кропивницький); *І ви теж... бачили океан? А то. Ураган нас мало не потопив* (О. Гончар); *Був „салон” для худоби, тепер для нас? А то* (О. Гончар); *Існує щось набагато вище цього. Ає. Може, тому й тривоги?* (О. Гончар). Усі вони в плані діяльності є вторинними, на синхронному ж рівні похідними деякі з них можна уважати лише умовно. Деякі слова прислівникового походження, що виконують функції стверджувальних часток (**точно, так точно, звичайно, запевне** та ін.) ще певною мірою зберігають своє вихідне лексичне значення, тому дослідники зараховують їх то до прислівників, то до модальних слів, то до часток. Межу, що їх розділяє, іноді визначають ситуативно, урахувавши семантичне навантаження інших компонентів висловлення, характер контексту,

інтонаційне оформлення тощо [11, с. 22]. До названих доречно зарахувати ще й лексему **справді**. Таким чином, склад та межі групи часток, що функціонують як засоби вираження ствердження, з урахуванням наведених міркувань кількісно розширюється. Семантика незгоди, заперечення виражається за участі часток **так би (оце) й, так де, о ні, ба ні ж, та ні, от і ні, а то (ж) ні, а то (хіба) ні, а не, та вже ж не, і не, де ж, та де ж, де там, та де там, де ж пак, де вже, як то, але ж хіба, або, от ще, хіба ж то, та чи, і вже**, напр.: *Так би я тебе й послухала! І не проси, і не говори мені: нічого не хочу слухати!* (М. Кропивницький); *Так би я тобі й сказала!* (М. Кропивницький); *Та де там прийшов!* (Розм.); *Де ж я того годен?* (Ю. Федькович); *Але ж хіба я перед ним винувата?* (О. Гончар); *Ба ні ж!* (М. Кропивницький); *Та ні!* (М. Кропивницький); *Та не діждеш же ти цього!* (М. Кропивницький). Аналізуючи вираження частками ствердження та заперечення, важливо враховувати також здатність вторинних часток виступати засобами емоційного вираження згоди чи незгоди.

Лексичний склад питальних часток досить численний (**чи, хіба, невже, га, а, як, що, що за**) [6, с. 85]. У функції питальних за певних лексико-граматичних умов і ситуації мовлення може використовуватися широке коло часток інших розрядів, а також слів інших частин мови. Про це, зокрема, свідчить і наведений вище перелік часток: майже всі вони не є виключно питальними. Пор.: *Так! Так? А, це ви! Хто це прийшов? Га? Хіба тільки він цього не знає. Хіба він цього не знає? Що ви! Що, спізналися? Як добре! А він як закричить! Як? Ви цього не знаєте?* [6, с. 85].

У питальних реченнях мовець ставить за мету запитати про щось, спонукаючи тим самим співбесідника до відповіді. Комунікативне завдання спитати про щось реалізують питальні частки **чи, хіба, невже**, а також частки відсполучникового походження **і (й), а, або** з питальною інтонацією. В усному розмовному мовленні вживаються ще питальні частки **га, ну** [1, с. 314].

Переважна більшість питальних часток української мови є вторинними похідними одиницями чи становлять функційні омоніми до відповідних однозвучних сполучників, прислівників, вигуків, напр.: *А чи вийдеш?* (А. Свидницький); *Чи татко дома?* (А. Свидницький); *Чи не маєш, серце, що смашненького з'їсти?* (А. Свидницький); *Чи то ж правда, мій Боже?* (М. Вороний); *Та чи ж сонце розлюблюють квіти?* (М. Вороний); *Хіба я не розказував вам, як був дома на Різдво?* (А. Свидницький); *Петре, а Петре! – Га?* (Б. Грінченко); *А то ж як? – кажуть, стоячи козирем, міщане* (П. Куліш); *Ану-ну, що там буде?* (Г. Квітка-Основ'яненко); *А як ти, Славку, відтвориєш складання цього культу?* (Д. Гуменна); *А що ж ті менші?* (В. Барка).

За специфікою вираження питальної модальності ці частки розподіляємо на дві групи. Одиниці першої групи служать для вираження власне питальності (**чи, хіба, невже**). Інші ж лексеми кваліфікуються як питальні з певними застереженнями, адже вони лише увиразнюють питання, надаючи йому різних емоційно-експресивних відтінків. До цієї групи емоційно-експресивних часток належать **що за, чи що, чи як, а чи, як же, чи ж, чи не, чи то ж, та чи ж, та чи, хіба ж, а хіба ж, та хіба ж, а хіба, та хіба, а то ж, а ж (же), або ж (же), а що (ж), та й що, що ж, що ж його, що ж воно, що то (це) за, і хіба, та й, та як же, і не, і таки, а то ж як**.

У бажальних, або оптативних, реченнях, як відомо, повідомляють про бажання мовця встановити відповідність між змістом речення і реальністю. У формуванні цього комунікативного типу речень беруть безпосередню участь частки [14, с. 125–127]. Для вираження бажальної модальності у мові є засоби, до яких дослідники включають і незалежні речення з формою умовного способу чи інфінітива, які вводяться частками **хоч би, ось би, якби, тільки б, лиш би, хай би, нехай би** [15, с. 174]. Дослідження функціонування похідних часток як засобів вираження бажальної модальності дає підстави стверджувати наявність у лексем цієї групи неоднакових функціональних можливостей при

формуванні бажального модального плану речення. До одиниць першого рівня вираження бажальності належать лексеми, у структурі яких є компонент **б (би): якби, щоб(и), коб(и), аби**, напр.: *От якби продати!* (П. Мирний); *Якби вони тут загаялись!* (Б. Грінченко); *Коби хоч він був тут, усе було б інакше!* (О. Кобилянська); *І щоб умів також цей артист орудувати косою, вилами, ціпом...* (О. Довженко); *І щоб три дні дзвонили в усі дзвони з приводу народження нашої державності* (О. Довженко); *А як один? Аби вовк! Страшно і одного...* (С. Руданський); *Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші* (І. Карпенко-Карий). Уважаємо, що саме цей елемент і є підґрунтям їх функціонування як засобу вираження бажальності. Інші частки, що служать для формування оптативності, називаємо умовно одиницями модифікаційно-супровідного рівня. Серед них частки **а, хоч, хоча, ось, от, то, тільки, тільки, коли, хай, нехай, най, лише, лиш, лишень, бодай**. Кількісно досить значною є група складених часток, які виражають бажальність. До таких належать похідні одиниці, утворені шляхом партикуляції слів різних частин мови: **а хоч би, хоч би, хоча б, хоч нехай, хоч же б, ось би, лиш би, лише нехай, лиш (е) аби, лишень аби, хай би, хай хоч, нехай би, нехай би й, нехай лиш, нехай лишень, нехай же, най би, най би лиш (е), коли б, коли б тільки, коли б тільки, коли б хоч, коби хоч, коби лише, от якби, якби ж то, якби хоч, якби тільки, якби тільки, аби тільки, аби тільки**.

Отже, вивчення часток на рівні комунікативного синтаксису у функції додаткового засобу актуального членування речення-висловлення є новим малорозробленим напрямком у сучасному українському мовознавстві. Дослідницька думка коливається із цього приводу від погляду на частки як одиниці, значимі на рівні комунікативного синтаксису, до майже повного заперечення їх (часток) синтаксичного функціонування.

У полі нашої уваги перебували також речення розповідної, питальної та бажальної модальності. Проте такий вибір зовсім не означає, що у формуванні модальності інших типів речень за метою висловлення частки

загалом і вторинні частки зокрема участі не беруть. Навпаки: частка є важливим засобом формування модальності і в інших типах речень, наприклад, у спонукальних. Частки також активно функціують в окличних реченнях (класифікація за інтонаційним забарвленням). На наше переконання, інші аспекти функціювання часток у структурі речення ще потребуватимуть більш докладного вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вардуль И. Ф. Основы описательной лингвистики (синтаксис и супрасинтаксис) / И. Ф. Вардуль. – М. : Наука, 1977. – 351 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Гальона Н. П. Функції модальних часток / Н. П. Гальона // Дивослово. – 1990. – № 11. – С. 24–28.
6. Киселев И. А. Частицы в современных восточнославянских языках / И. А. Киселев. – Минск : Изд. БГУ им. В. И. Ленина, 1976. – 160 с.
7. Кушлик О. П. Омонімія незмінних класів слів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кушлик Оксана Павлівна. – Дрогобич, 2000. – 223 с.
8. Леденев Ю. И. Класифікация неполнозначных слов по функционально-синтаксическому основанию / Ю. И. Леденев // Неполнозначные слова. – Ставрополь : Изд-во «Ставропольская правда», 1978. – Вып. 3. – С. 3–22.
9. Леденев Ю. И. Неполнозначные слова как средства оформления синтаксических конструкций, связей и отношений / Ю. И. Леденев // Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе : межвузовский сборник научных трудов. – Ставрополь : СГПИ, 1988. – С. 3–20.
10. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании : на материале славянских языков / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 169 с.
11. Симонова К. С. Функції стверджувальних часток в українській мові / К. С. Симонова // Укр. мова і літ. в шк. – 1980. – № 3. – С. 52–57.

12. Скиба Ю. Г. Семантика и функции частицы как служебного слова. Курс лекций для студентов-филологов / Ю. Г. Скиба. – Черновцы, 1969. – Кн. 3. – 59 с.
13. Современный русский язык : [учеб. для филолог. спец. ун-тов] / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк, 1989. – 800 с.
14. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
15. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л. : Ленингр. отделение изд-во «Наука», 1990. – 264 с.
16. Харченко С. В. Семантико-синтаксична і комунікативна структура речень спонукальної модальності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харченко Світлана Василівна. – К., 2001. – 207 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Глебова Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Кіровоградського національного технічного університету.

Коло наукових інтересів: питання функціонування частин мови.

УДК 811.161.2'367

СКЛАДНІ ВИПАДКИ РОЗРІЗНЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ

ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Ніна Грозян (Сімферополь)

Статтю присвячено аналізу складних випадків розмежування другорядних членів речення в річищі традиційної класифікації. Зауважено, що практичне визначення мінімальних синтаксичних одиниць ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак, з огляду на комунікативне призначення речення й окремих його частин. З'ясовано способи розмежування другорядних членів на підставі їхніх диференційних структурно-семантичних ознак. Окреслено набір можливих синонімічних перетворень для визначення членів речення, умотивовано доцільність залучення прийомів трансформацій та аналогії. Розроблено механізм розрізнення додатка й неузгодженого означення, що ґрунтується на врахуванні лексико-граматичних особливостей головного і залежного компонентів. Обґрунтовано розрізнення прикладки й означуваного слова з огляду на такі

чинники: ступінь конкретизації змісту (у прикладки він має бути вищим, бо вона уточнює означуване слово); лексико-граматичні характеристики (власна чи загальна назва); наявність відокремлення; наявність додаткової характеристики. Описано критерії розмежування додатка й обставини: обов'язковість / необов'язковість (факультативність) другорядних членів речення у формально-синтаксичній структурі речення; лексичні властивості підпорядкувального й підпорядкованого компонентів; конкретність / абстрактність іменника в прийменниково-відмінковій словоформі; конкретний зміст усього речення; словотвірні паралелі відмінкових чи прийменниково-відмінкових форм із їхніми граматичними синонімами.

Ключові слова: член речення; мінімальна синтаксична одиниця; традиційна класифікація членів речення; додаток; означення; прикладка; обставина.

Nina Grozian

COMPLEX CASES OF DISTINCTION OF SECONDARY PARTS OF THE SENTENCE

The article analyzes complex cases of separation of secondary parts of the sentence in the sphere of traditional classification. It is noted that the practical definition of minimal syntactic units is based on the complex of semantic and formal characteristics because of the communicative purpose of the sentence as a whole and its separate parts. The ways of separation of secondary parts of the sentence based on their differential structural and semantic features are shown. A set of possible synonymous changes for the definition of the sentence parts are outlined; the expediency of attracting transformation and analogy techniques is motivated. The mechanism of distinction of an inconsistent attribute and an object based on consideration of lexical and grammatical peculiarities of the main and dependent components is worked out. The author grounds the distinction of the apposition and a signified word due to the following factors: the degree of specification of the content (an apposition should have a higher degree because it makes the signified word more accurate); lexical and grammatical characteristics (proper or common name); the availability of separation; the availability of additional characteristics. The criteria of separation between the object and the adverbial modifier are described: compulsory / optional secondary parts of the sentence in formal syntactic structure of sentences; lexical properties of subordinating and subordinate components; concrete / abstract nouns in preposition-and-case word forms; the specific content of the whole sentence; word building parallels of case or preposition-and-case forms with their grammatical synonyms.

Key words: parts of the sentence; minimal syntactic unit; traditional classification of the sentence parts; object; attribute; apposition; adverbial modifier.

Традиційна типологія членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, що часто руйнує єдині виміри класифікації й веде до об'єднання в одному класифікаційному ряді неоднорядкових величин. Визначення членів речення ускладнене наявністю компонентів, що важко піддаються формалізації, а тому потребує уваги проблема розрізнення членів речення з огляду на їхню складну й досить розгалужену різноманітність засобів вираження. Опрацювання критеріїв розмежування членів речення не втратило актуальності й потребує уваги дослідників.

На сьогодні в лінгвістиці виконано низку вагомих наукових студій, що презентують різні підходи до розрізнення членів речення. Теоретичне осмислення сутності другорядних членів речення й практичні прийоми їх розмежування представлено в працях В. В. Бабайцевої [1], С. П. Бевзенка [136], В. А. Белошапкової [2], І. Р. Вихованця [4; 5], А. П. Загнітка [6], Н. Л. Іваницької [8], Л. В. Шитик [16], К. Ф. Шульжука [17] та ін. Розрізненню синтаксичних функцій інфінітива в ролі другорядних членів речення присвячені дослідження В. М. Бріцина [3], В. Ф. Сича [11], І. І. Слинька [12], І. Р. Швеця [15] та ін.

Попри наявність значної кількості методичних рекомендацій та теоретичних обґрунтувань, питання розрізнення членів речення остаточно не розв'язане, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти їх опису. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних концепцій і підходів, що стосуються місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхньої типології, критеріїв розмежування, формальної, семантичної і комунікативної диференціації.

Мета статті – проаналізувати складні випадки розмежування другорядних членів речення, з'ясувати способи їх розрізнення. Досягненню поставленої мети сприятиме реалізація таких **завдань**: окреслити набір можливих синонімічних перетворень для визначення членів речення; розробити

механізм розрізнення додатка й неузгодженого означення; обґрунтувати розрізнення прикладки й означуваного слова; описати критерії розмежування додатка й обставини.

Дослідники називають низку особливостей, які потрібно враховувати для кваліфікації другорядних членів речення: 1) семантико-синтаксичні функції структурно-семантичного компонента; 2) входження / невходження до номінативного мінімуму речення; 3) морфологічне вираження другорядного члена речення і граматичні засоби зв'язку з опорним словом; 4) синтаксична роль; 5) лексичне значення опорного і залежного членів речення; 6) позиційна закріпленість / незакріпленість під час актуального членування речення; 7) співвідношення з відповідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення [6, с. 494; 17, с. 86].

Практичне визначення членів речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак, з огляду на комунікативне призначення речення й окремих його частин [8, с. 78]. Способами розмежування другорядних членів (тобто практичними прийомами розрізнення) на підставі їхніх диференційних структурних ознак є:

1) значеннєві запитання, спрямовані на відображення семантико-синтаксичного статусу другорядного члена речення;

2) морфологічне вираження мінімальної синтаксичної одиниці;

3) супідрядні зв'язки між другорядними членами речення як показник однорідності їхнього семантико-синтаксичного статусу;

4) урахування особливостей категорійної семантики головного слова;

5) можливість синонімічної заміни одних словосполучень іншими (*колосок жита – житній колосок*);

6) урахування реального відчуття просторових відношень, місця розташування чого-небудь і, з огляду на це, поступової втрати іменником власної категорійної семантики (*За вікном розвиднялося*);

7) урахування лексичного значення головного і залежних слів [6, с. 494].

Для розмежування **додатків** та **неузгоджених означень**, виражених іменником у родовому відмінку, А. П. Загнітко пропонує залучати різноманітні синонімічні перетворення:

1) заміну неузгодженого означення узгодженим: *сік яблуні* → *яблучний сік*; *шапка брата* → *братова шапка*;

2) перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у сполучення підмета з присудком (при цьому слово, що є означенням, стає підметом, а пояснюваний іменник трансформується в дієслово-присудок): *шепіт трави* → *трава шепотить*, *сум матері* → *мати сумує*;

3) перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у речення з присудком *давати* (під час цієї трансформації слово-означення стає підметом, а підпорядкувальне слово – прямим додатком): *вогонь багаття і багаття дає вогонь*, *світло лампи і лампа дає світло*;

4) перетворення неузгодженого означення в поширене узгоджене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, чи в підрядне присубстантивно-означальне речення: *тепло багаття і тепло, що йде від багаття*; *плаття з шовку і плаття, пошите з шовку* [6, с. 503].

Л. В. Шитик акцентує увагу на врахуванні лексико-граматичних особливостей опорного та залежного компонентів у процесі розмежування додатка й неузгодженого означення, а також на доцільності залучати прийоми трансформацій та аналогії [16, с. 119]. Погоджуємося з визначенням дослідницею механізмом розрізнення додатка й неузгодженого означення.

1. Якщо іменник у родовому відмінку залежить від іменника **недієслівного** походження (крім похідних іменників з абстрактним значенням), то він виконує роль **означення**. Підтвердженням цього є перетворення неузгодженого означення в узгоджене, напр.: *гомін степу* – *степовий гомін*, *вулиці села* – *сільські вулиці*. Однак цей загальноприйнятий прийом не зовсім досконалий, тому що не завжди зміст словосполучень «іменник + іменник у родовому відмінку» та «іменник + прикметник» однаковий, напр.: *листя дерева*

(нетотожне *дерев'яне листя*). До того ж словотвірний потенціал іменникової основи часто внеможливлує перетворення в прикметник, напр.: *мотор літака*. У такому разі доцільно застосовувати прийом аналогії, що передбачає заміну іменника в родовому відмінку іншою лексемою (найчастіше видовою назвою), яку можна перетворити в прикметник, напр.: *листя яблуні – яблуневе листя, мотор машини – машинний мотор*.

2. Якщо іменник у родовому відмінку залежить від іменника **дієслівного** походження, то він може бути означенням або додатком, що залежить від значення родового відмінка – родовий суб'єкта чи об'єкта:

а) якщо іменник у родовому відмінку називає виконавця дії (значення суб'єкта), то він виконує роль **означення**; у такому разі в трансформованому сполученні іменник змінює форму з родового відмінка на називний, тобто виконує роль підмета, напр.: *Ні співупташок, ні зудіння комахи не чутно* (В. Шевчук) – *спів^{чий?}пташок → пташки співають*;

б) якщо іменник у родовому відмінку називає предмет (значення об'єкта), на який спрямовано дію, то він виконує роль **дodatка**; підтвердженням цього є перетворення іменникового словосполучення в дієслівне, де цей іменник не змінює відмінок або набуває форми знахідного відмінка (синтаксична функція додатка), напр.: *У четвертому класі першочергове значення надавалося злагодженому й чистому співу двоголосних пісень* (В. Черкасов) – *спів^{чого?}пісень → співати пісні*.

3. Якщо іменник у родовому відмінку залежить від похідних іменників з абстрактним значенням (на зразок *велич, геній, світоч, патріарх* тощо), які вже своєю семантикою виражають повноту ознаки, а отже не потребують іншої атрибутивної характеристики, то він виконує роль додатка, напр.: – *Це світоч науки для всього слов'янства* (О. Ільченко).

Складним є питання розрізнення **прикладки й означуваного слова**. Розмежування їх потребує врахування засобів вираження цього різновиду

означення, адже прикладка може бути виражена як власною, так і загальною назвою.

У науковій літературі описано різні критерії і способи розрізнення прикладки й означуваного слова [6, с. 505; 9, с. 65–68; 16, с. 118 та ін.]. Узагальнивши наявний теоретичний матеріал, пропонуємо враховувати такі чинники: 1) ступінь конкретизації змісту (у прикладки він має бути вищим, бо вона уточнює означуване слово), напр.: *Попливе Івасик геть-геть річкою, а мати тим часом йому їсти наварить та в горнятка-двійнятка накладе* (Нар. тв.); 2) лексико-граматичні характеристики, зокрема власна чи загальна назва (у цьому разі прикладкою є власні географічні назви; умовні назви неживих предметів (газет, журналів, наукових, художніх та інших літературних творів, підприємств, організацій і т. ін.); клички тварин, частково – власні імена людей), напр.: *Перші речення та окремі шматки цієї книги народилися на моїх друкарських машинках «Україна» та «Optima»...* (А. Дністровий); 3) наявність відокремлення (відокремлений компонент і є прикладкою), напр.: *А на Катерину, на дитя своє єдине, тільки поглядає* (Т. Шевченко); 4) родо-видові відношення (прикладка зазвичай є видовою назвою), напр.: *Гей, на всі простори, на Карпати-гори розлітайся, слово, розтинайся, клич...* (М. Рильський); 5) наявність додаткової характеристики (додаткове якісне значення має прикладка), напр.: *Був собі чоловік та жінка, а в них синок-одиначок Івасик* (Нар. тв.); *Хлопчика-крихітку украла страшна змія, але Телесика їй з'їсти не вдасться* (Анонс мультфільму).

Стосовно функціювання в ролі прикладки імен людей немає єдиної думки. Б. М. Кулик вважає, що власне ім'я є переважно означуваним словом, а загальна назва, що характеризує особу за її національністю, професією, характером діяльності, віком, місцем проживання, походженням, за належністю до певної соціальної групи, до організації чи до політичного напрямку, є прикладкою, напр.: *І мовчав юнак Федькович* (П. Тичина) [9, с. 66]. Натомість

С. П. Бевзенко відзначає, що здебільшого прикладкою є власна назва, напр.: *Капітан Микола дивиться довкола* (І. Франко) [13, с. 328].

Погоджуємося з Л. В. Шитик [16, с. 118], що власне ім'я є прикладкою в таких випадках: 1) коли загальна назва не містить додаткової характеристики, а найчастіше має при собі означення, напр.: *Сучасний французький письменник Мішель Уельбек, маючи мільйонні гонорари, у своїх інтерв'ю справляє враження замкнутої і депресивної людини...* (С. Процюк); 2) коли власна назва відокремлена, напр.: *Дядькова дружина, Оксана, швидко розтопила піч* (О. Беляєв).

Загальна назва є прикладкою за умови, що: 1) власна назва позначає відому вже особу, а в загальній назві міститься якась додаткова оцінна чи експресивна характеристика, напр.: *Тоді загарбник Самійло не витримував дідового нападу і подавався навтіки під дуби* (О. Довженко); *Зневажуваний ворогами, він [народ] подарував світові велетня Франка* (М. Рильський); 2) потрібно відрізнити одну особу від іншої за збігу їхніх прізвищ, напр.: *Мало є імен більш відомих світу, ніж ім'я Дюма-батька* (http://biografiya.com.ua/publ/biografija_zarubizhnih_pismennikov/djuma_a/).

Потребує уваги визначення функційного статусу складних іменників прикладкового типу. Зокрема, не є прикладкою компонент таких складних іменників: а) слів, що становлять одне поняття на зразок *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (гостинність), *щастя-доля* (талан), *жито-пшениця* (хліб) тощо, напр.: *– Знай, серце батька-матері, ким би вони не були, людьми, звірями чи птахами, за дитину болить однаково* (Нар. тв.); б) складні лексеми, утворені поєднанням синонімів, напр.: *Серед мороку, бурі-негоди цілу ніч буде човен блукати* (Леся Українка); *В роботі більше, ніж у грі, з нужди-недолі виростаєм* (М. Луків); в) назви рослин: *сон-трава, розрив-трава, євшан-зілля*, напр.: *Не сон-трава на могилі вночі процвітає* (Т. Шевченко); г) фольклорні образи (*рута-м'ята, жар-птиця, щастя-доля*), напр.: *Обвуглив дерева, стоптав руту-м'яту* (М. Луків); *Я подався у світ щастя-долі шукати* (М. Луків); г) казкові персонажі

(Лисичка-сестричка, Вовчик-братик, Івасик-Телесик та ін.), напр.: *І вовчик-братик, і біла білка, і хитрий лис... Куди розбіглись, куди сховались – агей, куди?* (Б. Олійник).

Однакові засоби вираження додатків та обставин (відмінкові й прийменниково-відмінкові словоформи) спричинюють труднощі їх розмежування. Цим питанням приділено увагу в науковій та навчально-методичній літературі [7, с. 25–34; 8, с. 85–101; 9, с. 73; 10, с. 59–64; 14 та ін.], однак проблема розрізнення залишається актуальною.

Н. Л. Іваницька наголошує на важливості застосування часткових практичних прийомів синтаксичного аналізу та домінуванні синтаксичного запитання за умови, що можна поставити два запитання до члена речення [8, с. 101].

Урахувавши напрацьовані практичні рекомендації, пропонуємо низку критеріїв розмежування додатка й обставини.

1. Обов'язковість / необов'язковість (факультативність) другорядних членів речення у формально-синтаксичній структурі речення: «для обставин характерна необов'язковість її у завершенні структури речення, на відміну від додатка як структурно необхідного компонента речення» [8, с. 76]. Тому-то обставина найчастіше постає компонентом, що розширює, конкретизує структуру «достатньої» частини речення (крім обставин місця, що реалізують просторову валентність предиката), а додаток слугує завершальним компонентом, вилучення якого робить речення структурно не закінченим.

2. Лексичні властивості підпорядкувального й підпорядкованого компонентів. Зокрема, різне лексичне значення підпорядкувальних слів прогнозує їхню різну синтаксичну роль (пор.: *номер від хвороби* (обставина причини), *урятував від хвороби* (додаток). Водночас семантика підпорядкованого слова також прогнозує специфіку його функціонування (пор.: *живе в місті* (обставина місця), *живуть у дружбі* (обставина способу дії) [Там само, с. 74].

3. Конкретність / абстрактність іменника в прийменниково-відмінковій словоформі: в обставинах відбувається послаблення, а то й втрата конкретного предметного значення іменника, на відміну від додатків, які зазвичай мають конкретно-предметну семантику, пор.: *підійшла до села* (обставина) – *підійшла до столу* (додаток). Якщо залежне слово при членах речення, виражених дієсловом, називає істоту чи предмет, не поєднаний виразними об'єктними відношеннями з певним місцем, відрізком часу або іншими моментами дійсності, що відображені в граматичній категорії обставини, то це додаток, напр.: *підійшов до батьків* (але пор.: *поїхав до батьків* – поєднує функцію непрямого додатка й обставини місця) [9, с. 73].

4. Конкретний зміст усього речення, що дає змогу розрізнити, наприклад, обставину способу дії із семантикою порівняння та додаток, напр.: *Зграєю гайвороння бандити позлізали з коней і опустились на землю* (М. Стельмах) – обставина; пор.: *Чорне море – одне з найбільших внутрішніх морів у світі. Воно з'єднується з Середземним морем **Мармуровим морем** та **протоками Босфор і Дарданелли** в Туреччині* (<http://cd.greenpack.in.ua/chorne-more/>) – додатки.

5. Словотвірні паралелі відмінкових чи прийменниково-відмінкових форм із їхніми граматичними синонімами, напр.: заміна прислівником (*зустріти з радістю – радісно; повітря пахне весною – по-весняному*); порівняльним зворотом (*волосся спадало дощиком – як дощик*) тощо.

Отже, проаналізовані проблеми розрізнення другорядних членів речення наочно демонструють основний недолік традиційного вчення – поєднання в тлумаченні членів речення семантичних і формальних ознак. Уникнути проблем диференціації структурно-семантичних компонентів можна за рахунок удосконалення традиційної класифікації – визнання синкретизму в системі членів речення або аналізу мінімальних синтаксичних одиниць на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення, що й прогнозує перспективу подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 159 с.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / В. М. Брицын. – К. : Наук.думка, 1990. – 319 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
7. Іваницька Н. Л. Складні випадки розмежування членів речення / Н. Л. Іваницька // Укр. мова і літ. в школі. – 1974. – № 5. – С. 25–34.
8. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. – 169 с.
9. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад.школа, 1961. – Ч. II. – 287 с.
10. Лозебной И. С. В защиту смысловых вопросов при распознавании второстепенных членов предложения / И. С. Лозебной // Проблемы теории членов предложения. – Кишинев : Штиинца, 1973. – С. 59–64.
11. Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива / В. Ф. Сич // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 3. – С. 24–30.
12. Слинко І. І. Інфінітив у функції другорядних членів речення / І. І. Слинко // Українська мова і література в школі. – 1961. – № 6. – С.21–37.
13. Сучасна українська мова. Синтаксис / [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
14. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови : посібн. для вчителя. – К. : Рад. школа, 1991. – 160 с.
15. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові / І. Р. Швець. – Одеса : Вид-во Одеського ун-ту, 1972. – 58 с.
16. Шитик Л. В. Синтаксичний розбір / Л. В. Шитик // Державна атестація з української мови студентів ОКР «бакалавр» і «спеціаліст» : навч.-метод. посіб. /

З. М. Денисенко, Л. І. Лонська, Л. В. Шитик ; за заг. ред. Л. В. Шитик. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. – С. 99–151.

17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грозян Ніна Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології Кримського інженерно-педагогічного університету.

Коло наукових інтересів: функційна граматики, синтаксис простого речення, семасіологія.

УДК 811.161.2'373.611

СЛОВОТВІРНА МОРФОНОЛОГІЯ ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНИХ ІМЕННИКІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кропивницький)

У статті проаналізовано морфонологічні особливості словотвірних морфем, встановлено морфонологічні зміни, охарактеризовано морфонологічні явища, зафіксовані при словотворенні емоційно забарвлених іменників іношомовного походження, описано морфонологічну структуру суфіксальних іменників, визначено морфонологічні моделі зазначених дериватів, встановлено загальні морфонологічні класи емоційно забарвлених іменників як свідчення певного ступеня їхньої адаптації на ґрунті української мови. З'ясовано, що найпоширенішими морфонологічними модифікаціями є альтернація та усічення фонем; найпродуктивнішими морфонологічними класами емоційно забарвлених іменників іношомовного походження субстантивної зони є «нульовий», «елементарний», «двоплановий»; найпродуктивнішим морфонологічними класами субстантивів вербальної зони є «елементарний» і «комплексний, двоплановий».

Ключові слова: словотвірна морфонологія, іменники іношомовного походження, морфонологічні моделі, морфонологічні класи.

Halyna Zyuzkina

DERIVATIONAL MORPHONOLOGY OF EMOTIVE NOUNS OF FOREIGN ORIGIN

The article deals with the process of word-forming of borrowed emotive nouns. The morphological features of word-formative morphemes are described. The morphological changes are established. The analysis of morphological phenomena is given. The morphological structure of derived suffixal emotive nouns is described. The morphological

models of mentioned derivatives are determined and general morphonological classes of derived emotive nouns are established as evidence of their adaptation to the Ukrainian language. The study of derived emotive nouns makes it possible to investigate the process of mutual arrangement of a forming base and a derivational formant, which are characterized by such morphonological phenomena as accent modification, reduction and alternation. It was found out that the most common morphonological modifications in word formation of borrowed emotive nouns bases are reduction and alternation of phonemes. The most productive morphonological classes for emotive nouns of foreign origin derived from nouns are «zero», «basic», «two-dimensional». The most productive morphonological classes for emotive nouns derived from verbs are «basic» and «complex, two-dimensional». The analysis of word-building morphonology of suffixal emotive nouns of foreign origin allows to describe the morphonological structure of derived nouns, to explore the mechanism of these morphonological modifications and therefore clearly outline the process of morphonological and word-building adaptation of nouns of foreign origin.

Key words: word-building morphonology, derived nouns of foreign origin, morphonological models, morphonological classes.

Емоційно забарвлені іменники іншомовного походження становлять органічний компонент дериваційної системи української мови, тому виявлені в процесі дослідження морфонологічні особливості творення зазначених дериватів можуть слугувати основою для ширших узагальнень особливостей та закономірностей словотвірної адаптації запозичень до системи української мови. Словотвірна морфонологія активно розвивається, набуває динамізму та актуальності. Вагомий внесок в її становлення й розбудову зробили Р. І. Аванесов, С. Б. Бернштейн, Т. В. Булигіна, Д. Ворт, К. Г. Городенська, В. О. Горпинич, А. П. Грищенко, В. Дресслер, О. А. Земська, Н. Є. Ільїна, М. В. Карпіловська, В. Б. Касевич, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалик, М. В. Кравченко, О. С. Кубрякова, В. В. Лопатін, Р. Лясковський, М. В. Панов, Т. В. Попова, Л. М. Полюга, З. С. Сікорська, С. М. Толстая, І. С. Улуханов, М. Ю. Федурко, В. Г. Чурганова та ін.

Система деривації емоційно забарвлених іменників іншомовного походження в українській мові охоплює морфологічний і морфолого-синтаксичний словотвір. Визначальним способом творення зазначених

дериватів є суфіксація, «для вияву найтонших людських почуттів, емотивних оцінок та їхнього вербального вираження українська мова має винятково багату систему словотворчих засобів – формальних (передусім суфіксальних) показників експресивності» [1, с. 222]. Таким чином, у дериватології оцінка асоціюється із суфіксами, що мають емоційне забарвлення. У зв'язку із цим виникла необхідність системного дослідження морфонологічних трансформацій, що супроводжують процес суфіксального словотворення емоційно забарвлених іменників іншомовного походження в сучасній українській мові.

Метою статті є дослідження морфонологічних закономірностей словотворення емоційно забарвлених іменників іншомовного походження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати морфонологічні ознаки словотворчих морфем; 2) з'ясувати морфонологічні зміни і встановити морфонологічні явища в словотворенні іменників зазначеного типу; 3) описати морфонологічну структуру похідних суфіксальних іменників, визначивши морфонологічні моделі дериватів; 4) установити морфонологічні класи емоційно забарвлених іменників іншомовного походження як свідчення певного ступеня їхньої адаптації на ґрунті української мови.

Емоційне та експресивне забарвлення відсубстантивних іменників іншомовного походження виражають суфікси **-чик**, **-ик**, **-ець**, **-ок**, **-к-**, **-очк-**, **-ен'-**, **-ищ-**: *апельсин* – *апельсин/чик*, *саквояж* – *саквояж/ик*, *капітал* – *капітал/ець*, *гамак* – *гамач/ок*, *сардина* – *сардин/к/а*, *блондинка* – *блондин/очк/а*, *кенгуру* – *кенгур/ен'/а*, *талант* – *талант/ищ/е*; відад'єктивних – лише суфікс **-к-**: *камеральний* – *камерал/к/а*, *синильний* – *синил/к/а*.

У процесі словотворення емоційно забарвлених іменників іншомовного походження спостерігаються різноманітні морфонологічні операції, які перетворюють основу мотиватора в основу мотивата або трансформують дериваційний суфікс.

Альтернація фонем (**Аф**) у словотворенні зазначених субстантивів відбувається на морфемному шві, а саме в морфах твірної основи: а) чергування приголосних фонем **С–С** перед суфіксами **-ок, -к-**: *аптека – аптеч/к/а, інтрига – інтриж/к/а, гайдк – гайдч/ищ/е; б) палаталізація приголосних фонем **С–С'** перед суфіксом **-чик**: *матеріл – матеріль/чик, скандалл – скандалль/чик, сигналл – сигналль/чик; в) депалаталізація окремих приголосних фонем **С'–С** перед суфіксами **-ик, -к-**: *мигдалль – мигдалл/ик, сандаля – сандалл/ик, комуналль/ний – комуналл/ка. Явище усічення можна класифікувати за фонемним комплексом на три групи: 1) усічення голосної фонемі (**Уу**) перед суфіксом **-ен'** лише в одному слові: *кенгур/у – кенгур/ен'/а*; 2) усічення ад'єктивного суфікса **-н-** та субстантивного **-к-**, що складаються з однієї приголосної фонемі (**Ус**) перед суфіксами **-к-, -очк-**: *автоном/н/ий – автоном/к/а, альтан/к/а – альтан/очк/а, шлюп/к/а – шлюп/очк/а*; 3) усічення ад'єктивного суфікса **-ов-** перед суфіксом **-к-** лише у двох іменниках: *карбол/ов/ий – карбол/к/а, саліцил/ов/ий – саліцил/к/а*. Морфонологічне явище нарощення при деривації емоційно забарвлених іменників іншомовного походження не зафіксовано. Модифікація наголосу (**Мн**) у зазначених дериватів виступає морфонологічним засобом словотворення і розглядається через поняття акцентної позиції. Аналіз зазначених дериватів дає можливість установити три акцентні позиції: 1) нерухомий наголос (**Нн**): *сезам – сезам/чик, мушкет – мушкет/ик, шпагатина – шпагатин/ка, бомба – бомб/очк/а; 2) наголошений дериваційний формант (**Нф**): *ангел – ангел/ок, сюртук – сюртуч/ок; 3) наголошене закінчення (**Нз**): *фазан – фазан/ен'/а, краб – краб/ен'/а*.*****

У сучасній українській мові одним з найпродуктивніших засобів формування емоційно забарвлених іменників іншомовного походження виступає суфікс **-к-**. «Деривати з суфіксом **-к-** виражають семантику зменшеності, пестливості, поєднання цих значень або зневажливості» [2, с. 104]. Зазначений словотвірний тип є одним з найрегулярніших; мотиваторами виступають як похідні, так і непохідні іменники. Зафіксовано

також 7 відад'єктивних іменників іншомовного походження із суфіксом **-к-**. Виявлено 4 морфонологічні моделі (ММ) (169 похідних), що характерні для основ зазначених дериватів на **-к-**: модель 1(153): **Io (Нн) + -к-**: *барбаріс* – *барбаріс/ка*, *карусель* – *карусель/ка*; модель 2 (8): **Io (Нн, С-С) + -к-**: *бакла́га* – *бакла́ж/ка*, *бібліоте́ка* – *бібліоте́ч/ка*; модель 3 (4): **По (Нн, У) + -к-**: *операті́в/н/ий* – *операті́в/ка*; модель 4 (4): **По (Нн, У, С'-С) + -к-**: *камерáль/н/ий* – *камерáл/к/а*, *персона́ль/н/ий* – *персона́л/к/а*.

Суфікс **-ик** уживається в основах іменників чоловічого роду, „має значення здрібнілості, поширений” [3, с. 380]. Аналіз морфонологічних явищ дає можливість установити 2 ММ (80 похідних), що характерні для творення іменників від іншомовних основ за допомогою суфікса **-ик**: модель 1 (76): **Io (Нн) + -ик**: *докуме́нт* – *докуме́нт/ик*; модель 2 (4): **Io (Нн, С'-С) + -ик**: *портфе́ль* – *портфе́л/ик*, *коро́ль* – *коро́л/ик*.

Іменники іншомовного походження із суфіксом **-чик**, мотиваторами яких виступають похідні і непохідні іменники, теж мають семантику зменшеності або пестливості. Виявлено 2 морфонологічні моделі (71), характерні для відсубстантивних іменників іншомовного походження на **-чик**: модель 1 (64): **Io (Нн) + -чик**: *арка́н* – *арка́н/чик*, *репертуа́р* – *репертуа́р/чик*; модель 2 (7): **Io (Нн, С-С') + -чик**: *філіа́л* – *філіа́ль/чик*, *штурва́л* – *штурва́ль/чик*.

Демінутивний суфікс **-очк-** як відокремлений «варіант суфікса **-к-** указує на суб'єктивну оцінку» [2, с. 384]. Мотиваторами є іменники – як непохідні, так і суфіксальні. Виявлено 2 ММ (47), характерні для відсубстантивних іменників іншомовного походження із суфіксом **-очк-**: модель 1 (24): **Io (Нн) + -очк-**: *бу́хта* – *бу́хт/очк/а*, *ша́йба* – *ша́йб/очк/а*, *му́фта* – *му́фт/очк/а*; модель 2 (23): **Io (Нн, У) + -очк-**: *фе́с/к/а* – *фе́с/очк/а*, *хори́ст/к/а* – *хори́ст/очк/а*, *ма́р/к/а* – *ма́р/очк/а*.

Досить поширеним суфіксом, залученим до словотвірного процесу емоційно забарвлених іменників іншомовного походження, є суфікс **-ок**, що вказує на здрібність. Мотиваторами є непохідні іменники іншомовного

походження. Аналіз зазначених субстантивів дає змогу установити 3 ММ (28), що характерні для словотворення похідних за допомогою суфікса **-ок**: модель 1 (12): **Io (Нф) + -ок**: *бу́й – буй/о́к, флю́гер – флюгер/о́к*; модель 2 (15): **Io (Нф, С–С) + -ок**: *гамáк – гамач/о́к, шаши́к – шашлич/о́к, пікні́к – пікніч/о́к*; модель 3 (1): **Io (Нн, С–С) + -ок**: *зóнтик – зóнтич/ок*.

В утворенні 13 демінутивних іменників іншомовного походження бере участь питомий український суфікс **-ець**. Виявлено 2 ММ, що характерні для відсубстантивних іменників зазначеного типу: модель 1 (11): **Io (Нн) + -ець**: *ба́рхат – ба́рхат/ець, апеті́т – апеті́т/ець, харáктер – харáктер/ець*; модель 2 (2): **Io (Нф) + -ець**: *ка́тер – катер/е́ць, тра́ктор – трактор/е́ць*.

8 іменників іншомовного походження утворено за допомогою демінутивного суфікса **-ен'-**, що вказує на малолітній вік. Дериваційний процес супроводжується єдиним морфонологічним явищем – акцентною модифікацією: наголос завжди переміщається на закінчення. Таким чином, для цих похідних продуктивна ММ **Io (Нз) + -ен'-**: *жирáф – жираф/ен'/á, стра́ус – страус/ен'/á*. Непроуктивна ММ **Io (Нз, У) + -ен'-**: *кенгур/ý – кенгур/ен'/á*.

Зафіксовано також 7 емоційно забарвлених іменників іншомовного походження із суфіксом **-иц-**, що виражає суб'єктивну оцінку. Мотиваторами виступають непохідні іменники іншомовного походження. Можна встановити 2 ММ, що характерні для субстантивів даного типу: ММ 1 (6): **Io (Нф) + -иц-**: *бас – бас/и́ц/е, монасти́р – монастир/и́ц/е*; ММ 2 (1): **Io (Нф, С–С) + -иц-**: *гайду́к – гайдуч/и́ц/е*.

На підставі проведеного аналізу стає можливим узагальнення всіх морфонологічних явищ, які супроводжують дериваційний процес суфіксальних емоційно забарвлених іменників іншомовного походження та встановлення морфонологічних класів зазначених дериватів.

Словотворення відсубстантивних емоційно забарвлених іменників іншомовного походження відбувається згідно таких морфонологічних класів дериватів: **ІМК-0** – «нульовий» (відсутність морфонологічних трансформацій):

Io (-) + *-к-*; *-ик*; *-чик*; *-очк-*; *-ець* (328 похідних); **ІМК-1** – «елементарний» (одна морфонологічна трансформація): *Io* (*Мн / Аф / У*) + *-к-*; *-ик*; *-чик*; *-очк-*; *-ок*; *-ець*; *-ен'-*; *-ищ-* (70 похідних); **ІМК-2** – «комплексний, двоплановий» (комплекс з двох морфонологічних трансформацій): *Io* (*У+Мн / Аф+Мн*) + *-ок*; *-ен'-*; *-ищ-* (17 похідних).

Словотворення відад'єктивних емоційно забарвлених іменників іншомовного походження характеризується наявністю таких морфонологічних класів дериватів: **ПМК-1** – «елементарний»: *По* (*У*) + *-к-* (4 похідні); **ПМК-2** – «неелементарний»: *По* (*У+Аф*) + *-к-* (4 похідні).

Отже, проаналізований фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що найпоширенішими морфонологічними модифікаціями у словотворенні зазначених іменників від іншомовних основ є чергування, усічення та модифікація наголосу.

Найпродуктивнішими морфонологічними класами десубстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб є «нульовий», «елементарний», «неелементарний» (становить дві морфонологічні трансформації) у співвідношенні 79% – 17% – 4%. Найпродуктивнішими морфонологічними класами декад'єктивів субстантивної зони є «елементарний» і «неелементарний, двоплановий», у співвідношенні 50% – 50%.

Таким чином, аналіз словотвірної морфонології суфіксальних емоційно забарвлених іменників іншомовного походження дає змогу описати морфонологічну структуру похідних десубстантивів, декад'єктивів, дослідити механізм зазначених морфонологічних модифікацій і виразніше окреслити процес словотвірної та морфонологічної адаптації іменників іншомовного походження.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у виробленні принципів опису морфонологічних класів дериватів іншомовного походження та описі морфонологічних характеристик дериваційного процесу від основ іншомовного походження.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ІМК – морфонологічний клас відсубстантивних похідних;
ІМК – морфонологічний клас відад’єктивних похідних;
Мн – модифікація наголосу; *Аф* – альтернація фонем;
Нн – нерухомий наголос; *Нф* – наголошений формант;
Нз – наголошене закінчення; *У* – усічення фіналі мотиватора;
Н – нарощення; *До* – дієслівна основа; *Іо* – іменникова основа;
По – прикметникова основа; *С* – будь-яка приголосна.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бойко Н. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Н. Бабич. – Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
2. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – Львів : Світ, 2001. – 448 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зюзькіна Галина Миколаївна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: словотвірна морфонологія української мови.

УДК 811.161.2’367

СИНКРЕТИЧНИЙ СТАТУС УСКЛАДНЕНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ

Людмила ШИТИК (Черкаси)

Статтю присвячено дослідженню ускладнених складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю як репрезентантів внутрішньорангової різнокатегорійної синхронної перехідності. Обґрунтовано синкретизм багатокomпонентних складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю, який потрактовано як формально-семантичний, оскільки за формальними показниками – сполучними засобами – ці синтаксичні одиниці можна

вважати багатокомпонентними складними реченнями з різними видами зв'язку, а за семантикою вони є складнопідрядними реченнями з однорідною супідрядністю. Описано трансформації, що вможливають кваліфікацію цих конструкцій як синкретичних: можливість перенесення підрядного сполучника в предикативну частину, приєднану сурядним або безсполучниковим зв'язком; неможливість перенесення предикативної одиниці із внутрішнього рівня членування на зовнішній. Констатовано, що в системі ускладненого складного речення внутрішньоранговий різнокатегорійний синкретизм репрезентований трьома типами: перехідними підрядно-сурядними, підрядно-безсполучниковими та підрядно-безсполучниково-сурядними багатокомпонентними реченнями. Окреслено перспективу подальших наукових пошуків, що полягає в дослідженні виявів синкретизму в межах інших різновидів ускладнених складних речень.

Ключові слова: синхронна перехідність, синкретизм, однорідна супідрядність, внутрішньоранговий різнокатегорійний синкретизм, трансформації.

Liudmyla Shytyk

SYNCRETIC STATUS OF COMPLICATED COMPLEX SENTENCES WITH UNIFORM SUBORDINATION

The article studies the complicated complex sentences with a uniform subordination as the representants of different categorial inner grade synchronous transitivity. The author grounds syncretism of multi-component complex sentences with uniform subordination, which is interpreted as formal semantic syncretism, because for the formal parameters – connecting means – these syntactic units can be considered as multi-component composite sentences with various types of connection, and for the semantics they are complex sentences with uniform subordination. The transformations that make it possible to qualify these structures as syncretic ones are described: the possibility of transferring subordinate conjunction into predicative part attached by composed or asyndetic bond; inability to transfer a predicative unit from the internal level of division to external one. It is noted that in the system of a complicated complex sentence inner grade different categorial syncretism is represented by three types: transitive complex-compound, compound-asyndetic and complex-asyndetic-compound multi-component sentences. Prospects of further research, that is to study the manifestations of syncretism within other types of complicated complex sentences, are outlined.

Key words: synchronous transitivity, syncretism, uniform subordination, inner grade different categorial syncretism, transformations.

Кожна мова є наслідком тривалого історичного розвитку, тому вона зберігає у своїй системі не тільки визначені за формою і змістом одиниці, а й нетипові конструкції, що відтворюють різні ступені перехідності в їхньому розвитку та становленні.

В історії вивчення перехідних утворень, маркованих внутрішньоранговим різнокатегорійним синкретизмом на рівні складного речення, окреслено різні підходи до витлумачення сутності цього явища та кваліфікації нетипових синтаксичних одиниць. Як зазначає В. В. Бабайцева, перехідні конструкції або взагалі не враховані в класифікаціях, або по-різному витлумачені (одні дослідники трактують їх як складносурядні, інші – як складнопідрядні), або виокремлені в особливу групу складних речень – перехідні між сурядністю і підрядністю [1, с. 230].

Функціонування системи мови загалом та її окремих рівнів можливе лише за тісної взаємодії мовних одиниць, що спричинює появу значної кількості перехідних явищ. У корпусі складних багатокомпонентних речень чільне місце посідають конструкції, що поєднують диференційні ознаки різнокатегорійних синтаксичних одиниць. Виокремлюють перехідність між однорідною та неоднорідною супідрядністю, між різними типами неоднорідної супідрядності, між конструкціями з однорідною супідрядністю та конструкціями з підрядністю і сурядністю, між моделями з однорідною супідрядністю та конструкціями з послідовною підрядністю і супідрядністю, між елементарним складним реченням та ускладненим тощо [6, с. 97]. По-різному, а саме як складнопідрядні з однорідною чи з неоднорідною супідрядністю, кваліфікують структури з однаковими займенниковими формами в головній частині, кожен з яких уточнює окрема підрядна частина. На думку К. Ф. Шульжука, у таких випадках використовують не ті самі повторювані члени, а однорідні члени речення, виражені тими «словами і формами, зміст яких у кожному разі конкретизується окремими підрядними компонентами» [9, с. 56].

Поява перехідних явищ у сфері ускладненого речення спричинена, як стверджує Г. Ф. Гаврилова, елімінацією інформативно надлишкових компонентів, збігом синтаксичних форм ускладнених конструкцій. Подібні факти синтаксичної перехідності базовані на синкретизмі, здатності тієї самої синтаксичної форми виражати різну синтаксичну семантику, на явищі синтаксичної омонімії [4, с. 64].

Серед поліпредикативних складних речень зацікавлення викликають конструкції, що мають у своєму складі форманти різних рівнів членування – однорідні супідрядні частини, які містять лише один підрядний сполучний засіб – перед першою підрядною частиною. Статус таких синтаксичних одиниць неоднозначно потрактований у лінгвістичній літературі. Мовознавці аналізують їх або в межах складнопідрядних із кількома підрядними як конструкції з однорідною супідрядністю [2, с. 236; 7, с. 386; 3, с. 342; 10, с. 319], або кваліфікують як складне речення з різними видами зв'язку – здебільшого з підрядністю та сурядністю [5, с. 39].

Як зауважує К. Ф. Шульжук, із-поміж центральних моделей особливий феномен становлять речення з однорідною супідрядністю, які і в шкільній, й у вишівській практиці зараховані до складнопідрядних речень із кількома підрядними, хоч компоненти підрядного блоку часто поєднані сурядними сполучниками, а нерідко між ними взагалі безсполучниковий зв'язок [9, с. 56]. Специфічним у таких багатокомпонентних складних реченнях є те, що іноді підрядні сполучники між однорідними супідрядними частинами не лише пропущені, але й неможливі. Протилежною до цих конструкцій є периферійна модель із підрядністю та сурядністю, у якій на внутрішньому рівні членування відношення між компонентами головної частини подібні до тих, що й у підрядному блоці конструкцій з однорідною супідрядністю. Підрядний зв'язок, реалізуючись у поєднанні із сурядним, сприяє утворенню різноманітних структур, у яких визначальною основою для ускладнення слугує або сурядність, або підрядність [5, с. 39]. К. Ф. Шульжук називає такі речення

«полізв'язковими» й об'єднує їх у два типи: 1) речення зі складносурядною основою; 2) речення зі складнопідрядною основою [11, с. 192–196] (останні і є конструкціями з однорідною супідрядністю).

Аналізуючи речення з кількома супідрядними частинами, поєднаними сурядними сполучниками за відсутнього підрядного перед третьою та іншими підрядними частинами, Н. В. Гуйванюк й О. В. Кульбабська зазначають, що сурядність та підрядність не можуть бути рівноправними в поєднаннях: обов'язково один із цих типів є визначальним, а інший – супровідним, ускладнювальним. З огляду на це ускладнені речення із сурядністю та підрядністю вони об'єднують у два типи речень: 1) складносурядне, ускладнене підрядним зв'язком; 2) складнопідрядне, ускладнене сурядним зв'язком [5, с. 41].

Г. Ф. Гаврилова кваліфікує речення з однорідними підрядними частинами як конструкції перехідного типу, у яких яскраво виражені граматичні й семантичні ознаки ускладнених речень з однорідними підрядними та «приховані» ознаки складносурядних речень, сформованих із двох складнопідрядних речень з однотипними частинами [4, с. 60].

Такі неоднозначні підходи до з'ясування типологічних характеристик складнопідрядних з однорідною супідрядністю засвідчують перехідність цих складних речень. З огляду на те, що в аналізованих конструкціях на першому рівні членування провідним є підрядний зв'язок, а на внутрішньому – сурядний або безсполучниковий, логічно кваліфікувати їх як синкретичні підрядно-сурядні, підрядно-безсполучникові та підрядно-безсполучниково-сурядні багатокомпонентні складні речення. Дослідження таких синтаксичних одиниць вважаємо актуальним з огляду на потребу з'ясування їхнього статусу в системі складного речення.

Мета статті полягає в комплексному аналізі ускладнених складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю, що репрезентують внутрішньоранговий різнокатегорійний синкретизм. Досягненню

задекларованої мети сприятиме реалізація таких завдань: обґрунтувати синкретизм багатокomпонентних складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю; описати їхню специфіку та проаналізувати типи: підрядно-сурядні, підрядно-безсполучникові та підрядно-сурядно-безсполучникові ускладнені складні речення.

Конструкції з однорідною супідрядністю є одиницями багатовимірними, тобто мають два рівні членування. На першому рівні виокремлюють головну частину і блок однорідних супідрядних. Семантико-синтаксичні відношення на зовнішньому рівні членування можна прирівняти до відношень залежності в складнопідрядному реченні з одним підрядним компонентом. Елементами структури внутрішнього рівня членування є однорідні супідрядні, між якими, так само як і в складносурядному реченні, встановлено відношення одночасності, послідовності, зіставно-протиставні, протиставно-допустові, причиново-наслідкові, що властиві складносурядним реченням.

Т. М. Шкарбан констатує, що на внутрішньому рівні членування супідрядні можуть поєднуватися безсполучниковим або сурядним зв'язком (за допомогою єднальних, розділових та протиставних сполучників, обов'язковість яких пов'язана з особливістю семантичних відношень у конструкції) [8, с. 30–34].

Кваліфікувати багатокomпонентні складні речення з однорідною супідрядністю як синкретичні дають підстави такі можливі трансформації:

1) перенесення підрядного сполучника в предикативну частину, приєднану сурядним або безсполучниковим зв'язком;

2) неможливістю перенесення предикативної одиниці із внутрішнього рівня членування на зовнішній, тобто незворотністю предикативних частин.

За формальними показниками – сполучними засобами – ці синтаксичні одиниці є багатокomпонентними складними реченнями з різними видами зв'язку, а за семантикою – складнопідрядними реченнями з однорідною супідрядністю.

Частини синкретичних **підрядно-сурядних багатокomпонентних речень** можуть поєднуватися єднальними, протиставними, розділовими сполучниками. Найчастіше використовують єднальні сполучники сурядності **і (й)**, напр.: ¹Відчув, ²**що** давно забута молодість повертається в тіло і ³воно співає, наливаючись юним жаром (В. Шевчук). Див. схему:

що?
[...], (що...), і (...)

Третє формально просте речення приєднане до попереднього сурядним сполучником **і**, але за змістом друга й третя предикативні частини стосовно головної є супідрядними, що підтверджують такі трансформації: **Т.:** . Відчув, ²**що** давно забута молодість повертається в тіло, ³**що** воно співає, наливаючись юним жаром. – ***Т.:** Відчув, і ³воно співає, наливаючись юним жаром (трансформація перенесення третього предикативного компонента на зовнішній рівень членування неможлива).

¹І видалося мені, ²**що** на мені немає ніякої вовчої шкури, ³**що** я звичайна людина, **а** ⁴ці вовки – мої товариші (В. Шевчук). Див. схему:

що?
[...], (що...), (що...), а (...)

¹Згадай, згадай хоч півсловом, поете, ²**бо** меч – то лиш сила, **а** ³пісня – то невмирущість (О. Гончар). Див. схему:

чому?
[...], (бо...), а (...)

¹Здалося мені, ²**що** над головою вдарив грім **чи** ³щось важке б'є по даху, **а** ⁴дах той був чомусь залізний (В. Шевчук). Див. схему:

що?
[...], (що...) **чи** (...), **а** (...)

¹**Коли** ж потемніла вона зовсім і ²тільки неясний силует її маячів вдалині, ³справжній вогонь обхопив його ноги (В. Шевчук). Див. схему:

коли?

(Коли.↓) і (↓.), [↓.]

¹Доня народилася в чудесну пору, ²коли у Києві цвіли каштани і ³весь глибинний простір міста – парки, площі, сквери, сади, вулички, ізвози – заповнили трикутні святкові капелюшки на вершечках дерев (Дара Корній). Див. схему:

яку?

[↓.], (коли.↓) і (↓.)

Сурядний сполучник і вможливорює заміну підрядним **коли**, що свідчить про кваліфікацію речення як конструкції з однорідною супідрядністю. Формально таку синтаксичну одиницю можна трактувати як речення із сурядністю та підрядністю, проте основним критерієм визначення виду речення залишається значення, що й дає підстави загалом кваліфікувати його як перехідне підрядно-сурядне багатоконпонентне речення.

Серед синкретичних синтаксичних одиниць на окрему увагу заслуговують перехідні **підрядно-безсполучникові багатоконпонентні речення**. За формальними показниками такі утворення можна потрактувати як складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку, а за семантикою – як складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю. Якщо в перехідних підрядно-сурядних багатоконпонентних реченнях замість підрядних засобів зв'язку вжито сурядні сполучники, то в перехідних підрядно-безсполучникових багаточленних реченнях сурядних сполучників взагалі немає, компоненти речення поєднані лише пунктуаційними засобами, а єдиним критерієм виокремлення таких одиниць слугує семантика.

Напр.: ¹Звістив він мені, ²що житиме брат наш Микола, ³йому ще не пора вмирати (В. Шевчук). Див. схему:

що?

[↓.], (що.↓), (↓.)

На підставі значенневих критеріїв констатуємо наявність у реченні однорідної супідрядності, що підтверджено такими трансформаціями: **T₁**: Звістив він мені, **що** житиме наш брат Микола, **що** йому ще не пора вмирати; **T₂**: Звістив він мені, **що** житиме наш брат Микола **і що** йому ще не пора вмирати; **T₃**: Звістив він мені, **що** житиме наш брат Микола **і** йому ще не пора вмирати.

¹Йому здалося, ²**що** він знову лежить у тому трипроклятому кораблі, ³знову безсонна ніч, ⁴знову та ж таки омана (В. Шевчук). Див. схему:

що?
 $[\dots], (\text{що}\dots), (\dots), (\dots)$

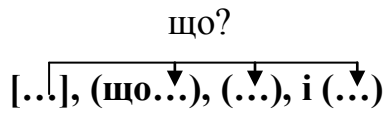
Окремий тип складних речень ускладненого типу становлять ті, у яких поєднано ознаки складносурядного, складнопідрядного та безсполучникового речень, що слугує підставою кваліфікувати їх як **перехідні підрядно-безсполучниково-сурядні багатокомпонентні речення**. Напр.: ¹Я чув, ²**як** стягуються, аж потріскують, м'язи, ³гострий біль пронизав усе тіло, ⁴заболіла кожна кісточка, **і** ⁵кожна жилка затремтіла (В. Шевчук).

Формально це багатокомпонентне речення є складною синтаксичною конструкцією з різними видами зв'язку (зі сполучниковим підрядним, сурядним та безсполучниковим), оскільки наявний сурядний сполучник **і**, а третя й четверта частини поєднані безсполучниково. Проте синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між компонентами вможливають трактування цієї синтаксичної одиниці як складнопідрядного з однорідною супідрядністю, що вмотивовано такою трансформацією: **T.**: Я чув, **як** стягуються, аж потріскують, м'язи, **як** гострий біль пронизав усе тіло, **як** заболіла кожна кісточка, **як** кожна жилка затремтіла. Пор. схему:

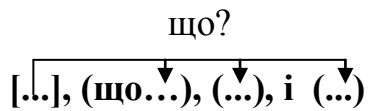
що?
 $[\dots], (\text{як}\dots), (\dots), (\dots), \text{і} (\dots)$

¹І він відчув, ²**що** йому холодно, ³тіло починало коцюбнути, крижаніти, обростати інеем, **і** ⁴борода обросла інеем і стала вдвічі довша... (В. Шевчук).

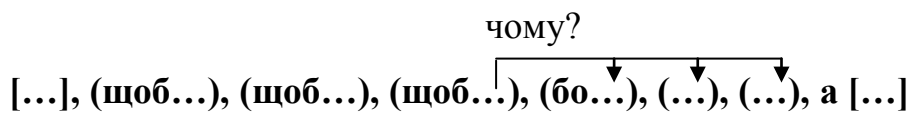
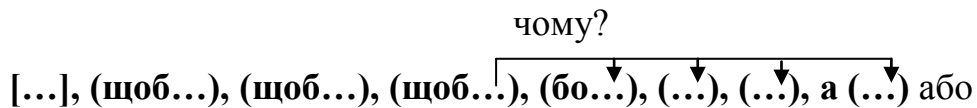
Див. схему:

¹Після того випадку Леся не пробувала шукати серцю відраду і вважала, ²що випадок той має стати їй назавжди осторогою, ³то саме минуле їй нагадало про себе, і ⁴їй тепер, як найдорожча інтимність, знову залишається тільки її фронтний комбат (О. Гончар). Див. схему:

Є конструкції, що вможливають неоднозначну кваліфікацію структурно-семантичного статусу – як перехідного багатоконпонентного складного речення і як складного речення із різними видами зв'язку, напр.: ¹Старий заховався в степу на могилі, ²щоб ніхто не бачив, ³щоб вітер по полю слова розмахав, ⁴щоб люде не чули, ⁵бо то Боже слово, ⁶то серце по волі з Богом розмовля, ⁷то серце щебече Господнюю славу, а ⁸думка край світа на хмарі гуля (Т. Шевченко). Пор. схеми:

Подвійна кваліфікація аналізованого речення вмотивована такими трансформаціями: **T₁**: ¹Старий заховався в степу на могилі, ²щоб ніхто не бачив, ³щоб вітер по полю слова розмахав, ⁴щоб люде не чули, ⁵бо то Боже слово, ⁶бо то серце по волі з Богом розмовля, ⁷бо то серце щебече Господнюю славу, **бо** ⁸думка край світа на хмарі гуля; **T₂**: ¹Старий заховався в степу на могилі, а ⁸думка край світа на хмарі гуля.

Типи перехідних багатоконпонентних складних речень схематично представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Типологія перехідних багатокomпонентних складних речень

№ з/п	Типи	Узагальнена схема
1.	Перехідні підрядно-сурядні багатокomпонентні речення	[...], (що...) і (...).
2.	Перехідні підрядно-безсполучникові багатокomпонентні речення	[...], (що...), (...).
3.	Перехідні підрядно-безсполучниково-сурядні багатокomпонентні речення	[...], (що...), (...) і (...).

Отже, у системі ускладненого складного речення внутрішньоранговий різнокатегорійний синкретизм представлений перехідними підрядно-сурядними, підрядно-безсполучниковими та підрядно-безсполучниково-сурядними багатокomпонентними реченнями. За формальними показниками – сполучними засобами – ці синтаксичні одиниці є багатокomпонентними складними реченнями з різними видами зв’язку, а за семантикою – складнопідрядними реченнями з однорідною супідрядністю. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні виявів синкретизму в межах інших різновидів багатокomпонентних складних речень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навчальний посібник для студ. філолог. спец. вищ. навч. закладів / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко ; ред. Н. В. Леонова. – К. : Вища школа, 2005. – 272 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник для студентів філолог. фак. вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

4. Гаврилова Г. Ф. Переходные конструкции в синтаксисе сложного предложения и их системные отношения : [учебное пособие по спецкурсу] / Г. Ф. Гаврилова. – Ростов н/Д. : РГПИ, 1985. – 84 с.

5. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення : теоретико-практичний блок / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська. – Чернівці : Рута, 2003. – 145 с.

6. Калашникова Г. Ф. Переходные конструкции в сложных предложениях усложненного типа / Г. Ф. Калашникова // Русский язык в школе. – 1978. – № 3. – С. 96–103.

7. Сучасна українська літературна мова : підручник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К. : Вища школа, 2003. – 430 с.

8. Шкарбан Т. М. Формально-граматична і семантична структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю / Т. М. Шкарбан // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 30–34.

9. Шульжук К. Ф. Перехідні структури в системі складного багатокomпонентного речення / К. Ф. Шульжук // Синкретизм и омонимия в грамматических системах славянских языков : тезисы докладов Межрегиональной научно-теоретической конференции / редкол.: О. А. Колесников (отв. ред.) и др. – Измаил : изд-во Измаильского гос. пед. ин-та, 1994. – С. 55–56.

10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

11. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення і текст / К. Ф. Шульжук // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць Кіровоградського державного пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Вип. 2. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 1997. – С. 192–196.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шитик Людмила Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Коло наукових інтересів: функційна граматики, синтаксис української мови, явища синхронної перехідності (синкретизму) в граматичній системі.

**ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИЦІ**

УДК 81'373.2

**ДОСВІД ЗБИРАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ ОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ СЕЛА
ПІЩАНИЙ БРІД ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКОГО РАЙОНУ**

Тетяна ГРОМКО (Кропивницький),

Галина ВОЛІЙЧАК (село Піщаний Брід Добровеличківського району)

Стаття подає говірковий матеріал однієї з груп онімної лексики села Піщаний Брід. Ваконіми класифікуються за мотиваційними особливостями номінації: зовнішніми особливостями тварини, періодом народження, ставленням власника тощо. Сучасні методи збирання діалектного матеріалу забезпечують повноту обстеження говірки. З'ясовано, що клички бикам і коровам можуть надаватися господарями та іншими людьми, пов'язаними з доглядом за ними, а також при народженні й упродовж життя тварин. Серед проаналізованих ваконімів виділяються надані за людськими іменами, за прізвищами, іменами, прізвиськами, національністю господарів, за нором, характером тварин тощо.

Ключові слова: *методика вивчення говорів, говірка, діалектне явище, місцевий говір, ваконім, словник говірки.*

Tetiana Hromko, Halyna Voliychak

**EXPERIENCE OF COLLECTION AND RESEARCH OF ONIMS OF VOCABULARY
OF VILLAGE PISHCHANYI BRID OF DOBROVELYCHKIVSKIY DISTRICT**

Vaconims are reflection of language picture of the world of vital functions of the man related to the conduct of agriculture. When give the names to the animal, people follow associative copulas, which represent similarity of certain lines of animal with the internals of the phenomena or concepts which surround her in everyday life or unreal, often.

In the process of realization of the surrounding world a man there is forming and development of lexical composition of language. Not only linguistic factors but also national and cultural motivation influence on it.

In home linguistics, except for lexicographic description of H. Arkushyn, Vaconims were examined neither from the ethnographic nor from linguistic points of view. It, undoubtedly, an

insignificant in a volume layer of vocabulary was not the article of the special complex analysis, that and predetermines research actuality even on material of one manner of speaking.

The article gives material of manner of speaking of one of groups of nomen vocabulary of village Pishchanuy Brid. Vaconims is classified after the motivational features of nomination: by the external features of animal, period of birth, by the relation of proprietor and others like that. It is found out, that the names to the bulls and cows can be given by owners and other people related to the supervision after them, and also at birth and during life of animals. Among the analyzed vaconims the given exude after the human names, after the last names, names, nicknames, nationality of owners, after character, by character of animals and others like that, ets.

The article gives material of manner of speaking of one of groups of nomen vocabulary of village Pishchanuy Brid. Vaconims is classified after the motivational features of nomination: by the external features of animal, period of birth, by the relation of proprietor and others like that. It is found out, that the names to the bulls and cows can be given by owners and other people related to the supervision after them, and also at birth and during life of animals. Among the analyzed vaconims the given exude after the human names, after the last names, names, nicknames, nationality of owners, after character, by character of animals and others like that, ets.

Key words: *methodology of study of manner of speaking, manner of speaking, dialectal phenomenon, local manner of speaking, vaconim, dictionary of manner of speaking.*

Загальновідомо, що говіркова лексика є одним з найбільш різноаспектних об'єктів дослідження в мовознавстві. Її вивчення дає змогу отримати цінну інформацію як мовного, так і позамовного характеру. Тому в наш час українські науковці активно працюють над збиранням та аналізом говіркової лексики різних регіонів України. У цьому напрямку вже багато зроблено. Однак і на сьогодні є чимало адміністративних областей (територій), мовознавче дослідження яких тільки розпочинається. До них, зокрема, належить і Кіровоградщина. Саме ці факти переконують нас в актуальності таких студій.

Предметом нашого дослідження є клички корів, тобто ваконімів, села Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області. З наукової точки зору, говірка цього села наразі детально не досліджена, хоча знаходиться на перетині подільського говору південно-західного наріччя і степового говору

південно-східного. Такі розвідки практично не проводяться в окремих говірках, зокрема південно-східної частини України, за винятком кількох десятків говірок Волинської, Рівненської, Львівської, Тернопільської та Хмельницької областей «Словника зоонімів північно-західної України» професора Г. Л. Аркушина [1].

Авторами статті була розроблена програма збирання, підготовлений питальник, зібрані та класифіковані клички тварин.

Система ваконімів (ономастичний термін [2]) – це відображення мовної картини світу життєдіяльності людини, пов'язаної з веденням сільського господарства. Надаючи клички тваринам, люди часто керуються асоціативними зв'язками, що відображають подібність певних рис тварини з якостями явищ чи понять, які оточують її в повсякденному житті або ірреальних.

У процесі усвідомлення людиною навколишнього світу відбувається формування й розвиток лексичного складу мови. На це впливають не тільки лінгвістичні фактори, а й національно-культурна мотивація. Виявлення номінативного потенціалу мовних одиниць, визначення їх семантичних функцій дає змогу концептуалізувати обробку інформації про світ у свідомості носіїв певної культури.

У вітчизняній лінгвістиці, за винятком лексикографічного опису Г. Л. Аркушина, ваконіми не розглядалися ні з етнографічної, ні з лінгвістичної точок зору. Цей, безсумнівно, незначний в обсязі прошарок лексики не був предметом спеціального комплексного аналізу, що й зумовлює актуальність дослідження хоча б на матеріалі однієї говірки. **Мета** нашої розвідки полягає у вивченні особливостей номінації та чинників культурної мотивації ваконімів, а також у виявленні специфіки їх функціонування в місцевому мовленні села Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області.

Для реалізації мети нашим творчим науково-дослідницьким тандемом поставлено низку завдань та укладено питальник. Його особливість у тому, що, по-перше, з'ясовуються назви всіх відомих у межах села кличок корів і биків.

Наприклад, для встановлення мотивів номінації часто опитуються господарі на предмет «Чому ви саме так назвали свою корову?», «Як ви на неї ще кажете?», «Що у вашій корові особливе?». Окремі питання можуть задаватися людям, які доглядають за коровами, – ветеринарам, дояркам, чередникам тощо.

По-друге, для вивчення динаміки номінації людей опитують про колишні клички, відомі їм: «Які клички корів були у вашій сім'ї?». Люди не подають розширеної родовідної, однак поодинокі особливості простежуються: [ўнас ўс'і ко'рови / прам цв'ітами нази'вали / і К'в'ітка / і Во'лошка / і Кра'сол'ка / і Аїстра //], [ко'рова / це кор'милиц'а / ми'ж ўс'ігда 'помним / йак нас у'бат'ків / 'шестеро було / і'благод'р'а 'наш'їй ко'ров'і / ў'воі'ну 'вижили // то'го і з'вали Кор'милиц'а / 'Мамка //], [у'й'а'ком 'м'іс'аці 'родиц'а / так'і'звем / Йан'вар'ка / Ф'іу'рал'ка / Г'йул'ка / так 'йакоc' придум'л'али //], [а'наш д'ід / то'пр'ам ў'са'райі вику'лупуваў на'ст'і'н'і / йак ко'рову з'вали / і'й'ї'и тил'ат / бо'йіх'жеж і'продд'вали ўже з'і'м'ям / ну'а'там / у'же ч'і'перенази'вали / ч'і'йак].

Пропонуємо показовий текстографічний запис про називання корів у минулому:

[та'шо там / к'лич'ки// йіх хот' пошч'і'тат' 'можна //от / йа ўс'у сво'йу жизн' / 'сорок два 'года / ў'кол'госп'і ро'била // <...> при'де було на'чал'ство / з'ра'йона / і'т'ребує / з'начит' / та'кий жур'нал ко'роў // а'ўнас йіх / 'т'іки ферм дв'і'нац'ат' / і'ў'кажн'їй / по'ч'і'тир'іста ко'роў / би'кіў штук дв'ац'ат' / 'нетел'і / тил'ата / го'лоў дв'і 'тис'ач'і // а'йа у'ч'оч'іком ро'била / а'по'інст'руку'її / 'кажна ко'рова 'мала 'ім'я / ну'к'личку// де'йіх с'к'іки ўз'ат' ?// д'і'уч'ата / ну'до'йарки мо'йі / на'ферм'і / нег'рамотн'і // а 'йакоc' придум'л'айут' / ну'шос' 'бачат' ў'них о'собин:е/ то'Зор'ка / бо на'лоб'і 'б'іле п'ят'но / то'Бу'йна / бо'б'йец'а / то'Ци'ганка / бо'чорна// а'так ў'осноў'ном ўс'і к'расні / ну'бор'дов'і були // п'росто два 'чорн'і би'ки були / то'мог'ли 'чорн'і тил'ата бут' // то'йа о'це 'ход'у з'зошитом / пил'тайу / йак'во'ни 'йаку

нази'вайут' / 'пишу / ну'штук 'дес'ат' із'ста // а'то'д'і / йак ро'бит'?' // 'пишу са'ма // як'с'аду було ти'сат' / ў'жур'нал // ўже придум'л'айу-придум'л'айу / бо'дл'а на'чал'ства т'реба ў'сим ко'ровам к'лички // а'на'чал'ник було ше'й чи'тайе / ўсе пери'читуйе // 'каже / Тереш'кова / 'ето хо'роша к'личка // назоў'йоте т'е'л'онкоў 'Паша Ан'г'ел'іна / Ул'йана Г'римова // а'йа // ну / йа з'найу / хто це та'к'і // але 'думайу / це'ж ко'рова // ос'ў'нас була Іл'чучка 'Ол'а / передо'ва до'йарка // то'шо / ко'рову значит' 'Ол'а Іл'чук нази'ват'?' // то'жінка / 'Ол'а / а'то / ко'рова // во'на шо / ко'рова йа'кас'?' // во'на'ж лю'дина // ст'ран:о 'йакос' // <...> от / шоб'то'б'і то'ї жур'нал най'ти // дес'же'ж заб'рали / ў'ар'х'іў // то там 'тис'ач'і к'личок // і'це'ж ни'т'іки ў'нас // це'ў'ў'с'іх кол'госпах / ў'ў'с'іх'селах та'ке було //]

Записала Громко Тетяна Василівна у 2000 році

від Сагайдак Лідії Петрівни, 1936 р.н.,

у с. Піщаний Брід Добровеличківськ. р-ну

Вибір онімів має особливості номінації та словотворення. Відомо, що в повсякденному житті кличка в основному виконує роль слова-прикликання. Тому кличкою може бути будь-яке слово, подекуди нічим не пов'язане із коровою. Основну групу ваконімів дають господарі корів і биків при їх народженні. Номінація тварин за їх властивостями і якостями, тобто диференційними ознаками: зовнішня привабливість, соматичні ознаки, фізична сила, поведінка в господарстві, удій тощо. Отже, із зібраного нами матеріалу виділяються оніми, мотивовані **зовнішніми характеристиками**: *Белка, Біла, Білий, Білосніжка, Білявка, Білянка, Сива, Снежка* – на позначення білих корів і биків; *Галка, Ночка, Циганка, Циганочка, Чернуха, Чернушка, Чорна, Чорнуха, Циган, Чорний, Чорнявий* – на позначення чорних корів і биків, *Вишня, Каштанка, Квасоля, Лиска, Лисуня* ([ц'в'етом йак'ли'сиц'а //]) – на позначення рудих корів, *Каштанка, Шиколатка, Калина* ([цв'ет ў'нейі / йак'о'то ка'лина ў'же дос'тигла //]) – на позначення темно-коричневих корів;

Зірка, Зорька, Лиса, Лиска, Лисуня (від виділення т.зв. *лисини* – плями на лобі), *Мілка* (бо плями подібні до плям корови з реклами відомого бренду шоколадних виробів), *Пеструшка, Рижа, Рижик, Рябіна* («бо рябенька»), *Рябка, Рябуха, Рябушка, Ряба, Рябий, Сорока, Чирва* (на лобі пляма у вигляді сердечка) – на позначення рябих, плямистих корів;

Окрему групу становлять номінації *за людськими іменами* – це, як правило, не імена господарів, це власні імена корів: *Анютка, Аська, Ася, Барбара, Дашка, Дінка, Дуня, Дуся, Зойка, Зоряна, Ірма, Катруся, Лада, Маргарита, Манька, Маня, Марта, Марушка, Маруся, Марфа, Марфуша, Мартоня, Мася, Машка, Мілка, Нюрка, Полянка* («бо Поля, Поліна», з анкети), *Слава, Славка, Сонька, Тася, Тереза, Фрося, Юлька, Явдоха*; биків: *Борька, Васька, Гаврило, Гавруша, Гнат, Івасик, Мартин, Петро, Сеня, Федя, Яшка*.

Клички корів і биків виразно виділяються *за іменами відомих персонажів фільмів, художніх творів*, тобто поява нових кінофільмів та літературних творів також дає можливість поповнювати місцевий зоонімікон іменами їхніх персонажів: *Аврора, Берта, Венера, Гюрем, Джульєта, Долі, Дюймовочка, Ізаура, Кармен, Кармеліта, Марія* (телесеріал «Просто Марія»), *Тарзан, Робін, Родріго, Родя, Руфі*.

Оригінальні утворення (до того ж, на нашу думку, тільки в групі ваконімів) – це назви *за періодом народження*: корови *Березка, Берізка* (народжені у березні), *Верба, Веснянка, Зимка, Верба, Іва* (народилися на вербному тижні), *Юлька, Юнька, Квітка, Липка* (народжена в липні), *Люта, Майка, Неделька, Олімпіада* (народилася, коли було відкриття олімпійських ігор), *Побєда, Сирена, Сніжинка, Субота, Травка* (народжена в травні); бики *Август, Ноябрик, Лютий*.

Клички можуть використовуватися як *знатні імена, відомих осіб* чи інших відомих корів: наприклад, кор. *Бурьонка*, бик *Буян*.

Корови можуть виявляти різну поведінку як одні в господарстві, так і в колективі корів. Відтак, на позначення їх виникають своєрідні прізвиська.

Упродовж життя тварин клички можуть змінюватися. Нами зафіксоване пояснення господині перейменування корови та версія походження цієї самої назви в інтерпретації чоловіка господині: [наша ко́рова ро́дилас' у́л'утому / то́го ми назва́ли йі́йі 'Л'утка // а́то'д'і́ йа / йак'ди́вилас' сир'і́ал про́Карме́л'іту / ну'о́то / ци́ганс'ки́й / то́так і́йі і́р'і́шила назва́т' – Карме́л'іта // а́м'і́й 'Ван'а с'м'і́йеца / та́каже / бо́корме нас' у́с'іх' з'і́му і́л'і́то / то́то́го і́ Корме́літа //].

Такі клички дають пастухи (у місцевому мовленні *чередники*) в череді, на пасовиську. Вони знають господарів корів і самі придумують їм клички. До того ж, така кличка може бути одноразовою, адже «пастухом можна і один раз побуть». Однак наявність одного й того ж ваконіма від різних чередників швидше показує модель номінації (напр., структурне вираження подібними суфіксами *-к(а)*, *-ш(а)*, *-івськ(а)*, *-их(а)*). За нашими спостереженнями, утворення з подібними суфіксами дуже рідко трапляються в антропонімах села Піщаний Брід. Прикладами є номінації корів від пастухів:

1) за прізвищами господарів тварин: корови *Авекініша* (від прізвища *Авекин*), *Андрійчучка* (від прізвища *Андрійчук*), *Белішка* (від білорус. прізвища *Беліхов*), *Біжанівська*, *Біжанка* (від прізвища *Біжан*), *Біляковша* (від прізвища *Біляков*), *Болтянова* (від прізвища *Болтян*), *Васіленіє* (від прізвища *Васіленіє*), *Волійчачка* (від прізвища *Волійчак*), *Гордієнчиха* (від прізвища *Гордієнко*), *Кудря* (від однойменного прізвища), *Ласточкина* (від прізвища *Ласточкин*), *Машковська* (від прізвища *Машковський*), *Москаленківська* (від прізвища *Москаленко*), *Паламарьша* (від прізвища *Паламар*), *Сагайдачкина*, *Сагайдачка* (від прізвища *Сагайдак*), *Сніжковша* (від прізвища *Сніжков*), *Следи́ха* (від прізвища *Следь*), *Тіро́йка* (від прізвища *Тірой*), *Шилю́чка* (від прізвища *Шилюк*);

2) за іменами господарів тварин: корови *Алкина* (від імені *Алка*), *Асіна* (від імені *Ася*), *Дусіна*, *Дуся* (від імені *Дуся*), *Марусіна* (від імені *Маруся*);

3) **за прізвиськами господарів тварин:** корови *Апрелькина, Апрелька* (від прізвиська жінки Апрелька), *Нюткина* (від прізвиська Нютка – дочка Нютки), *Таська, Таськина* (від імені Таїсія). Ваконіми і прізвиська людей, хоча і відносяться до різних розрядів онімів – зоонімів і антропонімів, мають багато спільного і за принципами номінації об'єкта, і за використанням лексичних засобів мови. І ті, й інші є власне особистими іменами і виконують функції індивідуалізації та характеристики.

Виокремлюємо й аналітичні назви: бик *Кольки Біжана* (від імені та прізвища господаря Миколи Біжана), кор. *Ваньки Біжана* (від імені та прізвища господаря Івана Біжана), бик *Микола Лукич* (за іменем по батькові господаря).

4) **за національністю господарів:** кор. *Молдованка* (від називання господарів за національністю), кор. *Циганка* (з вулиці, де компактно проживають цигани, хоча господар зовсім не є циганом)

5) **за родом діяльності господаря:** кор. *Головиха* (від назви господаря за посадою – голова колективного господарства), кор. *Врачовська* (від назви господарів за професією – лікарі, у місцевому мовленні *врачі*), кор. *Веруючих* (від назви господарів за релігійним спрямуванням).

6) **за місцем проживання (звідки їх привели):** кор. *Майка з Фрунзи*, колективними господарствами, де ті проживають: бик *Шевченковський* (за назвою колишнього колективного господарства «Шевченка»), кор. *Путівська* (за назвою колишнього колективного господарства «Шлях до комунізму»; цю частину села місцеві жителі й досі називають *Путь* або *Путя*, хоча нічого ідеологічного при цьому не мають на увазі), бик *Першотравньовський* (за назвою колективного господарства «Перше Травня»), бик *Побєдовський* (за назвою колишнього колективного господарства «Перемога» (рос. «Победа»)), бик *Гнатівський* (за населеним пунктом Гнатівка), бик *Дарєловський* (за назвою частини села Дарєловка), бик *Крикунський* (за населеним пунктом Крикунка), бик *Любомирський* (за населеним пунктом Любомирка).

Група евфемістичних назв. Це в основному набуті в дорослому житті назви: **за норовом, характером, за поведінкою:** кор. *Бистра*, бик *Бодя*, корови *Боксьорка*, *Брикуха*, *Буйна*, *Гуляца*, *Зорька*, *Каламутка*, *Колотуха*, *Командірка*, *Ласка*, *Ласунка*, *Лизуха*, *Люта*, *Мамка*, *Мазуха*, *Молочна*, *Мунька*, *Пальма*, *Приблуда*, *Перша*, *Пулімьотка*, *Пугана*, *Рання*, *Спокойна*, *Сластьона*, *Шкода*. Звертають на себе увагу пари утворень бик – корова: *Буян – Буянова*, *Дикий – Дика* (тобто у селі існує традиція називати такі пари подібними за структурою і семантикою кличками), а також оригінальна кличка корови *Шука-Бика*. Господарями вони надаються як вторинні: [*та йа на^н'у¹дома /¹кажу¹Л'ал'ка / а¹так йі'йі зват' Бе^резка / бо ў¹март'і найш¹лас'//*], [*ми бич^ч'ка / наз^вали Жи^н'іх / а^те^пер¹кажут' Мах^н'но / бо^дур^н'ий на^х'аракт'ір //*].

Продовжують цей ряд назв утворення **за соматичними особливостями тварин:** кор. *Бокаста*, бик *Буц* (у місцевому мовленні *буц* – здоровань), корови *Димка*, *Довгорога*, *Довгохвоста*, *Куцохвоста*, *Малютка*, *Рогата*, *Шута*; бики *Кроха*, *Малий* ([*там та^к'ий ма^л'ий / шо¹йел'і в^д'вер'і про^ходе //*]).

Захоплення **господарями зовнішністю корів і биків** передають вторинні номени: корови *Красавка*, *Красулька*, *Крася*, *Кукла*, *Принцеса*, *Зірочка*, *Сонечко*; бики *Красавчик*, *Красунчик*. Назви биків *Бичок*, *Бугай* можна трактувати як нульову номінацію ([*бич^ч'к'іў у^нас / і^не^ннази^вали // а^так бу^ло / би^чок та^їби^чок // бо^ми^ж рос^тили йіх¹л'іто / ўсе¹л'іто т^а'галис' / а^тод^д'і зда^вали ў^заготс^кот / на^м'насо // а^тот ко^рови з^вали і^ж'данка / і^н'Найда / і^н'Бог^д'данка //*]). А бики *Жиніх*, *Козак*, *Принц* – конотативно вмотивовані утворення.

Клички можуть мати будь-яку характеристику позначуваного об'єкта. Якщо розглянуті ваконіми мотивовані зовнішніми особливостями тварини, ставленням власника, то окрема група з них – це okazіональні назви. З-поміж них виділяються оніми, мотивовані лексемами природно-географічної сфери: рослини – корови *Айстра*, *Волошка*, *Березка*, *Калинка*, *Роза*, *Ромашка*, *Рослинка*; птахи – корови *Голубка*, *Галка*, *Журавка*, *Зозуля*, *Ластівка*,

Ласточка, Чайка; річки – корови *Волга, Дунайка*, астрономічні об'єкти – кор. *Зірка* тощо.

Отже, розроблену програму збирання ваконімів було апробовано на говірковому матеріалі села Піщаний Брід. Початковий лексико-семантичний аналіз дозволив класифікувати їх за мотиваційними особливостями номінації онімів цієї малодослідженої групи кличок. Розглянуті ваконіми мотивовані зовнішніми особливостями тварини, періодом народження, ставленням власника тощо. Клички корів можуть надаватися господарями та іншими людьми, пов'язаними з доглядом за ними, а також при народженні й упродовж життя тварин. Серед ваконімів виділяються надані за людськими іменами, іменами відомих персонажів фільмів, художніх творів, за прізвищами, іменами, прізвиськами, за національністю господарів, за родом діяльності господаря, за місцем проживання. Не менш актуальна група назв корів і биків за норовом, характером, за поведінкою, за соматичними особливостями тварин. При встановленні мотивів номінації важливими є контексти, записані діалектологічною фонетичною транскрипцією.

Перспективу роботи щодо збирання та дослідження місцевої діалектної та зоонімної лексики вбачаємо й у створенні хоча б фрагменту словника рідної говірки села Піщаний Брід Добровеличківського району.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

кор. – корова

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Словник зоонімів північно-західної України. А-Я / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2016. – 288 с.
2. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Громко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: проблеми діалектної лексики в українській мові, дослідження говірок Кіровоградщини, семантика народних географічних термінів.

Волійчак Галина Петрівна – вчитель вищої категорії, звання «Старший вчитель», Піщанобрідської загальноосвітньої школи I-III ступенів Добровеличківського району Кіровоградської області

Коло наукових інтересів: шкільне лінгвокраєзнавство, дослідження говірки села Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області.

УДК 811.161.2

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ

(на прикладі інтернет-ресурсу «Словотвір»)

Ольга КИРИЛЮК (Кропивницький)

Статтю присвячено вивченню способів творення українських неологізмів та okazіоналізмів – заміників іномовних лексем (на прикладі інтернет-ресурсу «Словотвір»). Розглянуто різні погляди мовознавців стосовно доцільності заміни запозичених слів українськими відповідниками. Найпродуктивнішим способом деривації визначено суфіксальний, також зазначена група слів твориться за допомогою нульової суфіксації, префіксального та префіксально-суфіксального способів. Встановлено продуктивні форманти досліджуваних лексем (-к-, -ець, -ств(о), -цтв(о), -ар-, -івк(а), -арн(я), -иц(я)). Досліджено також особливості творення складних і складноскорочених новотворів. До того ж вивчено фактори впливу на творення складених термінологічних одиниць. Основну групу досліджуваних слів становлять новотвори-іменники, кількісно поступаються прикметники й дієслова. Розглянуто вплив екстра- та інтралінгвальних чинників на творення таких лексичних одиниць, зокрема наголошено на збільшенні соціального запиту на виникнення таких слів.

Ключові слова: неологізми, okazіоналізми, внутрішня семантика, складні і складені слова.

Olga Kyrylyuk

THE WAYS OF UKRAINIAN NEOLOGISMS FORMATION (USING THE INTERNET RESOURCE «WORD FORMATION» AS AN EXAMPLE)

The article is devoted to the study of the ways of neologisms' creating and Ukrainian occasionalisms that substitute foreign tokens (using the Internet resource «Word formation» as an example). Different views of linguists as for the expediency of replacing borrowed words by the Ukrainian counterparts are studied. Suffix is defined as the most efficient way of derivation, this specific group of words is created by using zero suffixation, prefixes and suffixes. Productive formants of the investigated tokens are established (such as -к-, -ець, -ств(о), -цтв(о), -ар-, -івк(а), -арн(я), -иц(я)). The features of the creation of complex and abbreviation tumors are studied. Also influencing factors of the creation of composite terminological units are studied. The main group of the studied words are neologisms in the field of nouns, adjectives and verbs are outnumbered. The effect of extra- and intralinguistic factors in the creation of lexical items, particularly according to the increasing of social demand, is studied.

Key words: *neologisms, occasional, internal semantics, complex words.*

Питання пошуку українських відповідників іншомовним лексемам часто стає об'єктом дискусій. За словами Ю. О. Жлуктенка, «лексика ніколи не може в своєму існуючому складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду й навколишнього зовнішнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем кожної мови перебуває у «відкритому» стані, тобто в постійній схильності до інновацій» [1, с. 126]. Однак досить часто ці інновації є чужомовними запозиченнями. А тому з часом «...так звані «чужі» елементи словника перестають бути латентними, і їх питома вага помітно зростає» [2].

Запозичення відбувається переважно в тому випадку, коли в українській мові немає відповідного слова на позначення певного поняття. А тому, на думку Д. В. Щерби, при перекладі неологізми, що виникли шляхом запозичення, на момент їх появи в мові-реципієнті найчастіше підпадають під поняття «безеквівалентна лексика» [6, с. 260]. Та часто, за словами Л. В. Туровської, однією з причин великої кількості іншомовних запозичень стає елементарний «мовний снобізм, мода; прагнення справити враження

знавця в даній галузі, що характерне, насамперед, для молоді, яка має звичку швидко переймати все нове, хизуватися бодай найменшими знаннями» [4].

Тому останнім часом з'явилася особлива потреба пошуку слів, які не скільки позначали б нові поняття, скільки б замінювали уже наявні іншомовні лексеми українськими відповідниками. Ця ідея вже неодноразово порушувалася науковою спільнотою, і часто це було викликано суспільно-політичними подіями, які супроводжувалися зменшенням тиску на українську мову у різні періоди її розвитку. Зокрема в «Словнику правничої термінології» (1926 р.) маємо такі приклади творення лексичних одиниць на власномовній основі: баня – *мільня*, баласт – *зайвина*, крейсер – *кружляк*, купол – *маківка*, лісорубка – *лісосіка* [3].

Нещодавно в українському інтернет-просторі з'явився новий сайт «Словотвір» (<http://slovotvir.org.ua/>), який пропонує «колективний пошук адекватних перекладів» запозичень. За визначенням самих авторів – це майданчик для пошуку, обговорення та вибору варіантів перекладу чужизмів. Завдяки сайту до творення нових слів за допомогою традиційних українських способів деривації може долучитися кожен. Звісно, нерідко це призводить і до появи «неприродних» лексем, з нагромадженням словотворчих формантів. Такі слова не знаходять підтримки аудиторії. Натомість деякі номени є настільки вдалими, що вже увійшли до широкого вжитку українців.

Метою статті є вивчення особливостей творення українських неологізмів – заміників іншомовних лексем, представлених на сайті «Словотвір».

Завдання: 1) проаналізувати обраний масив номенів; 2) дослідити продуктивні й непродуктивні способи творення неологізмів та основні словотворчі форманти.

Основну групу досліджуваних слів становлять новотвори-іменники: люстрація – *урядочищення*, офшор – *забережжя*, селфі – *самчик*, планшет – *гортачик*, скотч – *липок*, динамік – *гучник*, флешмоб – *раптівка*, кежуал – *повсякденка*, фреш – *свіжосік*.

Кількісно поступаються прикметники й дієслова: актуальний – *настиглий*, няшний – *ляльовий*, банальний (від фр. banal – звичайний) – *утертий*, зафрендзонити – *заколодружбити*.

Вивчення дериваційних особливостей досліджуваної групи назв дає підстави визначити суфіксальний спосіб творення як основний. Зокрема групи суфіксальних утворень формують такі лексеми: анонім – *невідомець*, флешмоб – *раптівка*, репортер – *новинар* та ін.

Найвищу продуктивність становить суфікс **-ник**: інстаграм – *світлинник*, продюсер – *впровадник*, шоумен – *розважальник*, челенджер – *звитяжник*, дизайнер – *оздобник*, таксі – *візник*, маркер – *мітник*, органайзер – *планувальник*, пікнік – *галявник*. Ці новотвори є віддієслівними похідними й позначають переважно особу або об'єкт за виконуваною дією.

Однак є й інші мотивації, зокрема такі, як якість предмета: екстреміст – *крайник* (дотримується крайніх поглядів), динамік – *гучник* (гучний), секонд-хенд – *вживанка* (уживаний одяг).

Продуктивним також є суфікс **-к-**: майстер-клас – *майстерка*, квест – *шуканка*, афіша – *оголошка*, репліка – *повторка*, жаргон – *балачка*, пазли – *складанка*, ательє – *кравецька*.

Активно творяться лексеми й за допомогою суфікса **-ець**. Переважно це віддієслівні утворення на позначення виконавця дії (сенсор – *чутливець*, гонщик – *перегонець*, ріелтор – *нерухомець*, курсор – *бігунець*) або ознаки (анонім – *невідомець*).

Не менш продуктивними є також суфіксальні форманти **-ств(о)**, **-цтв(о)**. Таким способом творяться іменники середнього роду – назви абстрактних і збірних понять: нігілізм – *заперечництво*, фемінізм – *жінкарство*, флористика – *квіткарство*, спотинг (англ. planespotting: plane – літак і spotting – спостереження) особливий вид хобі, що полягає у веденні реєстру літаків, фотографуванні і відеофіксації різноманітних літальних апаратів) – *літарство*.

До групи малочастотних можна зарахувати іменникові інновації з суфіксом **-іvk(a)**. У ході дослідження виявлено такі неологізми: баскетбол – *кошиківка*, флешмоб – *раптівка*, марш (музичн.) – *кроківка*.

Менш продуктивним є й словотворчий формант **-иц(я)**. За допомогою нього творяться іменники зі значенням вмістища: альбом – *збірниця* (видання або збірка, що містить картини, малюнки, фотографії); хіт-парад – *східниця*, чарт – *співниця* (список, у якому містяться найпопулярніші у визначений період медіа-продукти).

Поступається продуктивністю в деривації іменників суфікс **-ар**. За його допомогою творяться назви людей за видом діяльності: ювелір – *золотар*, репортер – *новинар*, рекрутер – *наймар*.

Також виявлено іменники з суфіксальним формантом **-арн(я)**: електростанція – *струмарня*; ньюзрум – *новинарня*.

Зафіксовано інноваційні лексеми із суфіксальними формантами **-ень**, **-ач**. Виявлено такі неологізми: степлер – *зчіплювач*, месенджер – *надсилач*, хіт – *вершень*, принтер – *друкач*, лаунчер – *запускач*.

Спорадично представлені новотвори із формантами **-иц(я)**: макіяж – *фарбиця*; **-н(я)**: коректура – *правня*; суфікс **-ок**: скотч – *липок*, скриншот – *зняток*; **-ал(о)**: циркуль – *кружало*; **-альн(я)**: шоу-бізнес – *розважальня*; **-ува-**: асоціювати – *однакувати*; **-ил(о)**: коректор – *білило*; **-чик**: капкейк – *філіжанчик*.

Представлені також інші способи творення досліджуваної групи слів:

- нульова суфіксація (*маніфест* – *проголос*, *торент* – *перекид*);
- префіксальний спосіб (*прев'ю* – *передогляд*, *офшор* – *позаподатковий*, *оверсайз* – *надрозмір*, *інфраструктура* – *підоснова*, *принт* – *видрук*, *інтрига* – *оплута*, *супермаркет* – *надкрамниця*, *овертайм* – *понадчас*, *детокс* – *знеотруєння*, *онтопiк* – *дотема*);
- префіксально-суфіксальний (*кабріолет* – *бездашник*).

Поширеним є творення складних і складноскорочених слів: мерчендайзер – *товарознавець*, піар – *грост* (від гро-мадські ст-осунки), хенд-мейд – *рукотвір*, унісекс – *всестать*, афтепаті – *післявечір*, фреш – *свіжосік*, топ-модель – *першокраля*, дрес-код – *однострій*, комбідрес – *спільновдяг*, серфінг – *хвилеплав*, тімбілдинг – *гуртотвір*, іміджмейкер – *славотворець*, навігатор – *шляховказ*, вентилятор – *вітрогін*, буккросинг – *книгообіг*, буккросер – *книгомін*, веб-дизайн – *мережєпис*, руфер – *дахолаз*, коворкінг – *співробітня*, графіті – *стінопис*. Ці слова утворені переважно також від складних лексем мови-донора.

Заслугує на окрему увагу лексема *хештег*. На сайті запропонований переклад *кришмітка*. Автор новотвору пояснює так свою думку: hash-функція отримала таку назву відповідно до дій, які вона виконує над вхідними даними всередині себе, фактично вона «кришить», «рубає», «перемішує», «заплутує» вхідні дані, що відповідає англійському перекладу слова hash; тобто логічним є перекласти слово *хеш* у цьому контексті як «криш» або «міш», а переклад слова «tag» – «мітка» [5].

Зафіксовано й складені назви: віп-зона – *панський кут*, екзит-пол – *вихідне опитування*, покерфейс – *кам'яне обличчя*.

Отже, творення неологізмів на власне-українському мовному ґрунті демонструє широкий набір словотворчих засобів, найпродуктивнішим з яких є суфіксація та основоскладання.

Як демонструють результати дослідження, нині існує соціальний запит на творення українських відповідників іншомовних лексем. І подібна громадська ініціатива, яка представлена на сайті «Словотвір», є одним із способів цей запит реалізувати.

Позитивні тенденції щодо вживання окремих слів уже помітні. Наприклад, слова *рантівка*, *вподобайка*, *гортачик*, *самчик*, *галявник* уже активно використовуються інтернет-спільнотою.

Поширення цих лексем, уведення їх до корпусу загальноновживаних слів не тільки збільшить синонімічні ряди окремих номенів, а в цілому суттєво збагатить та оновить мову.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вышш. шк., 1974. – 176 с.
2. Зеніна А. Лінгвістична природа запозичення у співвідношенні з поняттями неологізм та інновація [Електронний ресурс] / Анастасія Зеніна. – Режим доступу до статті : <http://litmisto.org.ua/?p=9424>.
3. Російсько-український словник правничої мови / [за ред. А. Кримського. – К., 1926. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : http://shron.chtyvo.org.ua/Voitkevych-Pavlovych_Vasyl/Ros-ukr_slovyuk_pravnychoi_movy.pdf
4. Туровська Л. В. Інтеграція іншомовних лексем у сучасну українську термінологію [Електронний ресурс] / Л. В. Туровська. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npchdu/Philology.Linguistics/2009_85/85-26.pdf
5. Хештег [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovotvir.org.ua/words/kheshteh>
6. Щерба Д. В. Засоби запозичення та асиміляції англомовних комп'ютерних термінів / Д. В. Щерба // Вісник Житомир. держ. ун-ту. – 2004. – № 17. – С. 260–262.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кирилюк Ольга Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українська ономастика, соціолінгвістика.

УДК 81'373

СТАТУС ПРОФЕСІОНАЛІЗМІВ

У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Світлана КОВТЮХ (Кропивницький)

У статті досліджено професіоналізми як різновид однієї з підсистем лексико-семантичної системи сучасної української мови – спеціальної лексики з погляду сфер

уживання. Зокрема встановлено не зовсім коректне віднесення професіоналізмів до стилістично маркованих чи застарілих слів, з'ясовано різницю між термінами, номенклатурою, жаргонізмами, професійною лексикою та професіоналізмами, указано на їхні парадигматичні відношення на основі спільності чи протилежності значень у лексико-семантичній системі сучасної української мови. Запропоновано типологію професіоналізмів – виокремлено основні тематичні групи, також визначено способи творення досліджуваних слів на прикладі неофіційних фахових лексем медичної сфери.

Ключові слова: професіоналізм, термін, номенклатура, жаргонізм, спеціальна лексика.

Svitlana Kovtiukh

THE STATUS OF PROFESIONALISMS IN LEXICO-SEMANTICAL SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article presents a research of professionalisms as of a variant of the subsystems of lexico-semantic system of the modern Ukrainian language. In particular, the author determines somewhat incorrect consideration of professionalisms as stylistically marked or archaic words, clarifies the difference between the terms, nomenclature, jargonisms, professional lexis and professionalisms, defines their paradigmatic relations on the ground of their common or opposite meanings in the lexico-semantic system of the modern Ukrainian language. The author suggests the typology of professionalisms – defines the main theme groups, the means of word-formation illustrated with informal lexemes in medical sphere.

Key words: professionalism, term, nomenclature, jargonism, special lexis.

Спеціальну лексику як одну з підсистем лексико-семантичної системи мови досліджували Г. О. Винокур, С. В. Гриньов-Гриневич, В. М. Лейчик, О. О. Реформатський, В. О. Винник, О. В. Суперанська, Л. О. Симоненко, Е. А. Рябова, М. О. Вакуленко, Н. В. Нікуліна, Л. В. Туровська, Т. В. Михайлова, О. А. Покровська, С. М. Руденко, О. І. Павлова, Т. О. Луковенко та ін.

За сферами вживання (чи використання) український лексикон традиційно поділяють на загальнонавчальну (загальнонародну) та спеціальну лексику. Для останньої характерні обмежувальні ознаки, відповідно до яких слова функціують: 1) у різних галузях професійної діяльності осіб; 2) на різних територіях, які становлять окремі діалектні ареали; 3) у мовленні різних

соціальних груп людей. Із цього випливає, що спеціальна лексика – це слова й словосполучення, уживання яких зумовлене професійними, діалектними чи соціальними особливостями. Відповідно, спеціальну лексику поділяють на п'ять підгруп: терміни, професіоналізми, діалектизми, жаргонізми та арготизми [15, с. 169–175]. Серед них найменш вивченими є професіоналізми. В українському мовознавстві до сьогодні немає ґрунтовної наукової розвідки, присвяченої системному аналізу професіоналізмів як емоційно-оцінних синонімів до термінів та номенів, функціонування яких властиве тільки усній формі мови. Також коректно не розмежовано основні різновиди спеціальної фахової лексики, а саме: термінології, номенклатури, професіоналізмів. Це й зумовило актуальність публікації.

Мета статті – дослідити професіоналізми як різновид спеціальної лексики з погляду сфер уживання, визначивши його статус у лексико-семантичній системі сучасної української мови. З метою реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) з'ясувати різницю між термінами, номенклатурою, номенами, жаргонізмами, професійною лексикою та професіоналізмами; 2) схарактеризувати особливості стратифікації досліджуваних лексем, урахувавши їхні парадигматичні відношення на основі спільності чи протилежності семантики; 3) виокремити основні тематичні групи досліджуваних слів; 4) визначити способи творення професіоналізмів на прикладі неофіційних фахових лексем медичної сфери.

Професійну лексику досліджували В. М. Жирмунський, О. С. Ахманова, Й. О. Дзензелівський, Г. П. Клепикова, М. М. Шанський, В. Д. Бондалетов, В. О. Винник, Т. П. Терновська, С. Д. Шелов, А. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва, Л. О. Ставицька, В. М. Прохорова, О. А. Покровська та ін.

У наукових та навчальних лінгвістичних джерелах засвідчено випадки некоректного трактування власне професіоналізмів, підміна одних термінів іншими або й уникання будь-яких пояснень.

Професійно-виробничу лексику як стилістичну категорію, чи групу зі стилістичного погляду, виділяє М. А. Жовтобрюх у «Курсі сучасної української літературної мови» (1961), указуючи, що сюди належать лексеми на позначення «назв різних знарядь, матеріалів, явищ і процесів виробництва»; «у кожній виробничій галузі створюється своя, специфічна для неї лексика, зв'язана з діяльністю людей, що працюють у даній галузі» [13, с. 68]. Серед прикладів – загальноновживані слова, якими послуговуються особи різних професій.

До окремого шару лексики обмеженого вживання зараховує професіоналізми Н. Я. Грипас у колективній праці «Сучасна українська літературна мова» (1994), кваліфікуючи їх як назви професійних понять і не зовсім коректно як приклади наводить загальноновживані лексеми, видаючи їх за сільськогосподарські, медичні, драматичні професіоналізми [11, с. 133].

У навчальному посібнику (2005) П. С. Дудика загальноновживана лексика протиставлена стилістично обмеженій (незагальноновживаній, або спеціальній). До стилістично обмеженої автор зараховує серед інших груп професійно-виробничу, яка «охоплює дуже велику кількість слів, які властиві мовленню осіб певної професії. Це переважно назви знарядь і матеріалів праці, виробничих процесів, характерних для різних професій, спеціальностей» [12, с. 144–145]. У цьому ж виданні термін «професіоналізм» пояснено тільки в прикінцевому короткому термінологічному словнику без прикладів: «слова або вислови, притаманні мовленню певної професійної групи осіб» [12, с. 363].

У розділі «Лексикологія» О. І. Бондаря в колективному навчальному посібнику «Сучасна українська мова» (2006) зовсім не розглянуто професіоналізмів як різновиду спеціальної лексики, яка протиставлена загальноновживаній й обмежена вузькофаховими рамками [2, с. 195–294].

У колективній праці науковців Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 2010 р. О. М. Сидоренко у двох параграфах «Соціальні діалекти» та «Науково-термінологічна лексика» розглядає професійні лексеми. Як уважає дослідниця, для «позначення образно-

експресивних, лаконічних слів та висловів, що мають нейтральні відповідники і побутують переважно в усному мовленні людей певної професії чи роду занять» варто послуговуватися терміном «професійні жаргонізми» [22, с. 100]. Наведено велику кількість прикладів професіоналізмів різних галузей, проте серед лексем із жаргону працівників рекламної сфери, на нашу думку, подано інтержаргонну лексику: *фішка* (вдалий рекламно-іміджевий хід), *розпіарити* (провести PR-кампанію), *обрізати* (скоротити рекламний бюджет), *лямзити* (займатися плагіатом) тощо [22, с. 100]. У параграфі про науково-термінологічну лексику зазначено, що «близькою до галузевої термінології є професійна лексика». Як синонім до останнього термінологічного сполучення автор використовує «професіоналізм», пояснюючи, що до таких «належать слова, вживані групами осіб на позначення предметів і понять, які безпосередньо пов'язані з їх професійною діяльністю або родом занять» [22, с. 111]. Далі наведено некоректні приклади, серед яких і терміни, і загальноживані слова, і номени, але це не професіоналізми, наприклад: «серед шахтарів поширені слова *забій, вруб-машина, на-гора, віра, майна*» [22, с. 111].

Усні професіоналізми зближуються через сферу так званого «інтержаргону» із жаргонною лексикою. Однак поняття «професіоналізм» і «жаргонізм» не є тотожними. Жаргонізми – це слова, притаманні усному мовленню соціальних груп, об'єднаних не стільки професійно, скільки способом життя, соціальним статусом, захопленнями, спільними інтересами, належністю до одного покоління. Жаргон – один з різновидів соціолектів, або соціальних діалектів, відповідно жаргонізми іменують ще соціальними діалектизмами. Унаслідок такої метафоризованої кваліфікації певних термінів з використанням інших може відбуватися накладання одних явищ на інші, заступання одних понять іншими. Деякі лексичні одиниці можуть міняти функційний статус. Наприклад, відомий факт, що на гуцульський діалект перекладена комп'ютерна термінологія. Фахівці можуть використовувати професіоналізми, утворені на ґрунті діалектної лексики, зокрема внаслідок

переосмислення, розширення, метафоризації, метонімізації тощо діалектизмів. Лексичні одиниці, які спочатку виконували функції комп'ютерної термінології, перемістилися до професіоналізмів, модифікувавшись у той чи той спосіб, і, нарешті, унаслідок широкого розповсюдження серед загалу, зокрема молоді, перейшли до конгломерату спочатку жаргонізмів, власне – молодіжного сленгу, а зараз виконують роль інтержаргонної лексики. Такі процеси постійні, вони є характерною ознакою лексико-семантичної системи.

Варто констатувати відмінність трьох понять: професіоналізмів, жаргонізмів та діалектизмів. Це різні з функційного погляду слова, які мають власні диференційні ознаки. Професіоналізми характеризуються виразними вузькогалузевими рисами, жаргонізми – вузькосоціальними, діалектизми – вузькотериторіальними. Спільним між ними є те, що їх використовують у сфері усного мовлення.

Один з дослідників спеціальної лексики Л. В. Успенський досить широко трактував термін «професійний діалект», для позначення розмовних лексем з певної фахової сфери використовував поняття «спеціальне арго» [24, с. 163]. Деякі дослідники, наприклад О. А. Покровська, диференціює термінологізовані жаргонізми й професійні жаргонізми. До конгломерату перших зараховує стилістично забарвлені професійні вислови, які виражають наукові поняття, мають чітку дефініцію й претендують на роль термінів. Професійними жаргонізмами вважає конотативно марковані вислови, які не позначають наукових понять, не мають дефініції, проте задовольняють потреби спілкування в певній галузі [21, с. 36–37]. К. О. Телешун указує: «...якщо розмежування термінів та професіоналізмів є доволі складним завданням, то знайти критерії розрізнення таких одиниць, як термінологізовані жаргонізми, професійні жаргонізми та професійні арготизми тощо, практично неможливо» [23, с. 72].

На нашу думку, професійні арготизми можливі у сфері фахової спеціальної лексики за тієї умови, коли важливо зберегти, зашифрувати державні, військові, космічні, інші корпоративні секрети. Первісно в добу

феодалізму арготизми виникали як спеціальні мовні коди для збереження фахових таємниць замкнених корпорацій, цехів ремісників, кушнірів, кожухарів, шаповалів, рашевців (бродячих торгівців) тощо.

В. Я. Юкало в науковій праці «Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря» (2003) поряд з літературною медичною професійною мовою виокремлює «позалітературні різновиди»: лікарський сленг (жаргон) – «некодифікований різновид усно-розмовної мови лікарів, основу якого становлять професійні жаргонізми й арготизми»; просторіччя – один зі структурно-функційних «некодифікованих різновидів української національної мови, зрозуміла для усіх мова, яку лікарі застосовують для спілкування із співрозмовниками, не знайомими в необхідному обсязі з літературною (професійною) нормою»; суржик – «змішана мова, штучне об'єднання елементів української та російської мов, що не становить стабільної системи, переважно вживається в сімейній, неофіційній, розмовній комунікації, проникає в усі жанри офіційного спілкування» [26]. Досить умовно розмежовано просторіччя та суржик: «мовні одиниці, граматична і фонетична будова яких відповідає системі української національної мови, але які мають типові відхилення від літературної (професійної) норми» зараховано до просторіччя: *кардіограма серця* (кардіограма), *японець* (гастродуоденоскоп), *телевізор* (прилад для ультразвукового дослідження), *відкладання солей* (остеохондроз), *боткіна* (гепатит інфекційний), *чорна мазь* (іхтіолова мазь). Відповідно, до суржику віднесено «невмотивовані запозичення, слова та словосполучення, деформовані під впливом російської мови, граматична і фонетична будова яких не відповідає системі української національної мови»: *лобна звивина* (лобова закрутка (звивина)), *почуття болі* (відчуття болю), *сітчатий бінт* (сітчастий бинт), *медичне освідчення* (медичний огляд), *консультативне заключення* (консультативний висновок), *благоприємний прогноз хвороби* (сприятливий прогноз хвороби), *запущена хвороба* (задавнена хвороба), *виздоровлення* (видужання (одужання)) [26].

До категорії мовних стереотипів В. Я. Юкало зараховує професіоналізми, «що загалом відповідають системі української мови і реалізуються в усній мові професіоналів під час неофіційного спілкування»: *клініка* (клінічна картина), *укол* (ін'єкція), *мазь Вишневського* (лінімент бальзамічний (за Вишневським)), *зеленка* (розчин брильянтового зеленого), *анотація, анотація до ліків* (інструкція щодо медичного застосування препарату), *брудна операційна* (операційна, у якій надають допомогу пацієнтам, яким діагностовано хвороби, що супроводжуються гнійним процесом) [26]. На нашу думку, автор не зовсім коректно зазначає: «Більшість професіоналізмів експресивно нейтральні, а з погляду мовців, що їх вживають, – стилістично нейтральні (вони часто трапляються в надрукованих наукових текстах медичних працівників)» [26].

Виділяє дослідник В. Я. Юкало професійні жаргонізми – «переважно експресивно забарвлені слова і вислови на позначення предметів і явищ, важливих для людей, що професійно працюють» у певній галузі: *коза, козел, вертоліт, літак* (гінекологічне крісло), *грузин* (ректороманоскоп), *бі(є)лка, білочка* (алкогольний делірій), *гріти руки, різати* (оперувати). До цього конгломерату зараховано «неправильні терміни»: *нормальна фізіологія* (фізіологія), *тонкий кишечник (кишківник)* (тонка кишка), *аскорбінка* (кислота аскорбінова), *пероральні цукрознижуючі препарати* (синтетичні гіпоглікемічні (протидіабетичні) препарати). Професійні арготизми – «переважно експресивно забарвлені слова» та вислови «на позначення предметів і явищ, важливих для людей, що професійно працюють» у певній галузі, «значення яких знає тільки обмежене коло втаємничених професіоналів»: *теплий (тепленький) хворий* (грошовитий пацієнт), *додихайли* (пацієнти віком 70 років і старші), *доходяги* (хворі, що можуть одужати), *блейлер, ес-це-ха* (шизофренія: хвороба Блейлера, *schizophrenia*) [26].

Мовознавці виділяють кілька понять, які є спорідненими з термінами, але не тотожними: прототерміни, передтерміни, терміноїди та псевдотерміни.

Прототерміни, як стверджує С. В. Гриньов-Гриневич, виникають з появою науки, називають не поняття, а спеціальні уявлення [10, с. 44]. Найбільше прототермінів збереглося в ремісничій і побутовій лексиці, проте частину їх залучено й до наукової термінології. Передтерміни вживають як терміни для називання нових сформованих понять, але тих, що не відповідають основним вимогам до термінів (найчастіше стислості). У якості термінів використовують описові звороти (багатослівне номінативне словосполучення), сурядні словосполучення, сполучення, що містять дієприкметникові звороти [10, с. 44–45]. Терміноїди використовують для називання так званих натуральних понять, які ще недостатньо сформовані, їх неоднозначно розуміють, і вони не мають чітких меж і дефініцій, характеризуючись невизначеною семантикою [10, с. 44–45]. Тобто терміноїди займають проміжну ланку між термінами та професіоналізмами. За С. В. Гриньовим-Гриневичем, «псевдотерміни» – «спеціальні лексеми, які називають гіпотетичні, хибні поняття, що не відповідають дійсності» [10, с. 45].

Термін (лат. *terminus* – межа (межовий знак), рубіж) – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності (науки, техніки тощо). Як вітчизняні, так і закордонні вчені до основних ознак терміна зараховують такі: 1) системність; 2) дефінійованість (наявність дефініції); 3) співвіднесеність зі спеціальним поняттям; 4) номінативність; 5) стилістична нейтральність; 6) точність семантики, висока інформативність; 7) контекстуальна незалежність (значення терміна зрозуміле поза контекстом); 8) езотеричність (точне значення терміна відоме тільки фахівцям); 9) конвенційність (уявлення про характеристики, ознаки терміна поділяє більшість фахівців у певній науковій, технічній, професійній сфері; цілеспрямований характер його появи); 10) стійкість і відтворюваність у процесі мовлення; 11) тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної галузі. Комплексний аналіз української термінології як науки про утворення, розвиток і функціонування

термінів здійснив, зокрема, М. О. Вакуленко в монографії 2015 р. [4].

Близьким до термінів та професіоналізмів є поняття «номенклатура», що є «сукупністю назв (номенів) конкретних об'єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо (на відміну від термінів, що позначають певні абстрактні поняття галузей науки)» [20, с. 415]. Тобто номенклатура передає систему назв інвентарю певної науки. Наприклад, у мовознавстві до номенклатурних утворень належать назви мов, говорів, літер, розділових знаків тощо. Номени, або номенклатурні слова, позначають окремі предмети, сукупність найменувань одиничних об'єктів, можуть бути як загальними, так і власними назвами, мають конкретне значення, на відміну від термінів. Номенклатура об'єднує переважно іменники чи словосполучення зі стрижневим субстантивним компонентом, наприклад: економічна номенклатура, порівняйте термін *валюта* й номени: *гривня, юань, франк, динар, тенге, рупія, євро, долар, песо, афгані, ларі, рупія, крона, шекель, тугрик, злотий, форинт, фунт стерлінгів* тощо; ономастична, термін *ойконім*, номенклатурні назви: *Кропивницький, Київ, Полтава, Дніпро, Чернівці, Львів, Харків, Чернігів, Луцьк, Черкаси, Новгородка, Верблюжка, Йосипівка, Розаліївка, Узин, Чигирин, Світловодськ, Лубни, Кривий Ріг, Горішні Плавні* та ін.; фармакологія, номени – назви ліків (хоч їх можуть трактувати і як терміни в деяких особливих випадках): *парацетамол, біпролол, диротон, вазокардин, еналаприл, лізиноприл, бісопролол, метопролол, небіволол, амлодипін, ніфедипін, корвалол* тощо; мовознавство, номени – назви мов: *українська, молдавська, литовська, естонська, латвійська, польська, китайська, японська, англійська, французька, італійська, мандаринська, гінді, ігбо, бенгалі, маратхі, гуджараті, пушту* та ін.; діалектологія, номени – назви говорів: *степовий, середньонаддніпряньський, слобожанський, лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, волинський, подільський, наддністрянський, східнополіський, середньополіський, західнополіський*.

Слово «номенклатура» (від лат. *nomenclatura* – розпис імен) активно вживане з XVIII ст., набуло поширення, коли шведський ботанік К. Лінней створив класифікацію рослин. Упродовж наступних століть це слово виконувало функції дублета «термінології». Уперше поняття «термінологія» і «номенклатура» в 30-х рр. XX ст. розмежував Г. О. Винокур [8, с. 8]. Нині до номенклатурних найменувань зараховують: 1) сукупність номенів (тобто назв); 2) сукупність умовних символів, графічних позначок, що нерідко складаються із цифр та букв; 3) сукупність термінів без дефініцій; 4) сукупність міжнародних (греко-латинських назв на позначення видів та елементів у біології, хімії, медицині тощо [19, с. 149]. Отже, це серійні назви машин, приладів, верстатів, продукції, що випускається, назви рослин, звірів, найменування організацій, підприємств, географічних назв і т. ін.

Використовуючи аналіз наукових досліджень номенклатури О. І. Павлової [18, с. 53], сформулюємо основні ознаки номенів у складі спеціальної лексики, зробивши власні корективи: 1) номенклатурні знаки співвіднесені з поняттями – показниками класів – через терміни й функціують у спеціальній комунікації завдяки існуванню відповідних термінів; 2) вони є власними назвами або займають проміжну позицію між термінами та власними назвами, як ми зазначали вже вище, номени бувають як апелятивами, так і онімами; 3) номени входять до найпростіших систем і є переліком однорідних понять, що перебувають на одному рівні абстракції й відображають класи однорідних предметів; 4) вони є нижчою ланкою спеціальної лексики, порівняно з термінами, оскільки їх розуміння неможливе без співвіднесення з термінологічними одиницями; 5) номени характеризуються підсиленою денотативністю та конвенційністю, бо є результатом штучної номінації у фаховій сфері; наступне положення О. І. Павлової: «номенклатурні найменування характеризуються смисловою похідністю і вторинністю» [18, с. 53], на нашу думку, не варто виокремлювати, бо частина номенів є первинною та непохідною; 6) номенклатурні найменування перебувають на

периферії певної фахової лексики, проте ближче до її центру – термінології, порівняно з професіоналізмами; не погоджуємося з виокремленням О. І. Павловою положення про те, що номени існують тільки у сфері функціонування і їх не фіксують словники [18, с. 53]; наприклад, ономастичні словники ойконімів, гідронімів, антропонімів тощо фіксують номенклатуру, частина її потрапляє й до тлумачних та ін. лексикографічних праць; 7) номен, що характеризує предмет, має опис, у якому вказано ознаки цього предмета, термін же має дефініцію, яка відображає істотні ознаки поняття.

Не можна ототожнювати поняття «професійна лексика» та «професіоналізми», ці терміни співвідносяться як гіперонім і гіпонім. Мова професійного спілкування – це функційний різновид національної мови, яким послуговуються в професійно обмеженій сфері комунікації, з метою забезпечення комунікації між особами певної царини виробництва, науки, техніки, культури тощо. Відповідно в межах професійної лексики варто виокремити такі різновиди: 1) міжгалузеві загальнонаукові терміни; 2) термінологічні одиниці певної галузі, що мають окрему дефініцію; 3) номенклатура, а саме: номени на позначення певних предметів, для яких існує термінологічне поняття; 4) професіоналізми, які, виконуючи номінативно-комунікаційну функцію, точніше, переважно образно називають певні професійні поняття, деталі виробів, ланки технологічних процесів, фахівців тощо, використовуються в усному спеціальному мовленні й сприяють кращому й швидшому взаєморозумінню в процесі виконання тих чи тих професійних обов'язків; 4) загальноживані слова, якими послуговуються спеціалісти тієї або тієї сфери. Ніяких абсолютно усталених, чітких меж між указаними різновидами не існує. Психологічними причинами появи професіоналізмів є бажання фахівців урізноманітнити лексичні мовні засоби, передати суб'єктивне розуміння, ставлення, дати емоційно-експресивну оцінку. Тому професіонали не тільки послуговуються готовими фаховими лексичними одиницями, а й творять власні. Через те серед професіоналізмів можуть бути і місцеві (у межах

колективу, організації) слова, і діалектизми, і застарілі одиниці, і новотвори, і питомі українські, і запозичені, і загальнонародні, і штучні лексеми тощо. Існують такі царини людської діяльності, які не зовсім коректно кваліфікувати як професійні або для частини осіб – це професійна діяльність, для частини – ні. Наприклад, туризм, колекціонування, мода, культура, непрофесійний спорт, деякі захоплення, ігри й т. ін. Для них теж характерна спеціальна лексика.

Професіоналізм (лат. *professio* (*professionis*) – офіційно зазначене заняття, спеціальність) – слово або вислів, притаманні мові певної професійної групи. В. О. Винник зазначає, що звичайно професіоналізмами називають емоційно забарвлені елементи, що функціують «як розмовні синоніми-еквіваленти до стилістично індивідуальної професійної номенклатури» (номенів) «чи слів-термінів і часто виходять за межі літературної норми» [7, с. 537]. Це образні, зазвичай експресивно марковані слова, словосполучення, фразеологізми з певною конотацією, найчастіше – жартівливою, іронічною, пародійною, саркастичною, проте рідко професіоналізмами можуть бути емоційно нейтральні лексичні одиниці. Деякі мовознавці помилково вказують, що неофіційні фахові лексеми є емоційно-стилістичними синонімами тільки до термінів, залишаючи поза увагою номенклатуру.

Дослідниця О. Й. Голованова пропонує виділяти два основних типи професіоналізмів: 1) «власне професіоналізми» як відображення специфічних процесів пізнання в ході предметно-практичної діяльності людини; 2) «комунікативні професіоналізми» – результат фонетичної, граматичної, словотвірної переробки термінів, пов'язаної з пристосуванням їх до умов усної групової комунікації (прагнення до мовної економії, відображення характеру взаємовідносин між комунікантами, оцінка значимості предмета в діяльності). Професіоналізми першого типу завдяки своїй образній формі за відповідних умов можуть набути нормативного характеру, тобто стати частиною терміносистеми. Професіоналізми другого типу – це спосіб коротко, компактно,

стисло обмінюватися професійною інформацією в умовах фахового спілкування [9, с. 60].

Як автор підрозділу про професіоналізми В. О. Винник ще в академічній праці «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973) дав кваліфіковане й ґрунтовне пояснення цієї лексичної підсистеми обмеженого функціонування, навівши приклади і застарілих, і діалектних, й актуальних на той момент неофіційних фахових лексем [6, с. 198–202]. У сучасній українській мові достатньо наукових розвідок, присвячених професіоналізмам, проте автори підручників, посібників, довідників та ін. для студентів ВНЗ чомусь часто послуговуються прикладами з двох указаних вище праць В. О. Винника, уникаючи таким чином нинішніх взірців.

Пропонуємо сьогочасні ілюстрації професіоналізмів: *джинса́* – журналістський професіоналізм (прихована реклама в ЗМІ, необ’єктивний матеріал, публікація якого була таємно оплачена; походить від *джинси*; у значенні «замовний матеріал», імовірно, виникло із ситуації початку 1990-х років, коли фірма, яка відкривала магазин у Москві, попросила зняти журналістів Першого каналу інформаційний сюжет, а розплатилася не грішми, а джинсами), *мі́ши* – професіоналізм гумористів (дуже якісні, дотепні жарти, які найбільше вражають публіку), *зелéний ко́нцэ́рт*, *зелéнка* – професіоналізм працівників шоу-бізнесу (зазвичай останній концерт туру, під час якого актори намагаються розіграти один одного, причому глядач нічого не підозрює), *язі́к* (подіум) – професіоналізм у модельному бізнесі, *табу́ре́тка* – професіоналізм розробників, виробників, продавців мобільних телефонів, гаджетів та аксесуарів до них (дуже гарний ззовні телефон, але абсолютно застарілий), *и́ляпа* – професіоналізм працівників кіноіндустрії (у кіношних колах так називається банкет на честь закінчення зйомок), *фа́не́ра* – професіоналізм спецслужб (фальшивий інформаційно-аналітичний документ про певну особу чи політика, складений з метою дезінформації) та ін. Професіоналізми дорожньо-будівельної галузі: *зі́мник* (дорога, прокладена взимку, зазвичай

річищем замерзлих річок чи болотистими місцями), *зимовий асфальт* (жартівлива характеристика зимового стану доріг, коли всі вибоїни та ями «відремонтовано» укоченим снігом), *здавання землі* (здавання замовнику побудованого готового земляного полотна під укладання асфальту), *чорнуха* (асфальт), *возило* (конвеєр), *канюк* (асфальтоукладальник), *півник* (трактор з причепом) тощо. Професіоналізми біржовиків прийшли в українську мову переважно з англійської мови, рідше з російської: *бик* (біржовий спекулянт, який грає на підвищення), *ведмідь* (біржовий спекулянт, який грає на зниження), *вуличний ринок* (мережа посередників покупців і продавців цінних паперів, які спілкуються між собою за допомогою телекомунікацій; цей вислів виник відтоді (XVI–XVII ст.), коли лондонські брокери уклали угоди прямо на вулиці або в кафе; надалі торгівля акціями стала здійснюватися переважно на біржі, а робота з облігаціями – поза біржею, на *вуличному ринку*; тепер усі облігації й акції, не включені до біржового списку, продаються на *вуличному ринку*), *відкупити маржу* (наказ клієнта брокерові купити найближчий за терміном ф'ючерсний контракт і продати контракт на окремий термін), *динамітчик* (енергійний торговець, що продає ненадійні цінні папери), *Д. К.* (від англ. don't know – не знаю) (непоінформованість про поточні умови проведення операцій з цінними паперами; письмовий запит позначають «Д. К.» і повертають відправнику), *дівга позиція* (цінні папери, придбані дилерами для зберігання в процесі торгівлі або при випуску нових), *закритий ринок* (стан ринку, коли курс покупця рівний курсу продавця; таке відбувається, якщо ринок обслуговують брокери, а комісійні за їх послуги сплачує тільки одна сторона – ініціатор угоди), *занурення* (нетривала затримка в розвитку ринкової кон'юнктури або незначна зміна цін на біржі), *кішки і собáки* (українські спекулятивні й зазвичай низько оцінювані ринком фондові цінності, за які не виплачують дивіденди), *кóпчений оселедець* (попередній проспект, який у загальних рисах інформує про емісію облігаційної позики; у ньому не вказані такі основні параметри, як ціна, розмір комісійних), *магазин* (дилерська

компанія, яка проводить угоди з купівлі-продажу облігацій), *сліпий брoкер* (брокер, який виступає від свого імені й не розкриває імен своїх клієнтів іншим учасникам операцій; такий порядок є загальноприйнятим, але на ринку термінових євродепозитів не застосовується), *тoчнe пoпaдáння* (незвичайно великий операційний прибуток, отриманий від продажу акцій після короткочасного володіння ними) [Див.: 1].

Проаналізувавши низку мовознавчих праць, можна стверджувати, що між термінами та професіоналізмами є істотні відмінності: 1) терміни є нормативною частиною спеціальної лексики в межах наукової літературної мови, професіоналізми належать до ненормативної спеціальної лексики літературної мови, проте частина професіоналізмів може набувати статусу терміна; 2) терміни мають суворо дефінітивне значення в певній сфері, для професіоналізмів характерна спеціалізація значення; 3) терміни фіксують словники, професіоналізми рідко подають у загальних і спеціальних словниках (тільки з ремаркою «професійне»); 4) терміни позбавлені будь-якої конотації, а професіоналізми характеризуються прагненням до виразності, образності, експресії; 5) більшість учених констатують, що домінантною сферою функціонування термінів є писемна форма мови, на нашу думку, уживаються вони як у писемній, так і в усній формах; професіоналізми використовують переважно в усному розмовному мовленні, для них характерна стилістична маркованість (обмеженість розмовним стилем); 6) професіоналізми мають дещо вузьку сферу спеціалізації, а терміни – ширшу, адже можуть бути відомими особам, не пов'язаним з певним фахом, професіоналізми ж – вузькому колу спеціалістів; 7) професіоналізми виникають як вторинні номінації, функціують як розмовні дублети офіційних термінів; 8) термінологія – системна, професіоналізмам або зовсім відмовляють у системності, або вважають, що системні зв'язки виражені в останніх меншою мірою; 9) терміни належать до центру термінологічної системи фахової лексики, а професіоналізми знаходяться на периферії; 10) у професіоналізмів засвідчено меншу

спеціалізацію словотворчих засобів, порівняно з термінами; 11) у сфері професіоналізмів спостережено тенденцію до усічення, скорочення фахових висловів відповідно до закону економії мовленнєвих зусиль; 12) на відміну від термінів, професіоналізми частіше належать до категорії багатозначних слів.

До спільних ознак термінів та професіоналізмів мовознавці зараховують такі: 1) належність до спеціальної лексики; 2) віднесеність до певної фахової сфери; 3) відмінність від загальноживаної лексики; 4) конвенціональність (свідома домовленість ужитку); 5) здатність вступати в системні зв'язки з іншими одиницями професійної мови; 6) стислість.

Проблема стратифікації, типології, класифікації лексичного складу мови завжди була однією з найскладніших, оскільки «слово в мові характеризується різноманітною кількістю зв'язків з іншими мовними одиницями, а також великою кількістю мовних та позамовних характеристик слова як такого» [25, с. 76]. Переважна більшість учених не вважає професіоналізми системним конгломератом. Хоч серед неофіційних фахових розмовних лексем можна легко виокремити певні групи за семантикою та за способами словотворення як мінімум, можливі й інші критерії членування. Тому, на нашу думку, професіоналізми утворюють структуровану підсистему з обов'язковою внутрішньою та зовнішньою взаємозалежністю та взаємовизначеністю, що функціює на правах відносної автономності. Що й продемонструємо на прикладі неофіційних фахових лексем медичної сфери. Матеріал дослідження варто поділити на тематичні групи відповідно до типології самих предметів і явищ дійсності, лексичного значення кожної лексеми, необхідно зважати й на внутрішньо-, і на позамовні чинники тощо.

У статті нашої магістрантки Ю. Є. Масян таких груп шість, до кожної з них запропоновано ще й підгрупи, хоч деякі приклади кваліфіковано не зовсім коректно [16, с. 90–92]. Серед медичних професіоналізмів використано лексичний матеріал, зібраний нашою магістранткою. Усього виокремлено 16

тематичних груп медичних професіоналізмів (перші шість подаємо без підгруп, бо ці відомості засвідчено в публікації Ю. Є. Масян [16]).

1. Назви пацієнтів. Пацієнт – особа, здоров'я і життя якої лікар захищає, або якій він надає допомогу, або чий інтереси він представляє у формах, передбачених чинним законодавством; людина, яка отримує медичну допомогу, лікування чи медичне спостереження. Поділ здійснено за особливостями зовнішніх характерних ознак, за індивідуальною специфікою, за назвою хвороби чи діагнозом, за станом пацієнта, за назвою відділення, де лікується хворий (три підгрупи, перша з яких має три різновиди): *ба́бочки* (пацієнтки похилого віку), *трансфо́рмер* (хворий із протезом), *лі́жник* (хворий, який пересувається коридором з паличкою), *тхір* (людина, яка викликає постійно швидку без потреби), *космона́вт* (паралізований хворий), *голова́стик* (хворий, який скаржиться на сильний головний біль), *че́реп* (пацієнт з пошкодженням черепа), *ні́рка* (пацієнт із хворобою нирок), *щеле́пи* (пацієнти відділення щелепно-лицьової хірургії), *русáлка*, *поплаве́ць* (пацієнт, який намагався втопитися), *сніг* (хворий на білу гарячку), *телегра́ма 2* (пацієнт, якого привезла швидка допомога), *тю́бик 2* (хворий на туберкульоз), *оре́л*, *іка́р*, *парашуті́ст* (потерпілий у результаті падіння з висоти), *ма́за* (мазохіст), *скрипа́ль* (пацієнт, який намагався перерізати вени), *банкі́р*, *подару́нок* (пацієнт-бомж) тощо.

2. Назви медичних працівників, а саме: лікарів за їхнім основним фахом, за зовнішніми ознаками, назви середнього медичного персоналу, студентів-практикантів тощо (4 підгрупи): *ско́рякі* (працівники швидкої допомоги), *ло́рики* (працівники оториноларингологічного відділення), *сто́ми* (лікарі-стоматологи), *м'ясні́к* (лікар-хірург), *черепо́лог* (лікар-нейрохірург), *пси́хи* (психіатрична бригада), *черепа́ха* (лікар у масці, у якого закриті все обличчя, крім очей), *мед-сестра́* (у значенні медова, та, що приносить мед), *штри́кавка* (медсестра), *утконі́с* (студент на практиці).

3. Назви інших осіб (добровільних помічників, свідків тощо): *не́гри* (добровільні помічники при транспортуванні хворих), *крі́ски* (випадкові свідки).

4. Назви хвороб, діагнозів. На основі номінацій хвороб, діагнозів чи лікарських висновків, стану пацієнтів виділено 2 підгрупи: *фа́гик* (езофагіт), *тромболу́ха* (тромбоемболія легеневої артерії), *сніг* (біла гарячка), *прогрес* (прогресуюча стенокардія), *нестабі́лка* (нестабільна стенокардія), *депресня́к* (депресія), *таксі́* (токсоплазмоз), *жа́ба* (стенокардія), *юезбі-вхі́д* (глибокі рани на голові), *зе́бра* (різана рана), *непру́ха* (кишкова непрохідність), *ма́за* (мазохізм), *апéндюк* (гострий апендицит), *клі́ніка* (клінічна смерть), *НЛО* (1) нерухомо лежачий об'єкт, 2) пацієнт у комі), *ПІСБІІ* (печінка і селезінка без патологій), *прóмінь* (перелом променевої кістки). До цієї тематичної групи належать також фразеологічні професіоналізми: *уда́р кунг-фу́* (прекардіальний удар), *іва́н миха́йлович* (інфаркт міокарда), *в гостя́х у ка́зки* (знаходитися під наркозом), *синдро́м «пошто́вої скрі́ньки»* (черепно-мозкова травма), *ри́б'яче о́ко* (око хворого після ін'єкції), *ліні́ве о́ко* (око при косоокості), *струже́ні па́льці* (рани, травми рук) тощо.

5. Назви структурних підрозділів, відділень, угруповань, бригад. У мовній практиці медичні фахівці виробили специфічні назви для відділень. Такі номінації в повсякденному мовленні медики використовують для того, щоб швидко називати те чи те відділення, а також для того, щоб розуміти одне одного в критичних ситуаціях, коли важлива кожна секунда. Наприклад: *ге́мо* (гематологічне відділення), *дити́нство* (дитяче відділення лікарні), *ло́рики* (оториноларингологічне відділення), *не́фрики* (нефрологічне відділення), *гла́зики* (офтальмологічне відділення), *га́стро* (гастроентерологічне відділення), *ка́рдіо* (кардіологічне відділення), *фі́зіо* (фізіотерапевтичне відділення), *де́зики* (відділ дезінфекторів), *пу́льмо* (пульмонологічне відділення), *ду́рка* (психіатрична лікарня), *скорякі́* (відділення швидкої допомоги), *пси́хи* (психіатрична бригада) та ін.

6. Назви медичних будівель, корпусів, палат, кімнат або інших споруд, які є допоміжними в медичній справі (лабораторії, пункти прийому аналізів та ін.). Ця група близька до попередньої. Кожна лікарня в межах своєї території може мати кілька корпусів. Варто виокремити дві підгрупи – назви палат та ін.: *інтенсівка* (палата інтенсивної терапії), *лігвище* (палата з хворими, які тільки лежать), *овочеба́за* (палата з пацієнтами похилого віку), *маніпу́лька* (маніпуляційна палата), *білий дім* (адміністративний корпус лікарні), *мікроб* (мікробіологічна лабораторія), *бу́нкер* (пункт видачі наркотичних речовин).

7. Назви ліків і речовин (відповідно виділено дві підгрупи). Ця тематична група, як і деякі інші, об'єднує професіоналізми, що є неофіційними найменуваннями номенклатури медичного фаху.

7.1. Назви ліків: *буфінде́* (ібупфен Д), *фе́ник* (фенобарбітал), *магно́лія* (сірчанокисла магnezія), *ді́ма* (димедрол), *вітамі́н А* (аміназин), *ду́ська* (седуксен), *караду́ба* (кардуба, серцевий препарат), *магні́т* (сульфат магнію), *нафлуді́н* (афлубін), *пофігі́н* (будь-який заспокійливий засіб), *постиру́н* (постинор), *релáшка* (реланіум, заспокійливий засіб), *уголькі́* (активоване вугілля), *пірамедо́н* (у прямому значенні це жарознижувальне, проте так називають промедол – сильне наркотичне знеболювальне); сюди ж належать деякі фразеологізми: *а́нна дмі́трівна* (анальгін та димедрол), *гла́зик і но́жка* (лазикс і но-шпа), *котя́чі кра́плі* (валеріанка), *альфо́нс рета́рд* (арифон ретард).

7.2. Назви речовин: *буксі́р* (оксибутират натрію), *водá*, *фі́зик*, *фі́за*, *фізіоло́гія*, *америка́нські лі́ки* (фізіологічний розчин, натрій хлорид), *стері́лка* (стерильний розчин), *я́ди* (наркотичні речовини); фразеологічна одиниця *жива́ водá* (аміак).

8. Назви медичного обладнання – інструментів, електричних пристроїв, апаратів, їхніх частин, елементів (виокремлено три підгрупи): *ву́ха* (фонендоскоп), *тискомо́метр* (тонометр), *флексо́ля* (катетер для внутрішньовенного введення), *та́чка* (каталка), *шарма́нка* (електрокардіограф), *стереота́ксис* (стереотаксична хірургія), *гармо́шка* (апарат штучної вентиляції

легенів), *стúкалка* (дефібрилятор), *телевізор* (рентгеноскопія), *павільйон* (кінець голки), *труба́*, *хо́бот* (трубка для інтубації).

9. Назви частин тіла, органів людини: *ді́халка* (органи дихання), *ду́плó* (диплосома), *па́лочки* (паличкоядерні нейтрофіли), *біо́рит* (біологічний ритм), *фо́кул* (фолікул), *я́ма* (очна ямка); фразеологічні одиниці: *се́мєн миха́йлович* (сечовий міхур), *за́дній мі́ст* (сідниця).

10. Назви на позначення стану хворого або дії щодо нього. Лікуючи пацієнта, медичні працівники виконують багато різних маніпуляцій, що забезпечують прискорене одужання: *заве́сти* (відновити роботу серця), *загру́зити* (увести заспокійливий засіб), *перелі́ти* (увести багато препаратів внутрішньовенно), *стріля́ти*, *стúкати* (поновлювати роботу серця за допомогою дефібрилятора), *зда́ти* (прийняти хворого до приймального покою), *кача́ти* (реанімувати хворого), *відпусті́ти* (не заважати смерті тяжкохворого пацієнта), *розморозі́ти* (дати хворому циклідол), *ті́чка* (надокучлива метушня рідних та знайомих хворого); також фразеологізми: *танцюва́ти навко́ло хворого*, *робі́ти ремо́нт* (робити реанімацію), *уда́р кунг-фу́* (прекардіальний удар), *побува́ти в гостя́х у ка́зки* (знаходитися під наркозом), *проводи́ти відстрі́л* (поновлювати роботу серця за допомогою дефібрилятора), *відвести́ до дельфі́нів* (зробити УЗД), *посади́ти на трубу́* (перевести на штучну вентиляцію легень), *соба́ча сва́дьба* (надокучлива метушня рідних та знайомих хворого).

11. Назви медичного одягу: *шля́пка* (медичний ковпак).

12. Документація медичних працівників. Кожного дня медики переглядають, складають, перевіряють низку медичних документів. Це може бути температурний листок, медична карта стаціонарного хворого, журнал обліку хворих, карта донора, талон амбулаторного хворого та інші: *телегра́ма 1* (карта вивозу), *вікиде́нь* (відривний талон від супровідного листа), *ОК* (обмінна карта), *ЖОП* (журнал обліку процедур), *ЖС* (стаціонарний журнал).

13. Назви медичних процедур: *біохі́мія* (біохімічний аналіз крові), *крика́їн* (недостатній наркоз), *фа́ки* (факоемульсифікація), *фа́чити* (робити

факоемульсифікацію), *дірка* (спинномозкова пункція), *флюбішка* (флюорографія).

14. Назви медичного транспорту та видів діяльності працівників швидкої допомоги. Виокремлено 2 підгрупи:

14.1. Назви медичного транспорту: *пилосóс* (машина швидкої допомоги), *дискотéка*, *світлому́зика* (сирена та мигалка карети швидкої допомоги).

14.2. Назви видів діяльності працівників швидкої медичної допомоги – фразеологізми: *зві́ти гніздó* (поспати трохи на чергуванні), *сході́ти за гриба́ми* (вийти на нічне чергування), *отрима́ти се́ктор приз* (дорогою машина швидкої допомоги зустрічає ДТП), *прийшла́ телегра́ма* (привезли пацієнта або прийняли виклик).

15. Назви на позначення оцінки ситуації лікарем: *СК* (суцільний кошмар), *НПТ* (незрозуміла пивна травма).

16. Назви міри ліків: *ку́бик* (один мілілітр).

Можуть бути виділені й інші тематичні групи професіоналізмів, наприклад: на позначення наукових галузей, концепцій тощо; на позначення спеціальних одиниць вимірювання, певних стандартів і т. ін.

Серед репертуару медичних професіоналізмів засвідчено багатозначні лексичні одиниці: *apéндюк* (1) апендицит; 2) хворий на гострий апендицит), *щéлени* (1) відділення щелепно-лицьової хірургії; 2) пацієнти відділення щелепно-лицьової хірургії), *сто́ми* (1) лікарі-стоматологи; 2) стоматологічне відділення), *ле́птик* (1) хвороба лептоспіроз; 2) пацієнт, який хворіє на лептоспіроз), *ма́за* (1) мазохізм (хвороба); 2) мазохіст (людина)), *не́фрик* (1) хворий на нефрит; 2) працівник нефрологічного відділення), *сніг* (1) біла гарячка; 2) пацієнт із цією хворобою), *пси́хи* (1) пацієнти психіатричного відділення; 2) психіатрична бригада), *ремóнт* (1) реанімація хворого (процес); 2) реанімаційна палата, реанімація), *стері́лка* (1) стерильний розчин; 2) футляр-стерилізатор), *ту́бик* (1) туберкульоз; 2) хворий на туберкульоз), *НЛО* (1) нерухомо лежачий об'єкт; 2) пацієнт у комі).

Трапляються серед прикладів синоніми: *водá* – *фі́зик* – *фі́за* – *фізіоло́гія* – *америка́нські лі́ки* (фізіологічний розчин, натрій хлорид), *оре́л* – *іка́р* – *парашуті́ст* (потерпілий у результаті падіння з висоти), *товстоу́з* – *телепу́зик* (вагітна жінка), *тутанхамо́н* – *му́мія* (забинтований хворий), *кана́рка* – *бана́н* (хворий на жовтуху), *русáлка* – *поплаве́ць* (пацієнт, який намагався втопитися), *су́шка* – *сухі́й* (хворий, який зовсім виснажений), *ту́бік* – *ту́бик* (1) туберкульоз; 2) хворий на туберкульоз), *труба́* – *хо́бот* (трубка для інтубації), *банкі́р* – *подару́нок* (хворий-бомж), *стріля́ти* – *сту́кати* – *прово́дити відстрі́л* (поновлювати роботу серця за допомогою дефібрилятора), *ті́чка* – *соба́ча сва́дьба* (надокучлива метушня рідних та знайомих хворого), *танцюва́ти навко́ло хво́рого* – *робі́ти ремо́нт* (робити реанімацію).

Для неофіційних фахових лексем медичної сфери характерна лексико-семантична категорія омонімії: *телегра́ма 1* (карта виклику) – *телегра́ма 2* (пацієнт, якого привезла швидка допомога), *телепу́зик 1* (вагітна жінка) – *телепу́зик 2* (пацієнт, хворий на жовтуху та асцит).

Оскільки професіоналізми як лексичні одиниці функціують переважно в усному мовленні, то це зближує їх із жаргонізмами, зокрема в галузі деривації. Значна частина неофіційних фахових лексем медичної сфери твориться лексико-семантичним способом. Набуття нового значення відомим у мові звуковим комплексом відбувається не тільки внаслідок метафоричного, метонімічного, функційного, синекдохічного перенесення, а й додатковим емоційно-експресивно-оцінним компонентом лексичного значення, тобто конотацією, переважно іронічною, жартівливою, зниженою тощо.

Наприклад, засвідчено метафоричні перенесення за подібністю форми предметів, їхнього розміру, зовнішніх чи внутрішніх ознак тощо: медичний професіоналізм *шарма́нка* (електрокардіограф) виник на основі подібності зовнішньої форми вказаного медичного обладнання та *шарма́нки* як невеликого переносного механізму, «що відтворює звуки, мелодію завдяки обертанню ручки» (пряме значення) [5, с. 1614]. За подібністю кольору

утворено професіоналізми-синоніми *канáрка* та *банáн* на позначення хворих на жовтуху, для яких характерне жовте забарвлення склер, слизових оболонок, шкіри. Відповідно, твірними лексемами є *канáрка* – «співочий птах яскраво-жовтого кольору, завезений до Європи з Канарських островів; у нас відомий як хатній птах» [5, с. 519] та *банáн* – «довгий, солодкуватий плід» (друге, метафоричне переносне значення з погаслою образністю) [5, с. 519] жовтого кольору пальмоподібної тропічної рослини. Унаслідок перенесення за зовнішніми ознаками виникли медичні професіоналізми: *зéбра* (рана, яка має смугастий вигляд, різана рана) від *зéбра* «дикий африканський кінь, який має смугасту шкіру» [5, с. 456]; *дírка* (спинномозкова пункція, що полягає в проколюванні між III і IV поперековими хребцями) від *дírка* «щілина, отвір у чому-небудь» [5, с. 305]; *мúмія* (забинтований хворий) від *мúмія* – «труп людини..., штучно збережений від розкладу; набальзамований труп» [5, с. 696], зовнішніми ознаками якого є велика кількість намотаної полотна, порізаної на стрічки, що схожі на бинти. За особливостями поведінки від назви тварини утворено професіоналізм *тхір* – особа, яка викликає швидку допомогу без потреби, актуалізована сема «неприємний». На основі подібності властивостей з'явилися такі приклади: *пилосóс* «апарат для очищення від пилу предметів одягу, меблів і т. ін.» [5, с. 943] – *пилосóс* (машина швидкої допомоги) – за властивістю «шум»; *яд* «те саме, що отрута» – *яд* (наркотична речовина) – властивість «можливість отруєння, смерті»; *трепонéма* «бактерія, що є збудником кількох захворювань людини, зокрема сифілісу» – *трепонéма* (ганчірка, щоб витирати руки) – властивість «брудна».

Функційне перенесення – це таке перенесення найменувань з одного предмета чи явища на інші, коли відповідні предмети чи явища мають певну спільність у функціях. Для професіоналізму *космонáвт* (паралізований хворий) твірним словом є лексема *космонáвт* «той, хто здійснює польоти в космічному просторі» [5, с. 579], при цьому актуалізованою є сема «неможливе чи утруднене пересування» (перенесення за функціями) за умови одягання

скафандра. Від дієслова *танцювати* «3. робити рухи, що нагадують танець; підстрибувати» [5, с. 1431] утворено професіоналізм *танцювати* навколо пацієнта (робити реанімацію); *русáлка, поплавець* (людина, яка намагалася втопитися) від *русáлка* «за народними повір'ями – казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа» [5, с. 1279] та *поплавець* «1. Прикріплений до ліски шматок якої-небудь речовини, легшої від води, що утримує гачок на належній глибині й сигналізує про клювання риби» [5, с. 1058], сема «можливість плавати у воді» засвідчує перенесення значення за схожістю функцій; *завóдити* «супроводжуючи, допомагати кому-небудь або примушувати когось увіходити, підходити і т. ін. куди-небудь, до чогось» [5, с. 380] – *завóдити* пацієнта (відновлювати роботу серця); *переліти* «лити рідину з одного вмістилища в інше, з чогось на щось» [5, с. 915] – *переліти* хворого (увести велику кількість препаратів внутрішньовенно); *зда́ти* «передавати (обов'язки, доручену справу, річ і т. ін.) тому, хто цим має відати, володіти» [5, с. 453] – *зда́ти* (передати хворого до приймального покою); *відпустіти* «дозволяти кому-небудь піти, залишити когось або щось» [5, с. 178] – *відпустіти* (не заважати смерті важкохворого пацієнта); *розморóзити* «виводити із замороженого стану» [5, с. 1253] – *розморóзити* пацієнта (дати хворому циклодол – препарат, який покращує роботу опорно-рухової системи людини); *ремóнт* «виправлення пошкоджень, усунення дефектів, поломок, лагодження чого-небудь» [5, с. 1213] – *робіти ремóнт* (здійснювати реанімацію хворого); *лежа́к* «вид ліжок з дощок без спинок» [5, с. 1431] – *лежа́к* (хворий, який тільки лежить); *ві́кидень* «передчасне припинення вагітності; аборт» [5, с. 136] – *ві́кидень* (відривний талон від супровідного листа пацієнта); *кліє́нт* «постійний відвідувач, замовник, покупець і т. ін.» [5, с. 184] – *кліє́нт* (пацієнт, якого привезла до лікарні швидка допомога); *лі́гвище* «заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина» [5, с. 617], може бути місцем для зимової сплячки – *лі́гвище* (палата з хворими, які тільки лежать); *оре́л* «великий хижий птах родини

яструбових, що водиться в горах або степах різних частин світу» [5, с. 854] – *орёл* (потерпілий у результаті падіння з висоти).

Дві семи і світлова (зовнішня), і звукова подібність є релевантними внаслідок виникнення професіоналізму *дискотéка* (сирена та мигалка швидкої допомоги) лексико-семантичним способом від апелювання *дискотéка* – розважальний захід із застосуванням світлового та музичного обладнання, це метафоричне перенесення за зовнішніми ознаками та за функцією. Низка професіоналізмів також демонструє явище синкретизму – перенесення за зовнішньою подібністю та функцією: *черепáха* – лікар у масці (функція захисту), *лі́жник* «той, хто ходить на лижах або займається лижним спортом» [5, с. 614] – *лі́жник* (хворий, який пересувається за допомогою палки), *гармо́шка* «пневматичний музичний інструмент (ручний, губний) з металевими язичками, що приводять рух струменем повітря» [5, с. 223] – *гармо́шка* (апарат штучної вентиляції легенів: пристрій, що здійснює примусову подачу повітря в легені), *телегра́ма* «документальне повідомлення, лист або інформація, які передаються засобами телеграфного зв'язку» [5, с. 1436] – *телегра́ма* (карта виклику), *бу́нкер* «вмістище для недовгого зберігання і перевантаження сипких матеріалів; може бути складовою частиною якоїсь машини» [5, с. 102] – *бу́нкер* (сейф для зберігання наркотичних речовин), *м'ясні́к* «той, хто торгує м'ясом або працює в різниці, на бойні» [5, с. 698] – *м'ясні́к* (хірург; лікар, що оперує), *телеві́зор* «радіотехнічний пристрій для приймання телевізійних передач» [5, с. 1436] – *телеві́зор* (рентгеноскопія); *хо́бот* «витягнута рухома носова частина морди в слонів та деяких інших тварин, що служить для дихання, нюхання, дотику й хапання» [5, с. 1566] – *хо́бот* (трубка для інтубації – захисту дихальних шляхів та проведення механічної вентиляції легень) тощо.

Метонімію як різновид переносного вживання лексеми за суміжністю (лексико-семантичний спосіб словотворення) у функції медичного професіоналізму засвідчено в прикладах: *сніг* – має два значення: 1) біла гарячка; 2) хворий на білу гарячку; *ву́ха* – «орган слуху і рівноваги в людини та

хребетних тварин» [5, с. 212] – *ву́ха* (у медиків – фонендоскоп, прилад для вислуховування шумів внутрішніх органів: легенів, серця, судин, кишечника тощо).

У межах лексико-семантичного способу словотворення трапляються випадки апелятивації, коли власна назва переходить до розряду загальних, зазвичай це метафоричні перенесення, що набувають іронічного відтінку значення: *Іка́р* «у давньогрецькій міфології син Дедала, який хотів перелетіти море, але, занадто наблизившись до Сонця і втративши скріплені воском крила, загинув» – *іка́р* (потерпілий у результаті падіння з висоти); *Бетхо́вен* «відомий німецький композитор та піаніст, який був глухим» – *бетхо́вен* (хворий, який має проблеми зі слухом); *Тутанхамо́н* – давньоєгипетський фараон, його мумія, обмотана смужками полотна, наче бинтами – *тутанхамо́н* (забинтований хворий); *Ша́рик* – непородиста, бездомна собака – *ша́рик* (пацієнт без постійного місця проживання); *Куту́зов* «відомий російський генерал, який у бою втратив око» – *куту́зов* (пацієнт з компресом на очах). Професіоналізм *самодо́лкін* (від рос. *Самodelкин*) зі значенням «травматолог» утворено як метафоричне перенесення в межах лексико-семантичного способу, а саме: апелятивації – від імені героя книг Ю. Дружкова та його сина В. Постникова, а також мультфільмів, знятих на кіностудії «Грузія-фільм» і «Союзмультфільм» *Самодо́лкіна* – члена Клубу веселих чоловічків. Персонаж, якого придумав радянський художник і режисер мультиплікаційних фільмів В. Д. Бахтadзе. Голова Самодо́лкіна являє собою болт із закрученою гайкою нагорі замість шапки, замість носа – гвинтик, замість тулуба – батарейка, а замість рук і ніг – пружини. Перший фільм – «Пригоди Самодо́лкіна» – випущено мультиплікаційною майстернею при кіностудії «Грузія-фільм» у 1957 р., він отримав премію на 1-у Всесоюзному кінофестивалі в Москві. Другий фільм із цим персонажем – «Після гудка» – був відзначений дипломом Міжнародного кінофестивалю в Сан-Франциско 1960 р. Незабаром цей мальований чоловічок – любитель столярувати, слюсарювати, знавець техніки та ремесел – став і

літературним героєм. На початку 1960-х рр. вийшли у світ книги письменника Ю. Дружкова, який, скориставшись ідеєю В. Д. Бахтадзе, зробив головним героєм своїх книг Самоделкіна та його друга Карандаша. У перших номерах журналу «Веселі картинки» Самоделкін був орієнтований більше на хлопчиків: учив, як користуватися інструментами, робити літачки і т. д. У 1990-х рр. і пізніше з появою нової техніки Самоделкін став знавцем комп'ютерів і комп'ютерних програм. У похідній лексемі засвідчене перенесення за подібністю функцій: травматолог займається широким спектром пошкоджень людського організму внаслідок дії зовнішніх чинників (переломами, струсами, вивихами, розтягненнями, розривами, ранами тощо), крім того, цей спеціаліст послуговується різними апаратами, інструментами, томографами, комп'ютерною технікою тощо. *Кар'єніна* – прізвище головної героїні роману Л. М. Толстого «Анна Кареніна», яка в кінці твору покінчила життя самогубством, кинувшись під потяг – *кар'єніни* (хворі, які отримали травму на залізничному вокзалі), засвідчено синкретизм: лексико-семантичний спосіб + морфологічний – флексійний (закінчення **-а** замінене на множинне **-и**). Творення останніх прикладів можна пояснити і як запозичення з російської мови.

Апелятивація внаслідок метонімії як переносного вживання прізвища грецького лікаря, «батька сучасної медицини» *Гіппократа* характерна для професіоналізму *гіппократ* у значенні «хворий із загостреними рисами обличчя», є термін «маска Гіппократа», або «обличчя Гіппократа», що означає набір певних змін на обличчі людини, яка довгий час хворіє якою-небудь важкою недугою, уперше описано в V столітті в працях ученого.

Зафіксовано такі професіоналізми, що характеризуються використанням назви частини замість цілого, тобто синекдохю, наприклад: *ч'єреп*, *живіт*, *нірка*, *щ'єлєпи* (замість назви пацієнтів з такими ушкодженими органами).

Разом з лексико-семантичним до способів деривації на основі використання готових номінаційних одиниць належить морфолого-

синтаксичний, або конверсія, що полягає в переході однієї частини мови в іншу. Це переважно субстантиваци́я – перехід інших частин мови в іменники. Таким чином від прикметника утворено назву істоти: *сухий* (дуже виснажений хворий). Діеприкметник *копчений* унаслідок ад’ективації переходить до лексико-граматичного класу прикметників – «виготовлений копченням» [5, с. 283], а потім субстантивується: *копчений* (людина, яка обгоріла).

Поява нових неофіційних фахових лексем відбувається й способом запозичення з інших мов. Часто це англійська. Наведемо приклади професіоналізмів з модерної галузі ІТ-технологій: *білд* (від англ. build – будувати, конструювати) – версія програми, сайту, будь-якого проекту; *енв* (від англ. environment – середовище) – середовище розробки; *комітити* (від англ. commit – чинити, робити, доручати) – відправляти зроблені в кодї програми зміни (додавання, перенесення тощо) на спільний ресурс; *баг* (від англ. bug – жук) – помилка в програмі або її невідповідність заявленим специфікаціям, хиба; лексема побутує із середини 50-х рр. ХХ ст., коли релейний комп’ютер вийшов з ладу через таргана; *пофі́ксити, фі́ксити* (від англ. fix – ремонтувати, лагодити) – виправити помилку в програмі; *регресія* (від англ. regression – регрес, повернення до вихідної точки) – повторне тестування; *атáчмент* (від англ. attachment – пристосування, прикріплення) – файли, що надсилаються разом з повідомленням, укладенням; *приатáчений* (від англ. attach – прикріпити) – прикріплений; *пу́шити, пу́шнути* (від англ. push – проштовхувати) – надсилати змінений код на сервер; *запру́вити* (від англ. approve – підтверджувати, одобряти) – підтверджувати, давати добро.

Неофіційні лексичні одиниці з медичної галузі можуть бути запозичені з російської мови: *уголькі* (від рос. уголь) – активоване вугілля, *шля́пка* (від рос. шляпка) – медичний ковпак, *гла́зики* (від рос. гла́зики) – офтальмологічне відділення, *крі́ски* (від рос. крЫски) – випадкові свідки та ін.

Особливим різновидом деривації на основі штучної деформації твірної основи є субституція, що полягає в утворенні похідного слова за певним

зразком уже відомої лексичної одиниці, своєрідна контамінація [див.: 14, с. 132–133].

Субституційне творення медичних професіоналізмів передбачає таку дериваційну техніку:

1. Заміщення однієї чи декількох букв уже наявного слова, початкового сегмента слова: *буксі́р* (від оксибутират натрію), *ду́плó* (від диплосома), *тубі́к* (туберкульоз, хворий на туберкульоз), *караду́ба* (від кардуба – серцевий препарат), *альфо́нс рета́рд* (від ариффон ретард), *гла́зік* (від лазикс).

2. Субституція кінцевого сегмента слова: *магнóлія* (від магnezія сірчаноокси́сла), *дити́нство* (дитяче відділення лікарні), *рела́шка* (від реланіум – заспокійливий засіб), *магні́т* (сульфат магнію), *но́жка* (від но-шпа), *постиру́н* (постинор), *підключі́чка* (від пластиковий венозний катетер у підключичній вені), *капелю́шка* (від крапельниця), *корсика́нець* (від корсаківський синдром), *крика́їн* (від кричати; недостатній наркоз), *кеса́рка* (жінка після кесаревого розтину), *ско́рякі* (від рос. скорый) – працівники швидкої допомоги, хоч твірне слово – російського походження, *то́кс-і* від токсоплазмоз. Професіоналізм *туморо́зник*, утворений від латинського слова *tumor* – дослівно «пухлина» й означає «онкологічний хворий», віднесено до субституції, хоч основа слова іншомовного походження.

Зафіксовано лексеми, для яких характерні два одночасні словотвірні явища, наприклад *черепо́лог* (складання основ та субституція за аналогією до невролог, психолог тощо), *фізіоло́гія* – розчин натрію хлориду або фізіологічний розчин (субституція кінцевої частини слова та усічення).

3. Субституція зі збереженням тільки початкових літер слів: *миха́йло се́менович* (замість міхур сечовий), *вітамі́н А* (аміназин), *ді́ма* (димедрол), *а́нна дмі́трівна* (анальгін та димедрол), *іва́н миха́йлович* (інфаркт міокарда).

Подвійне тлумачення можливе для лексичної одиниці *шу́рик*. Її виникнення могло відбутися такими шляхами: 1) субституція фіналі слова; 2) лексико-семантична деривація: *Шу́рик* (герой кінофільму «Операція И та інші

пригоди Шурика», який опиняється в психіатричній лікарні) – *шурик* (хворий на шизофренію). Більш умотивованою видається друга гіпотеза.

4. Субституція як початкового сегмента слова, так і кінцевого, наприклад: *дуська* (від седуксен), *нафлудін* (від афлубін), *буфінде́* (від Ібуфен Д).

Значний пласт неофіційних фахових лексем медичної сфери утворено за допомогою штучної деформації твірної основи – способом усічення [див.: 14, с. 122–125]. Відповідно до закону економії мовленнєвих зусиль, чи компресії смислу, люди тяжіють до якомога менших фізичних навантажень, зокрема й у сегменті говоріння, це пов'язано з інстинктом самозбереження. Тому громіздкі кількаслівні поняття, багатоскладові лексичні одиниці замінюють утинками, редукованими елементами, скороченими назвами, цьому також сприяє уснорозмовна сфера функціонування таких дериватів. Професор А. М. Нелюба, проаналізувавши історію вивчення явища економії в контексті лінгвістичних номінативних досліджень, констатує: «...як явище економія має свої специфічні особливості й ознаки. Ця властивість універсальна, є відображенням загальномовних закономірностей, ознакою самої мови: економні механізми, властивості та явища зумовлені самою природою мови і реалізуються на різних її рівнях» [17, с. 40].

У спілкуванні медиків лексеми, утворені способом усічення, використовують не тільки з метою економії затрати фізіологічних зусиль, а й для ощадливості мовлення, для швидкої передачі інформації в критичних ситуаціях, коли існує реальна загроза здоров'ю чи життю людини.

Найвищу продуктивність у межах способу усічення виявляє апокопа, «що полягає в усіканні за абревіатурним зразком кінця твірної основи (слова), незалежно від морфемної межі» [3, с. 25]: *гемо* від гематологічне відділення, *прогрес* від прогресуюча стенокардія, *пультмо* від пульмологічне відділення, *мікроб* від мікробіологія. Засвідчено неофіційні медичні професійні лексеми комбінованого утворення, у яких поєднано утинання кінцевої частини твірного слова з такими способами, як суфіксація, флексація, субституція. За схемою

«апокопа + суфіксація» утворено: *ф'ен-ик* від фенобарбітал (снодійний препарат), *ф'із-ик* від фізіологічний розчин, *нефр-ик* від нефрит, *л'епт-ик* від лептоспіроз, *туб-ик*, *туб-ік* (1) туберкульоз; 2) хворий на туберкульоз). Способом апокопи в поєднанні з флексацією утворено лексеми: *ф'із-а* від фізіологічний розчин, *ф'ак-и* від факоемусифікація (операція на оці), *алк-а* від алкоголізм, *псіх-и* від психіатрична бригада, *маз-а* від мазохізм або мазохіст, *клінік-а* від клінічна смерть, *біохімі-я* від біохімічний аналіз крові, *п'аличк-и* від паличкоядерні нейтрофіли, *щ'елеп-и* від щелепно-лицьова хірургія. Ще одним різновидом штучної деформації є апокопа в поєднанні із суфіксацією та флексацією одночасно: *маніпуль-к-а* від маніпуляційна, *непр-ух-а* від кишкова непрохідність, *нефр-ик-и* від нефрологічне відділення, *ф'ач-и-ти* (робити факоемусифікацію), *флю-ш-к-а* від флюорографія, *д'ез-ик-и* (дезинфектори). За схемою «апокопа + субституція» утворено лексему *стереот'аксис* від стереотаксична хірургія.

Синкопа – це спосіб неафіксального словотворення, при якому відбувається «втрата одного або кількох звуків у середині слова» [3, с. 152]. Прикладами синкопи серед медичних професіоналізмів є лексеми *ф'окул* від фолікул, *ст'ом-и* від стоматологі. Лексема *тромбол-ух-а* (тромбоемболія легеневої артерії) виникла внаслідок синкопи в поєднанні із суфіксацією.

Частина медичних професіоналізмів утворено способом аббревіації, тобто поєднання різних видів усічених основ, наприклад: *біор'ит* від біологічний ритм, *мед-сестр'а* від медова сестра, перший компонент на основі омонімічного переосмислення з *медічна* трансформувався в *мед'ова*, *юезбі-вх'ід* (глибокі рани на голові). Перший компонент останнього слова запозичення з англійської мови – USB (англ. *Universal Serial Bus*, аббревіатура читається *ю-ес-бі*) – укр. *універсальна послідовна шина*, призначена для з'єднання периферійних пристроїв обчислювальної техніки. Метафоричне перенесення за подібністю зовнішнього вигляду.

Трапляються й ініціальні аббревіатури з додатковим іронічним

забарвленням: *НЛО* ← нерухомий лежачий об'єкт; *НПТ* ← незрозуміла пивна травма; *СК* ← суцільний кошмар. В. Я. Юкало до «напівофіційних термінів» зараховує додаткові, нестандартні терміни-назви на зразок *аспірін* (кислота ацетилсаліцилова), застарілі терміни, терміни-неологізми, «скорочені терміни» [26], тобто літерні (ініціальні) аббревіатури, як-от: *ЧМТ* ← черепно-мозкова травма; *ДЗН* ← диск зорового нерва; *ФОР* ← фосфорорганічна отруйна речовина. При цьому складноскорочені назви документів, медичних установ, усталених мовних зворотів перебувають на межі між номенклатурою та професіоналізмами без додаткового стилістичного чи емоційного забарвлення: *ОК* ← обмінна карта; *ЖОП* ← журнал обліку процедур; *ЖС* ← журнал стаціонарний; *ПМП* ← поліклініка за місцем проживання; *ЖМББ* ← живіт м'який безболісний; *ПІСБП* ← печінка і селезінка без патологій.

Медичні професіоналізми виникають також іншими морфологічними способами словотворення, серед них суфіксальним, за допомогою таких дериваційних формантів: **-к(а)** (*дурка* (психіатрична лікарня), *стерілка* (1) стерильний розчин; 2) футляр-стерилізатор), *діхалка* (органи дихання), *стукалка* (дефібрилятор), *нестабілка* (нестабільна стенокардія), *штрікавка* (медична сестра), *сушка* (зовсім виснажений хворий, творне слово – сухий), *кράпалка*, *капалка* (крапельниця)); **-ик** (*лорик* (працівник оториноларингологічного відділення), *діабетик* (людина, хвора на цукровий діабет), *кубик* (один мілілітр у кубі)); **-ник** (*склерозник* (хворий на склероз)); **-ак** (графічно **-як**) (*депресняк* (депресія)); **-ук** (графічно **-юк**) (*апендюк* (1) апендицит; 2) хворий на гострий апендицит)) тощо. Варто розрізняти лексеми, утворені суфіксальним способом та лексико-семантичним. В останньому випадку твірні слова вже мають у своїй структурі ті чи ті суфіксальні морфеми, наприклад: *білочка* (алкогольний психоз), *дитинство* (дитяче відділення лікарського закладу), *лігвище* (палата з хворими, які тільки лежать) тощо.

Способом складання з нульовою суфіксацією утворено лексеми: *заразострім* (карантин), *утконіс* (студент-практикант, той, що носить

(виносить) рос. *утку* – укр. *судно*). Перша частина є іншомовним компонентом, запозиченим з російської мови, а весь новостворений дериват нагадує семантичну субституцію.

За структурою медичні професіоналізми поділяють на однослівні та багатослівні (складені). Крім того, серед останніх виокремлено низку фразеологізмів – стійких сполучень слів, значення яких не виводиться із значень компонентів, а мотивоване внутрішнім образом, адже саме внутрішня форма зумовлює цілісне значення фразеологізму й часто визначає його додаткові семантичні відтінки. Наприклад: *ріб'яче око* (око після ін'єкції), *вийти по грибі* (вийти на нічне чергування), *синдром «поштової скриньки»* (черепно-мозкова травма), *сéктор приз* (швидка допомога зустрічає по дорозі на виклик ДТП), *живá водá* (аміак), *вам телегрáма* (привезли пацієнта), *лініве око* (око при косоокості), *зáдній міст* (сідниця), *собáча свáдьба* (надокучлива метушня рідні та знайомих хворого), *звіти гніздó* (поспати на чергуванні), *котячі кра́плі* (валеріанка), *стріля́ти в паціє́нта* (відновлювати роботу серця), *танцюва́ти навко́ло хворого*, *робі́ти ремо́нт* (робити реанімацію), *посади́ти на трубу́* (перевести на штучну вентиляцію легень), *струже́ні па́льці* (рани, травми рук), *відвести́ до дельфі́нів* (зробити УЗД), *уда́р кунг-фу́* (прекардіальний удар, спосіб відновлення серцевої діяльності). Серед цієї підгрупи засвідчено апелятивацію – перехід власних назв у загальні: «*В гостя́х у ка́зки*» (назва відомої дитячої телепередачі) – *в гостя́х у ка́зки* (знаходитися під наркозом); *Бі́лий Ді́м* (резиденція президента США у Вашингтоні) – *бі́лий ді́м* (адміністративний корпус лікарні).

Додаткова конотація іронії чи сарказму в медичних професіоналізмах, очевидно, пов'язана з психологічними особливостями фаху, коли постійно маєш справу з неприємностями, горем чи навіть смертю пацієнтів. Тому дещо жорстке професійне почуття гумору медпрацівників можна пояснити психологічним захистом або своєрідним розвантаженням. При цьому фахова етика не дозволяє використовувати особливо цинічні лексеми в присутності

пацієнтів, їхніх родичів чи сторонніх. Бо основне правило медиків: не нашкодь. Частина професіоналізмів будь-якої галузі може бути табуйована з етичних міркувань. Наприклад, працівники ІТ-сфери дають якісь короткі розмовні найменування номенам на позначення назв ігор, рекламних продуктів, розробок тощо з метою економії мовленнєвих зусиль, швидшої передачі інформації в процесі фахового спілкування, проте навряд чи сподобаються деякі іронічно-цинічні, на межі сарказму чи фарсу професіоналізми замовникам, керівництву компаній та й, урешті-решт, користувачам.

Отже, не варто ототожнювати поняття «професійна лексика» та «професіоналізми», які співвідносяться як загальне і конкретне. До складу професійної лексики зараховуємо 5 різновидів: 1) міжгалузеві загальнонаукові терміни; 2) термінологічні одиниці певної галузі, що мають окрему дефініцію; 3) номенклатуру, або номени на позначення певних предметів, для яких існує термінологічне поняття; 4) професіоналізми – слова та сполучення слів, що є розмовними синонімами-еквівалентами до професійної номенклатури чи термінів і часто виходять за межі літературної норми; 5) загальноновживані слова, які використовують фахівці певної сфери. Якщо термінологія є засобом, який сприяє розвиткові науки, без котрого неможливо передати реальні уявлення про ту чи ту ділянку людського пізнання, то професіоналізми служать для швидкої комунікації між фахівцями, зокрема медичними працівниками. Функціонування неофіційних фахових лексем визначають два чинники: 1) прагнення до скорочення слів і виразів як наслідок дії закону економії мовленнєвих зусиль; 2) тенденція до заміни часто вживаних спеціальних слів виразнішими, образними синонімами. Обов'язковими релевантними ознаками професіоналізмів є ненормативність і функційно-стильова обмеженість уживання; наявність емоційно-експресивних конотацій – факультативна риса цього підкласу спеціальної лексики.

Серед медичних професіоналізмів виокремлено 16 тематичних груп, а саме: назви пацієнтів, медичних працівників, добровільних помічників, інших

осіб, хвороб, діагнозів, структурних підрозділів, відділень, угруповань, бригад, медичних будівель, корпусів, палат, кімнат, лабораторій та ін., назви ліків і речовин, медичного обладнання (назви інструментів, електричних пристроїв, медичних апаратів, їхніх елементів), назви частин тіла, органів людини, найменування на позначення стану хворого чи дій щодо нього, назви медичного одягу, документації, медичних процедур, транспорту, діяльності працівників швидкої допомоги, назви на позначення оцінки ситуації лікарем, найменування міри ліків. Засвідчено також багатозначні лексеми, синоніми та омоніми серед професіоналізмів медичної галузі. Виникнення тих чи тих професіоналізмів залежить від соціально-економічних, культурних та інших умов розвитку суспільства. Медики мають відмінні від інших груп суспільства соціально-комунікативні потреби, їх мовлення спрямоване на економію мовленнєвих зусиль, а також на автоматизм дій. Перераховані аспекти є основними екстралінгвальними чинниками, що спричинюють появу професійних медичних лексем. У межах деяких тематичних груп зафіксовано медичні фразеологізми. Вони є семантично пов'язаними сполуками, що відтворюються у фаховому мовленні як неподільні конструкції.

За способом творення фахові лексеми поділяють на 3 групи: 1) власнелексічні професіоналізми, що з'являються як нові, особливі назви; 2) лексико-семантичні професіоналізми, які виникають у процесі розвитку нового значення слова та його переосмислення; 3) лексико-словотвірні професіоналізми, утворені за допомогою суфіксів, усічення, аббревіації, субституції, складання основ та ін. Серед способів словотворення українських медичних професіоналізмів переважає деривація на базі готових лексичних одиниць. Найбільше дериватів утворено лексико-семантичним способом, превалює метафоричне та функційне перенесення.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Берлач А. І. Організаційно-правові основи біржової діяльності / А. І. Берлач, Н. А. Берлач, Ю. В. Ілларіонов. – К. : Фенікс, 2000. – 336 с.

2. Бондар О. І. Лексикологія / О. І. Бондар // Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навчальний посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – С. 195–294.
3. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
4. Вакуленко М. О. Українська термінологія : комплексний лінгвістичний аналіз : [монографія] / М. О. Вакуленко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 361 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Винник В. О. Професіоналізми / В. О. Винник // Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 198–202.
7. Винник В. О. Професіоналізм / В. О. Винник // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Вид. друге, випр. і доповн. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – С. 537–538.
8. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Сборник статей по языковедению. – М. : Моск. ин-т ист., филос. и лит-ры, 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
9. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение / Е. И. Голованова. – М. : Флинта ; Наука, 2011. – 224 с.
10. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
11. Грипас Н. Я. Лексикологія / Н. Я. Грипас // Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – С. 115–135.
12. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник / П. С. Дудик. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
13. Жовтобрюх М. А. Склад української лексики з стилістичного погляду / М. А. Жовтобрюх // Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Видання друге, виправлене. – Частина I. – К. : Радянська школа, 1961. – С. 66–73.
14. Ковтюх С. Л. Кінонімія в сучасній українській мові : принципи номінації та способи творення : монографія / С. Л. Ковтюх, О. Л. Кирилюк. – Кіровоград : Видавництво ДЛАУ, 2010. – 168 с.

15. Ковтюх С. Л. Сучасна українська літературна мова (Вступ. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія) : навчально-методичний посібник / С. Л. Ковтюх. – Кіровоград, 2011. – 232 с.
16. Масян Ю. Є. Виокремлення тематичних груп медичних професіоналізмів як наукова проблема / Ю. Є. Масян // Студентський науковий вісник. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 89–92.
17. Нелюба А. М. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А. М. Нелюба. – Х., 2007. – 300 с.
18. Павлова О. І. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики) / О. І. Павлова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 49–54.
19. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
20. Панько Т. І. Номенклатура / Т. І. Панько // Українська мова. Енциклопедія / ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – С. 415–416.
21. Покровська О. А. Українська термінологія ринкових відносин : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Покровська Ольга Анатоліївна. – Харків, 1995. – 207 с.
22. Сидоренко О. М. Соціальні діалекти. Науково-термінологічна лексика / О. М. Сидоренко // Сучасна українська літературна мова : лексикологія. Фонетика : підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. – К. : Знання, 2010. – С. 94–112.
23. Телешун К. О. Номенклатура, професіоналізми та жаргонізми як лексична складова фахової мови (на матеріалі турецької фахової мови торгівлі) / К. О. Телешун // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 46 (4). – С. 66–74.
24. Успенский Л. В. Материалы по языку русских летчиков. Материалы к словарю профессионального диалекта русской авиации / Л. В. Успенский // Язык и мышление : сборник статей. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1936. – Т. 6–7. – С. 161–217.
25. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика, профессионализмы / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 76–87.
26. Юкало В. Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Я. Юкало . – К., 2003. – 24 с. – Режим доступу : http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/theacher/sus_dusct/inf_jukalo/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%

ВА%D0%B0/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8/avtoreferat.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ковтюх Світлана Леонідівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: граматики, лексикологія, ономастика, морфологічна парадигматика сучасної української мови.

УДК 81'373.23.001.33

ГНОСЕОЛОГІЯ ЕРГОНІМІКОНУ ВІННИЧЧИНИ

Оксана МЕЛЬНИК (Вінниця)

У статті досліджуються періоди зародження й розвитку українського ергонімікону від початку минулого століття й до сьогодення в ракурсі соціолінгвальної політики Вінниччини. Виокремлено три періоди ергонімотвору: дореволюційний, радянський і посттоталітарний. Також характеризується мотивуюча складова ергономіації кожного періоду та способи творення неоергонімів у динаміці розвитку від перших онімів до сучасних. Досліджений рекламний потенціал ергонімів: відзначено, що відпатронімні назви, з яких переважно складався ергонімікон Вінниччини дореволюційного періоду, сприймався споживачами як гарантія особистої відповідальності власника за якість товарів та послуг, у той час як у радянський період переважали відоб'єктні неконотовані багатокомпонентні ергоніми, які максимально точно відображали товарну категорію закладу і в умовах тотального дефіциту не потребували реклами.

Ключові слова: ергонім, ергооб'єкт, ергонімікон, ергонімотворення, ергономіація.

Oksana Melnyk

ERHONIMS ON THE EXAMPLES OF NAMES OF ESTABLISHMENTS OF VINNYTSIA REGION

The article outlines the tasks and functions of erhonims on the examples of names of establishments of Vinnytsia region. A high dynamism of the development of erhonominations was marked in the late of the last and the beginning of XXI century . The problem of definition of the term «erhonims» was considered, the regional features of nomination of shopping facilities in Vinnytsia region at phonetic, morphological levels were revealed. Tthis study examines the periods of origin and development of Ukrainian erhonimikon since the beginning of the last century to the

present time in Ukrainian linguistic politics in Vinnitsa region, the motivating component of erhonimation and methods of making neoerhonims is characterized in the dynamics of development from the first onims to modern ones and the advertising potential of erhonims is defined. The lingual and nonlingual factors were determined. It was found out that erhonims have intellectual, emotional, expressive content of nomins, i.e. nominator must reckon with its connotation. Ergonims of neutral connotations do not make the impression on a potential customer. In order to achieve the implementation of all tasks and functions of emporonim's we proved that the nominators should consider the use of various linguistic devices as morphological, lexical and phonetic (techniques, figures). We describe how to produce erhonims, their word building models that were found in Vinnytsia erhonim's processes of onimization, transonymization, morpheme derivation, abbreviations and techniques of language games.

Key words: *erhonims, an object of erhonims, erhonomics, derivation of erhonims.*

Вивчення зібраної ергонімної бази Вінниччини, а також праць відомих ономастів (Н. В. Подольської, О. В. Суперанської, А. В. Беспалової, М. М. Торчинського, Н. М. Лесовець, О. О. Белея та ін.), дає підстави твердити про необхідність періодизації та аналізу соціолінгвальної компоненти ергонімікону кожного часопроміжку. Це і буде **завданням** нашого дослідження, яке обумовлює **мету**: періодизувати та схарактеризувати особливості зародження й розвитку ергонімів Східного Поділля.

Грунтовні дослідження різних груп онімів належать А. В. Беспаловій, В. Д. Беленькій, О. В. Бондарку, Б. З. Букчиній, Ю. Ю. Горожанову, А. М. Ємельяновій, Ю. О. Карпенку, С. О. Копорському, І. В. Крюковій, В. М. Лейчику, О. Г. Мікіній, М. Н. Морозовій, В. А. Никонову, М. Є. Новічихиній, Н. В. Подольській, М. Е. Рут, О. В. Суперанській, К. О. Трифоновій, І. А. Тортуновій, В. М. Топорову, Т. П. Соколовій, М. В. Шимкевичу, М. М. Торчинському та іншим. Проте періодизацію ергонімів ніхто окремо не досліджував, тому умовно можемо виокремити три основних періоди в системі української ергономіації: дореволюційний (до 1917 р.), радянський (1917–1991 рр.), сучасний (1991 р. і до сьогодні).

Для першого періоду ергонімотворення характерна перевага відпатронімних назв, які передусім демонстрували, кому належить той чи інший заклад. Утворені від прізвищ власників ергоніми сприймалися споживачами як гарантія особистої відповідальності певної людини (власника) за якість товарів та послуг. Більша частина подібних відпатронімних ергонімів уживалася у вузькому колі споживачів певних територіальних одиниць: *Чавуноливарний механічний завод «Молот» Львовича, товариство «Раббетге і Гізеке»*. Широко відомими були прізвища Г. Брокар (парфумерія), П. А. Смірнов (горілка), Н. А. Шустов (коньяк), К. Г. Фаберже (ювелірні вироби). При такому підході до ергонімотворення в разі зміни власника доводилося змінювати назву підприємства і розпочинати «створювати ім'я» спочатку. Спроби зберегти відоме ім'я і популярність торгової марки ведуть до появи таких назв, як-от: *«Тов-во А. І. Абрикосова і синів», «Спадкоємці вдови Попової» і под.* [4, с. 292].

Але в другій половині ХІХ століття з'являються назви символічного й умовно-символічного змісту [4, с. 293]. Це відтопонімні ергоніми: *«Варшавське взуття», ресторан «Варшава», кав'ярня «На Парижі», готель «Савой», готель «На Калічі», відзоонімні (фабрика «Ястреб») й відпатронімні (чавуноливарний механічний завод «Молот» Львовича)* назви. І хоча ці назви не сегментують споживача, не вказують на конкретного адресата і не містять звертань до споживача, – вони мали своє рекламне ім'я, справляли враження на адресата, мали мотиваційну складову і були конотованими.

У радянський період відоб'єктна номінація без будь-яких оцінних характеристик і з нейтральним стилістичним забарвленням стала домінантною. Відоб'єктні неконотовані багатокomпонентні ергоніми післяреволюційного періоду максимально точно відображали товарну категорію закладу, уникаючи відантропонімних компонентів, які би вказували на власника, адже приватна власність була ліквідована. Для індивідуалізації об'єктів використовували номери. Так і з'явилися ергоназви на кшталт: *магазин «Продтовари №*»,*

магазин «Промтовари №*», «Культтовари», «Енергозбут», «Магазин №*», «Дитячий садок №*», «Дитячі ясла-сад №*», «Школа №*» і под. Отже, такі назви були свого роду номенклатурою і реалізовували адміністративно-державний тип номінації.

Посеред назв виробничих об'єднань часто використовували конотовані символічні імена ідеологічного змісту: завод «Маяк», готель «Жовтневий», колгосп «Шляхом Леніна», колгосп «Ленінський шлях», колгосп «Маяк», колгосп «Перемога», колгосп «Переможець», редакція газети «Комсомольське плем'я», редакція газети «Колгоспна зоря», спортивні товариства «Авангард», «Спартак» та ін.

Радянські конотовані метафорично-символічні ергоніми мали виховний вплив на споживача й працівника закладу – створювали образ «радянської людини, передовика підприємства та активного борця за будівництво нового суспільства», і сприймалися водночас як адресат: завод «Більшовик», фабрика «Більшовичка», редакція газети «Комсомолец», магазин «Піонер» [4, с. 294].

Також до переліку «престижних» входили відтопонімні патріотичні номінації національно-етнографічного змісту: кінотеатр «Россия», кінотеатр «Родина» (російськомовні назви), готель «Поділля», готель «Південний Буг», ресторан «Вінниця», ресторан «Україна», редакція газети «Вінницька правда», газета «Вечірня Вінниця», виробниче швейне об'єднання «Поділля» Міністерства легкої промисловості УРСР; «Подольнка», Вінницька ділянка Калинівського виробничого об'єднання швейних підприємств та ін.

Номінаторами ставали органи державної влади, адресатом – радянський народ, який мав би бути однорідною масою щодо ідеологічних і естетичних смаків. Держава регламентувала повною мірою ідеологічну сферу, активною частиною якої були і назви промислових підприємств, і споживчих закладів, які мали політико-виховний ідеологічний вплив. Найбільш ідейними й політично заангажованими були конотовані назви заводів, фабрик і сільгосппідприємств, що походять від трансонімізованих апелятивів-символів або ж антропонімів чи

хоронімів: **однокомпонентні:** колгосп «Переможець», колгосп «Перемога», колгосп «Правда», колгосп «Родина» (рос), завод «Маяк»; **двокомпонентні:** колгосп «Путь Ілліча», колгосп «Шлях до комунізму», колгосп «Шляхом Леніна», колгосп імені Кірова, колгосп імені Чапаєва, колгосп імені Щорса; **багатокомпонентні, відхоронімні трансонімізовані ергоніми:** «Радгосп імені 1-го Травня» Вінницького тресту плодово-ягідних радгоспів тощо.

У роки «відлиги» (60-ті роки) з'являються назви, що орієнтовані на споживача й містять марковане стилістичне забарвлення, сегментування споживачів: магазини «Дитячий світ» (товари для дітей), «Військторг» (товари для військових), «Сюрприз» (метонімічна назва, що має значення: «коштовні подарунки»).

Принципово новими були оніми, котрі уникали високого стилю чи ідеологічного забарвлення, а натомість мали розмовно-побутовий зміст: «Курочка Ряба», «Зіронька», салон «Чародійка», тобто в процесі номінації з'являються мовна гра, ергоніми-метафори, метонімічні назви, іноді епітети.

У 1968 році Б. З. Букчина і Г. О. Золотова пишуть: «Процесс «очеловечивания» вывесок <...> стимулируется тенденциями нашей общественной жизни. <...> Комиссия пересматривает и утверждает названия предприятий» [1, с. 51]. Відбувається заміна «бюрократичних» типових назв на лаконічні, естетичні. Саме тоді з'являється тенденція до індивідуалізації ергооб'єктів за допомогою нестандартних імен, так виникають «синонімічні ряди» назв, які позначають певну категорію товару: **продуктові магазини:** «Продуктовый», «Бакалея», «Гастроном», «Гастрономія», «Молоко», «Фрукти-овочі», «Овочі», «Репка» (рос.), «Яблонька» (рос.), «Дієтичне харчування», «Птиця», «Бройлер», «М'ясо», «Ковбаси», «Пиво», «Хліб», «Хліб, молоко», «Гарячий хліб», «Кооператор», «Селянин», «Риба», ринок «Урожай»; **книгарні:** «Букіністичний магазин», «Военная книга» (рос.), «Союзпечать» (рос.), «Филателия» (рос.), «Дом книги» (рос.), «Подписные издания» (рос.), «Политическая книга» (рос.); **магазини для дітей та юнацтва:** «Дитяче

харчування», «Піонер», «Дитячий світ», «Юний технік», «Малятко», «Товари для новонароджених», «Товари для молоді»; магазини для жінок і чоловіків позначаються **відповідно до пропонованого товару**: «Жіноче взуття», «Жіноча білизна», «Жіночі моди», «Чоловічий одяг», «Чоловіча сорочка», «Чоловічі моди»; також вказівку на конкретний товар несуть назви **спеціалізованих магазинів**: «Тканини», «Галантерея, трикотаж», «Трикотаж», «Дом одежды» (рос.), «Обувь» (рос.), «Уценённые товары» (рос.), «Комиссионный» (рос.), «Хозтовары» (рос.), «Культтовари», «Семена», «Турист», «Автомотовелотовари», «Автомобіль», «Спорттовари», «Старт», «Магазин охотников и рыболовов» (рос.), «Сельхозтехника» (рос.), «Сортсемолец» (рос.).

Більшість продтоварних магазинів мали номери: *Магазин № 213*, *Магазин № 135* (лише у Вінниці їх було 217). Але вже у 80-ті роки з'являються перші магазини самообслуговування: «Універсам» (2 у Вінниці), а також 22 продуктових магазини мають, крім номера, ще й індивідуальну назву: **відтопонімі** (*Магазин № 5 «Поділля», овочевий магазин «Дари Поділля» обласного тресту плодово-ягідних радгоспів № 13*); **утворені від мікротопонімів** («Вишенька» (ергонім утворений від назви мікрорайону «Вишенька»)); **відзоонімна назва** (*Магазин № 50 «Риба»*); **відфітонімі** (*Магазин № 29 «Колосок», Магазин № 201 «Яблунька», Магазин № 205 «Ріпка», павільйон «Овочі» № 203, ринок «Урожай»*); **відкосмонімі** (*Магазин № 4 «Спутник» (рос.) туристичне бюро «Супутник», ринок «Супутник», кафе «Меркурій» тощо*); **відтовароніми** (*Магазин № 10 «Молоко», Магазин № 26 (і № 45, № 11, № 33) «Хлібний», № 19, «Дрібногуртовий»*; і без номера: *Магазин «Молоко» міськмолзаводу, «Кулінарія» обласного тресту громадського харчування*); **відміфонімічний** (*Магазин № 35 «Криниченька»*); **віданемонімна назва** (*Магазин № 31 «Радуга» (рос.)*); **складноскорочена відпрагматоонімна** (*Магазин № 44 «Універсам»*).

Державна номінація ергооб'єктів регламентувала ідеологічну спрямованість, мала виховний вплив на «будівників світлого комуністичного майбутнього», тому у відантропонічних назвах є покликання на відомих ідеологів комуністичної ідеї (*Школа-інтернат імені Ю. Гагаріна, Парк культури і відпочинку імені М. Горького, піонерський табір імені С. Тюленіна, піонерський табір імені О. Кошового, піонерський табір імені Ю. Гагаріна, піонерський табір імені П. Морозова, завод імені Я. М. Свердлова, колгосп імені Кірова, колгосп імені Чапаєва, колгосп імені Щорса, колгосп «Шляхом Леніна»*).

Користуючись власними спостереженнями, ми помітили, що переважна кількість ергонімів цього періоду – відтопонімі назви із патріотичною конотацією і, незважаючи на засилля в Радянському Союзі ідеологічно конотованих назв, на Вінниччині було не так багато ергонімів, пов'язаних з іменами відомих комуністів та з більшовицькою символікою. Переважно вони походять від топонімів «Вінниця» і «Поділля» (*Виробниче швейне об'єднання «Поділля», Виробничо-художнє об'єднання «Вінничанка» Укрхудожпром, фірма побутових послуг «Вінничанка», пристань Вінниця, Піщаторг «Подільянка», готель «Поділля», магазин «Дари Поділля», пізніше – фабрика «Вінничанка»*) тощо.

Хоча й трапляються сегментовані і несегментовані оніми, похідні від хоронімів, пов'язані з датами ідеологічного змісту: *готель «Жовтневий», ресторан «Жовтневий» (від «Жовтнева революція»), Шпиталь для інвалідів Вітчизняної війни (від «Велика Вітчизняна війна»)*.

Зауважимо, що переважна кількість ергооб'єктів радянського періоду ергонімотворення мають аббревіатурні назви: *Фільмобаза, Будівельне управління облдорбуду, Облпотребсоюз (рос.), Облрембудтрест облкомунгоспу, Міжколгоспдорбуд, Облбутрембудтрест, Укркомунремдорпроект, Укрптімонтажспецбуд, Укрсахпроект, Укрсільгосптехпроект, Укргіпросуцукорпром, Облплемживоб'єднання Вінницяпасавтотранс, Вінницягрузавтотранс, Облкнигторг* тощо, майже 70% назв.

«Адресат радянської реклами також відбивається в назвах магазинів, проте він представлений у гранично узагальнених категоріях, як соціально-політична одиниця в складі держави, що розрізняються за демографічними характеристиками. Рекламні імена позначають стать, вік, рід занять і місце проживання адресата» [5, с. 295]: *Виробничо-художнє об'єднання «Вінничанка» Укрхудожпром, «Вінничанка», Піщеторг «Подольнянка», «Детский мир» (рос.), «Юний технік», «Малютко», «Українка» (рос.), «Турист» та ін.*

Через неможливість мовної гри в номінації назв колективів, малий вибір і мізерну фантазію номінаторів ергоніми часто повторюються, тому з'являються назви-дублети: *«Промтовари» – 13 назв; «Спорттовари» – 2 назви; «Комісійний» – 2 назви; «Хліб» – 5 магазинів; «Хліб, молоко» – 2 магазини; «Товари для дому» – 2 назви; «Обувь» – 2 назви; «Союзпечать» – 2 назви; «Вінничанка» – 7 назв; «Поділля» – 13 назв; «Подольнянка» – 5 назв та інші.*

Тож у радянський період державна номінація об'єктів споживчого призначення проектувала на систему творення ергонімів певні ідеологічні штампи, принципи оцінки явищ дійсності. Така система іменувань була суворо регламентована, в усіх містах і селах Радянського Союзу не допускала порушення канону, тому більшість назв дублюються, повторюються, «штампуються». До складу «дозволених назв» входили назви тільки високого регістру: урочисті, романтично піднесені або ліричні. Жодного гумористичного або іронічного колориту в конотації назв цього періоду в офіційній сфері номінації не існувало. Про мовну гру й говорити не доводилося.

У посттоталітарний період, після розпаду Радянського Союзу, на Вінниччині відбулося багато реформ в усіх галузях народного господарства і в політиці. За роки незалежності України пропріальна система української мови зазнала глибоких трансформаційних змін як якісного, так і кількісного характеру – вийшли з ужитку або переоцінено статус цілих типів власних назв, успішно нав'язуються модні онімні стандарти, стали очевидними глобалізаційні впливи, чисельність окремих розрядів онімів зросла в десятки

разів тощо. Такі процеси у сфері української пропріальної лексики як системи свідчать про втрату нею еколінгвального балансу [3, с. 127]. Саме тому, коли за зростаючої конкуренції з'являється необхідність в активному рекламуванні товарів і послуг, починає активно розвиватися віадресна номінація. Виникає безліч різноманітних моделей віадресних рекламних імен. Відоб'єктні і відсуб'єктні моделі також набувають нових компонентів значення, спрямованих на адресата. Особливо активно така номінація розвивається в галузі приватного підприємництва, тобто в ергонімії і прагматонімії, гемеронімії, геортонімії й інших розрядах власних імен, спрямованих на індивідуального споживача [5, с. 296].

За нашими спостереженнями назви 90-х, у порівнянні з радянськими, є більш складними семантичними структурами. Наприклад, ергоніми «*Євротоп*», «*Інтертоп*», «*Світове взуття*», «*Фабрика взуття*», «*Львівське взуття*» розповідають про походження взуття, побічно характеризують його якість, ціну і, відповідно, виділяють сегмент цільової аудиторії за майновою ознакою.

Назва «*Спорт-майстер*» асоціативно пов'язана з об'єктом продажу, актуалізує, передусім, пряме значення – «професійне щоденне тренування». Осмислення у зв'язку з об'єктом реклами прямого значення слова «спорт-майстер» викликає актуалізацію метафоричного значення – іронічна характеристика сучасного життя, для якого якраз і слугує це взуття. Назви магазинів «*Подіум*» і «*Дефіле*» також на правах метонімічного перенесення описують зручність і елегантність пропонованого взуття, у якому можна дефілювати подіумом. Магазин «*Бджілка*» пропонує взуття для дітей. Назва магазину взуття для всієї родини «*Пан Туфель*» створює метонімічний уособлений образ основного товару та підкреслює можливість придбання взуття для всіх членів родини.

Розглянуті нами російськомовні емоційно-експресивні назви взуттєвих магазинів, спрямовані, насамперед, на широку демократичну аудиторію, хоч іронічна характеристика, яка присутня в ергонімах, може стосуватися й

заможних споживачів, наприклад: «МОТТ», «Егоїст». Більшість магазинів, що пропонують дороге імпортне взуття, має назви-символи, у тому числі фірмові позначення всесвітньо відомих виробників взуття: «JBC», «Salamander», «Ralf Ringer», «SnowBoots», «Sterling», «Baden», «Intertop», «Crocs». На їх фоні утворюються нові назви, схожі з ними за формою: «Vro Da», «Family top», «For you», «Benefit», «Лучіано Карварі (Luciano Cfrvari)» .

Назви дорогих взуттєвих магазинів можуть характеризувати не сам товар, а лише його особливості та додаткові переваги клієнта: «Ідеал», мережа взуттєвих магазинів «Раса», «Владіс», «Аристократ», «Владна», «4 сезони», «Євротон» та інші.

У сучасній ергонімії Вінниччини відбивається сегментований адресат. Групи споживачів виділяються за різними ознаками: гендерною («Жіноча примха», «Lady Like», «Леді», «Чоловіча сорочка», «Взуття для чоловіків»); віковою: «Золоте немовля», «Наші дітки», «Одяг для вагітних і немовлят», «Ветеран», «Карпуз»; соціально-майновою («Грош», «Копійка», «Інтертон», «Євротон», «Монро», «Панська примха», «Панська садиба», «Ельдорадо»); емоційно-психологічною («Добриня», «Добрий лікар», «Веселий малюк», «Веселий кут»); патріотичною: похідні від топонімів «Вінниця», «Україна», «Поділля» («Вінницький», «Vin Tex», «Віннімаг», «Вінницький ювелірний магазин», «Український сувенір», «Україночка», «Українські товари», торговий центр «Поділля-сіті» та ін.).

Використовується низка способів залучення уваги адресата до ергооб'єкта, за допомогою яких ім'я точно позиціонується на певного споживача. Розглянемо їх на прикладі назв магазинів одягу: 1) пряма номінація адресата: «Чоловічий стильний одяг», «Жіночі головні убори», «Товари для дітей», «Карпуз», «Для майбутніх мам і немовлят», «Портной» (рос), «Все для східного танцю»; 2) метафорична номінація адресата, використання проєкційного символу: «Журавлик», «Лелеченя», «Діадема», «Золотник», «Магія штор», «Радість», «Міраж», «Кенгуру», «Сервізо», «Фуришет»,

«Сільпо», «Смаки світу»; 3) метонімічне позначення адресата, використання знакового символу: «Світ взуття», «Кобзар», «12 персон», «Стильні штучки», «Гранд-стиль», «Вільний стиль», «Корона», «Defile», «Paradea», а також фірмові позначення, які також є символами, спрямованими на цільову аудиторію : «Dolce & Gabbana», «Valentin», «Versace», «Prada», «Baruch», «Max Mara», «Kira Plastinina», «Pull&Bear», «Bershka»; 4) об'єкт реклами як потреба адресата: «Салон весільної моди», «Тканини», «Пишна краса», «Гардинія», «Гардини», «Музикант», «Книгарня «Є», «Алмаз»; 5) оцінка об'єкта реклами адресатом: «Моє»; 6) пряме звернення до адресата: «Твоє!», «Ваш стиль», «Читай».

Дистанція між адресантом та адресатом реклами гранично скорочується, тепер можливо не тільки пряме звернення до адресата («Отдохни!», «Зайка моя»), а й номінації, стилізовані під його висловлювання («Улюблений магазин», «Добрий продукт», «Як будинки»). Ю. К. Пирогова називає такий прийом інтенсифікації впливу «комунікативним вторгненням», маючи на увазі під цим рекламний текст, який приймає форму мови самого адресата [2, с.115].

Зрозуміло, що між переважаючим типом рекламного імені й типом адресата в певний період встановлюється зв'язок. Так, для дореволюційного відсуб'єктного імені характерний локально інтегрований адресат, респектабельний пан, що сприймає ергонім як знак особистої відповідальності власника за якість товарів і послуг. Для відоб'єктних рекламних імен радянського періоду – класово інтегрований адресат, член соціалістичного співтовариства. Сучасні споживчі ергоніми спрямовані на максимально диференційованого адресата, який вибирає для себе назву магазину за певними ідентифікаційними ознаками, що містяться в назві.

Завершуючи розгляд процесу еволюції типів ергонімів, які презентують споживчу ергонімію Вінниччини, зауважимо, що назви колективів людей, які поєднані спільною працею – це висловлювання, яке має свого адресата, і точність попадання в нього визначає рекламний потенціал імені. Ергонім

ефективний настільки, наскільки він відповідає інтересам адресата, відображає його характеристики, залучаючи його увагу як знак ідентифікації.

Отже, ми досягли поставлених завдань: періодизували ергонімікон Вінниччини, проаналізували кожен його рівень в мовночасовому просторі, схарактеризували мотивуючу складову ергономіації в динаміці розвитку від перших онімів до сьогодення. У наступних студіях будемо досліджувати соціолінгвістичну компоненту ергонімікону Вінниччини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Букчина Б. З. Слово на вывеске / Б. З. Букчина, А. Г. Золотова. // Русская речь. – 1968. – № 3. – С. 49–56.
2. Крюкова И. В. Рекламное имя : от изобретения до прецедентности / И. В. Крюкова. – Волгоград : Перемена, 2004. – 228 с.
3. Нуждак Л. В. Лінгвокультурологічні дослідження українських онімів / Л. В. Нуждак. // Випуск 68. – 2012. – С. 127–129.
4. Романова Т. П. Становление русской рекламной эргонимии на рубеже XIX–XX вв. / Т. П. Романова // Категории в исследовании, описании и преподавании языка : Сб. науч. тр. к 80-летию Е. С. Скобликовой. – Самара, 2004. – С. 290–298.
5. Романова Т. П. Эволюция типов рекламных имен в истории русской эргонимии / Т. П. Романова // Вестник самарского государственного университета. – 2009. – № 9. – С. 291–298.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мельник Оксана Анатоліївна – здобувач кафедри української мови Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коло наукових інтересів: ономастика, граматика, лексикологія.

УДК 811.161.2'37'27

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОВНО-МЕНТАЛЬНОГО КОНСТРУКТУ

АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА

Надія СКРИПНИК (Вінниця)

У статті викладені результати семантичного аналізу вербальних експлікаторів концепту асоціальна поведінка у дискурсі українського народного фольклору. Окреслено номінативне поле названого вище мовно-ментального конструкту, визначено лексико-семантичні аспекти його основних номінацій, які підлягають моральній оцінці «погано».

Ключові слова: *когнітологія, когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, концепт, експлікатор, конотація.*

Nadiya Skrypnyk

VERBALIZATION OF LINGUA-MENTAL CONSTRUCT

Results of semantic analysis of verbal explicators of the concept «asocial behavior» in the Ukrainian folklore discourse have been considered in the article. Nominative field of this language-mental construction has been outlined and lexical-semantic aspects of its main nomination which may be assessed as morally «badly» have been determined.

Language-mental construction «asocial behavior» is, per se, the aggregate of concepts. They best expose themselves within the plane of folk moral, in other words, within the discourse of amateur and folk arts. Its folklore peculiarity is a sharp contrast with general linguistic expressions of the notions «social – asocial», as social adaptability and adequacy of an individual, according to the Ukrainians' beliefs, is coordinated with the folk moral directives of such concepts as «loyalty», «industry», «kindness», «simplicity», «sympathy», «truth», «love», «sense».

Mental construction «asocial behavior» is a complex lexical-semantic formation. Its main sign is multidimensionality of hyper-semantic, clear contrast of positively connoted concepts. Within Ukrainian mentality they form ideas of social behavior and the concept «asocial behavior». The latter contains such verbal explicators of core zone as: to play, to dance, to walk, to rampage, to fornicate, stray, to drink, to get drunk, to get tight, to start drinking, to drink away, a drunkard, to hang-over, to smoke, to snuff; verbal explicators of core-side zone: to manage badly, to travel badly, to work badly, to finish badly; verbal explicators of peripheral zone: to keep house, to serve, to indulge, landowner's wife, rich man, sonny, to crouch back, serfdom, burlak, obedient, ridiculous, sleepy, dreamy, tavern, bottle, glass, vodka, vine, beer, drunkenness; symbol-word: cuckoo. The concept «asocial behavior» is mainly associated with such concepts as «loyalty»,

«industry», «kindness», «simplicity», «sympathy», «truth», «love», «sense» that's why it can not be subject to special linguistic analysis within out research.

Key words: *cognitology, cognitive linguistics, world's language picture, concept, explicator, connotation.*

Одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики є дослідження мовної картини світу етносу й окремо взятої особистості. Вивчення концептів як ментально-мовних утворень перебуває в компетенції одного з розділів мовознавчої науки когнітивної лінгвістики як самостійного відгалуження когнітології. Когнітивна лінгвістика сформувалася як галузь, що вивчає процес породження, сприймання, розуміння мови; роль мови в пізнавальній діяльності людини; тлумачення текстів з погляду логічного членування позамовної дійсності [11, с. 77].

Когнітивні засади у вивченні лінгвальних фактів заклали зарубіжні лінгвісти Р. Джекендофф, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Дж. Міллер, Ч. Філмор, У. Чейф, а на слов'янському ґрунті їх розвинули М. Алефіренко, Т. Вільчинська, В. Дем'янков, С. Жаботинська, В. Іващенко, В. Карасик, В. Кононенко, О. Кубрякова, В. Маслова, П. Мацьків, О. Селіванова, М. Скаб, Г. Слишкін, В. Старко, Ю. Степанов, Т. Сукаленко, В. Яковлева.

Концепт – це «вербалізований смисл», багатовимірне ментальне утворення, у якому виокремлюються образно-перцептивна, понятійна й ціннісна сторони. Експлікація концепту повинна дати якомога повніше знання про поняття, що існує у свідомості носіїв культури, – знання, виражене в певних мовних стереотипах, якими можуть бути як слова, так і словосполучення, зокрема фразеологізовані [1, с. 19].

Як стверджує Ю. С. Стапанов, концепт це – основний осередок культури у ментальному світі людини; «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань. Отже, концепт є загальнонаціональним, багатомірним, індивідуально-особистісним, універсальним.

Ми в розумінні концепту схиляємося до семантичного аспекту як такого, що найповніше відображає вивчення дуалістичної природи мовного знака, що є засобом формування, носієм і каналом передачі змісту думки. Тому **мета** нашої наукової розвідки полягає у вивченні концепту *асоціальна поведінка* із урахуванням асоціативно-вербальних зв'язків на матеріалі текстів народно-поетичної творчості. Предметом дослідження в статті є лексико-семантичний аналіз лексичних одиниць на позначення досліджуваного концепту в його контекстуальному оточенні на тлі народнопісенного дискурсу. Відповідно до мети виділяємо такі **завдання**: 1) розкрити основні теоретичні підходи до вивчення концепту як ментальної сутності; 2) виявити механізми вербалізації асоціальної поведінки через семантичні групи в пареміях, піснях різних жанрів усної народної творчості.

Концепт *асоціальна поведінка* є комплексним лексико-семантичним утворенням, до якого входять номінації низки дій (учинків), які підлягають моральній оцінці «погано». Виокремлений концепт вступає в ментальному просторі українського народу в опозицію з концептом *соціальна поведінка*. Проте вербальні експлікатори концепту *соціальна поведінка* не потребують спеціального аналізу, оскільки вони належать до лексико-семантичних груп концептів *вірність, працьовитість, доброта, простота, співчуття, правда, любов, розум*, які носії мови й протиставляють асоціальним проявам у поведінці людини. Характерними ознаками обох концептів є багатозональність гіперсемантики *соціальна поведінка* та *асоціальна поведінка* й відсутність у народній творчості чіткого позитивно конотованого протиставлення концепту *соціальна поведінка* його логіко-поняттєвого кореляту.

Концепт *асоціальна поведінка* негативно конотований і включає в себе такі лексико-семантичні аспекти ядерної зони:

- проведення часу в іграх та розвагах: *грати* (в карти, на чомусь), *танцювати, гуляти, розгулятися, блудити, приблудний*: *Вона така картярка, якої світ не видів. Піп веселою ходою йде до цієї жінки і, як великий*

картьожник, думає: «Ну от і підбубнить». Підійшов до жінки і почав ото сокотити до неї та дивитись на неї масляними очима. А та жінка й каже: – Ну, коли ваша охота, батюшко, то заходьте. Чоловік сьогодні їде до млина і повернеться, мабуть, аж післязавтра. – А попові ж того й треба [14, с. 203, 467]. Годі вам **гуляти** та розкошувати, у шовкових жупанах ходити та мед-вино пити [13, с. 35]. Була собі у одних людей дочка. Та дуже лінива, ні до якої роботи не візьметься, все **гуля** або на печі спить. Та ще й мати у неї була така, що завжди підтакувала їй усе. – **Гуляй**, – каже – доню, в молодості, а на старість уже роби сама на себе. Горе тебе всьому навчить [12, с. 233]. Ой ніхто не винен, тільки я, що полюбила **гультяя**. **Гультяй**, мамцю, щодня п'є, а як прийде додому, мене б'є [9, с. 437]. **Карти** хміль люблять. Поставив усе на одну **карту**. Аби **танцювати** умів, а робити й лихо навчить. За **танці** батька б оддала. В хаті **гульки**, а в городі ані **цибульки** [4, с. 125, 134];

- різні дієслівні та віддієслівні номінації на позначення асоціального явища шкідливих звичок, конотативне підсилення яких також відбувається афіксально: *пийак, пити, напиватися, впиватися, запити, розпитися, пропивати, похмелятися, курити, нюхати (тютюн): Але Семен п'є, та розуму не пропиває: як тільки ніп піднесе йому чарку, то він підніме її угору, цокнеться з попом, так що й вінця тріскаються, а сам на весь голос (щоб чув дука у сінях) «за здоров'я» промовляє [14, с. 371]. Якби мені чоловік до моєї мислі. Щоб люлечки не куриш, Табаки не нюхав. Ой п'є чумак, п'є, гуляє, гей, добро своє пропиває. Товариство наповає, Щоб все вірнее було. Прокинувся чумак вранці, гей, Та полапав у гаманці. Всі кишені вивертає, А там грошей вже чортмає, Нічим похмелитися [9, с. 482, 639]. Було б що випити, а пияки найдуться. Пити до дна – не бачити добра. Та він би маму свою пропив. Хто по повній випиває, той під тином спочиває. Перевів гаманець на тютюнець. Добрий курець, коли є люлька і тютюнець. На бік процесію, бо тютюн везуть [4, с. 122–123].*

Приядерна зона представлена такими лексико-семантичними аспектами:

• надмірне захоплення розвагами або одним видом діяльності, який не приносить позитивного результату: *догосподарювався, доробитися, домандруватися, дочумакуватися, дотанцюватися*. Цей лексико-семантичний тип номінацій тісно пов'язаний із семантикою родів дієслівної дії, має словотвірну природу, його характеризує те, що дієслова реалізують субграматичну периферійну сему пейоративності, яка зі свого первісного, аспектуального семантико-граматичного шару неминуче транспонується й у галузь конотації. Природа цієї семантики, за словами В. Русанівського, «базується на семантико-словотвірній ознаці – протиставленні дієслівних форм за значенням необмеженості передаваної ними дії або стану» [2, с. 191]. *Догосподарювався до дідівської торби* [17, с. 23]. *Доробилися до того, що нема нічого. Доробився: одні рвані штани так мені, а сорочок ще менше* [10, с. 278]. *Прив'язали ворони на шию Кривді мотуз і підтягли вгору. Потім взяли таблицю й написали: «Хто лихою дорогою ходить, на такій і пропадає!» Так Кривда домандрував, а Правда живе й нині* [12, с. 264]. *Добре чумак дочумакувався – Штанів нема ще й очкур урвався* [5, с. 245]. *Доробився хліба, як зубів не стало. Дотанцювались, що без хліба остались* [4, с. 49, 134].

На периферії перебувають вербальні експлікатори таких лексико-семантичних аспектів:

• дієслова та назви ознак чи їх носіїв, які номінують загалом конотативно нейтральні дії (ознаки), в проекції на типового в народі виконавця (селянин, бідняк) стають осудними, недоречними або такими, що не пасують ідеальному образу українця: *панувати, служити, потурати, бариня, багач, синок, синочок, мазниця, пестунка, цуцлик, недбайлиця: До двору, женчики, до двору, Зготувала бариня вечеру. Чи я тобі не казала, дурний Герасиме, Не женися на багатій, бо багата кине?* [9, с. 89, 701]; *«Хоч я руда та погана, Так у мене батько багач! Сірі воли на оборі. А на шиї в мене дукач!» «Нехай тебе чорти знають, Із твоїми багачами! Воли твої поздыхають, Ти ж погана й з*

дукачами!». «Ой коли б ти, дівчинонько, **Трошки багатенька**, Взяв би тебе за рученьку, Повів до батенька!» «Ой коли б я, козаченьку, Була **багатенька**, наплювала б я на тебе **Й** на твого батенька!» [6, с. 198, 326, 258]; «Бодай же ті пани, та й **не панували**, Що моїх діток в чужий край заслали!» Куди піду, подивлюся, – Скрізь **багач** панує, У розкошах превеликих І днює й ночує; Його **синок** Іванюша За серденько взявс; Брати будуть на худобі жити, А я буду цареві **служити**. Брати будуть дітками втішатись, А я буду сльозами вмиватьс; Та не один жовнір плаче, та й не один туже, Що він бідний цісареві Задармо так **служе** [7, с. 87–131]. Ой Боже наш, Боже милостивий, Уродились ми на світі нещасливі. **Служили** ми в полі і на морі, осталися і босі і голі [5, с. 186]. «Нащо мені та ягниця, як ти сама, як **мазниця**; А я візьму в одній льолі, Аби до любові!» [8, с. 336]. Мамин син Юрцьо до двадцяти років і стебелинки не перервав. Добре їв, пив, гуляв, ходив по селу, як пава, а батько з ранку до ночі робив та в старому петеці ходив. Юрасика в селі прозивали **пестюнкою**, **цуцликом** і як кому прийшло на язик. Та батькове терпіння увірвалося, і він сказав: – Досить я робив на тебе, забирайся з хати, дармоїде! Іди робити, як другі людські діти [12, с. 235]. Бо п'яниця та і **недбайлиця** [14, с. 438];

- назви ознак, властивостей, які безпосередньо або опосередковано заважають індивідові виконувати свої функції, а тому суміжні з вербалізаторами концепту **лінь** (*недолугий, сонливий, дрімливий*), концепту **гордовитість** (*упрямий, упертий, норовистий*): Я женчик **недолугий**, Треба до мене другий. Ой як будеш да Химочка, да й **упряма**, – Буде твоя головонька щодня п'яна [16, с. 54, 69]. **Сонливий** та **лінивий** – рідні брати [4, с. 126];

- номінації видів непродуктивної праці, яка гальмує розвиток особистості (суміжне із концептом **працьовитість**): **бурлакувати, гнутися, заробітки, служити, панувати, паничина, покірний**: У будній день багацький син Личенько вмиває – **Бурлак** бідний напас воли Та й з плугом рушає [8, с. 109]. Нема горя так нікому, Як **бурлаці** молодому, Що **бурлака** гірко робить, Аж піт очі заливає, А хазяїн його лає [3, с. 369]. На чужині гуркотить. Упав камінь –

не зрина, Дитя *служить* – горе зна. В наймах не *служила* ... Чужої роботи Тяжко не робила. Я ж думала, моя мамцю, *панувати* [7, с. 146, 149, 275]. Хто молочий, хто багатий, Хто *покірний*, хто завзятий [9, с. 519]. *Покірної* голови й меч не бере. Що буде, то й буде, а козак *паницини* робить не буде [4, с. 122, 164]. Ой не будеш, моя мамо, *Більше гнути спину* [15, с. 512].

Периферія доповнена номінаціями предметів, ознак, дій, суміжних із розвагами та назвами спиртних напоїв (*шинок, корчма, пляшка, чарка, горілка, вино, пиво, хміль*), а також словом-символ зозуля: *Як до чарки – скорий, як до праці – хворий. Де чарка, там і сварка. Як до чарки – скорий, як до праці – хворий. Не пий горілки, не пий, будеш чоловік золотий. Рушаймо до шинку, коли в церкві тісно! Дзвіницю дере, а корчму ладить. Корчма розуму учить. До неба високо, до царя далеко, а до шинку близько. Вино й горілку полюбив – честь загубив. Не жаль вина, а жаль розуму. Втопив розум у горілці. Горілка – всього доброго злодійка. Горілка в роботі не помічник. Горілка – не вода, а народна біда. Горілка – не хліб, без неї можна обійтися. Де горілка, там і сльози. З цього пива не буде дива. Од пива болить спина, а від горілки голова. Пив би пиво, та в кишені диво. Де хміль у голові, там розум мовчить* [4, с. 124–125].

Мовно-ментальний конструкт *асоціальна поведінка* є, по суті, сукупністю концептів, які найповніше розкриваються саме в площині *народної моралі*, а отже, і в дискурсі народної творчості. Особливістю його у фольклорі є різкий контраст із загальномовними вираженнями понять соціальне – асоціальне, оскільки соціальна адаптованість і адекватність людини, за народними уявленнями українців, координована з моральними настановами, що сформувалися в концепти *вірність, працьовитість, доброта, простота, співчуття, правда, любов, розум*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дегтярова Н. І. Семантичні аспекти концептів культура та в сучасному мас-медійному дискурсі (на матеріалі українських і польських газет) / Н. І. Дегтярова // Наукові

праці : Науково-методичний журнал Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 105. – Вип. 92. – С. 19–24.

2. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.

3. Закувала зозуленька : антологія укр. нар. поет. творчості / [вступ. стаття, упоряд. та приміт. Н. С. Шумади ; худ. оформл. А. О. Лівня ; упоряд. іл. матеріалу С. М. Музиченка]. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.

4. Народні прислів'я та приказки / [упоряд., перед. М. Дмитренка]. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 1999. – 180 с.

5. Народні думи, пісні, балади / [упоряд. текстів та примітки В. В. Яременка]. – К. : Молодь, 1970. – 330 с.

6. Народ скаже – як зав'яже / [ред. колегія : В. Я. Андрущенко, В. В. Бичко, Н. Д. Коваленко, М. М. Острик, П. Й. Панч, М. Є. Шевченко ; упоряд. та перед. Н. С. Шумада]. – К. : Веселка, 1971. – 230 с.

7. Народна лірика / [ред. : М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А. Крижанівський, А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, Л. М. Новиченко, Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, П. Г. Тичина ; упоряд., перед. та прим. М. П. Стельмах, І. О. Синиця]. – К. : Радянський письменник, 1956. – 390 с.

8. Перлини української народної пісні / [упоряд. М. М. Гордійчук]. – К. : Музична Україна, 1989. – 390 с.

9. Пісні Явдохи Зуїхи : українська нар. творчість / [упоряд., передм. та приміт. В. А. Юзвенко, М. Т. Яценка ; відпов. ред. О. І. Дей]. – К. : Наук. думка, 1965. – 810 с.

10. Прислів'я та приказки. Природа. Господарська діяльність / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.

11. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

12. Українські народні казки : для мол. та серед. шк. віку / [упоряд. та передм. Л. Ф. Дунаєвської]. – [2-ге вид.]. – К. : Веселка, 1988. – 285 с.

13. Українські народні казки / [ред. А. З. Дідова]. – Донецьк : Донбас, 1993. – 271 с.

14. Українські народні казки / [ред. М. К. Дмитрієва]. – К. : Дніпро, 1987. – 494 с.

15. Українські народні пісні / [ред. : О. Зноско-Боровський, А. Кінько]. – К. : Мистецтво, 1951. – 558 с.

16. Українська народна поетична творчість : [хрестоматія] / [упоряд. Ф. М. Поліщук]. – [2-ге вид., доп.]. – К. : Рад. школа, 1968. – 533 с.

17. Українські прислів'я та приказки / [ред. колегія: С. Д. Зубков, О. І. Дей, І. П. Березовський, Д. В. Павличко, П. І. Майборода, С. Л. Коба; від. ред. С. Д. Зубков; упоряд.: С. В. Мишанич, М. М. Пазяк]. – К.: Дніпро, 1984. – 389 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Скрипник Надія Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач української філології кафедри української філології Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу.

Коло наукових інтересів: мовна картина світу українців через призму досліджень когнітивної лінгвістики.

УДК 81'373.2

ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗООНІМІКИ: СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

Світлана ФЛОРІНСЬКА (Кропивницький)

У статті проаналізовано теоретичні засади вивчення зоонімів в українському мовознавстві. Узагальнено погляди українських та російських лінгвістів на термін «зоонім». Автор досліджує випадки невиправданої омонімії та синонімії в терміносистемі зооніміки, зокрема серед термінів на позначення власних назв різних класів і підкласів тварин. Розглянуто лексико-семантичні особливості та визначено основні способи творення термінології цієї галузі. Визначено, що уніфікованою ознакою терміносистеми цього розділу ономастики є те, що більшість термінів утворені способом «зворотного калькування», тобто на базі латинських чи грецьких слів.

Ключові слова: ономастика, зоонім, терміносистема зооніміки, дефініція, кличка.

Svetlana Florinska

TERMINOLOGY OF ZOONIMIKA: SEMANTIC AND DERIVATIONAL ASPECT

The problem of terminology of zoonimika – one of the fundamental problem in modern onomastic. The article analyzes the theoretical basis of the study of names of animals in Ukrainian linguistics. Overview opinions Ukrainian and Russian linguists the term «zoonym». The term «zoonym» most linguists interpreted as a name of the animals, but there are those who use the term to describe not only their names but also common. Parallel to refer animals own name in linguistics operates the term «name». The author investigates cases of undue homonyms and synonyms in term system of zoonimika, including terms of proper names denoting different classes and subclasses of animals. Determined that the unified basis onomastic terminology of this section is that the majority of terms created by way of «reverse tracing» is based on the Latin or Greek words. Timing system

of zoonimika formed mainly on the model of «basic concept» + «onym». In addition to traditional groups of proper names of animals – fearonyms (nicknames wild animals) and pekonims (nicknames pets), the author proposes to allocate, and the third group – conditioned at home, that is, those who have become household. The author also points to trends in industry terminology of zoonimika covering the fragmentation of broader concepts on narrower.

Key words: *onomastics, zoonym, term system of zoonimiya, zoonimikon, definition, name.*

Пильну увагу ономастичній термінології мовознавці почали приділяти, на думку М. Гарвалика, з другої половини ХХ століття «у зв'язку з актуалізацією вивчення проблем загальної теорії ономастики» [2, с. 5]. Однією з дискусійних проблем у галузі сучасної ономастики залишається терміносистема зооніміки. Питанням унормування термінології української зооніміки присвячені праці П. П. Чучки, М. І. Сюсько, М. М. Торчинського, С. Л. Ковтюх, Д. Г. Бучко, М. В. Ткачової та ін.

Однак в українському мовознавстві й досі немає ґрунтовної праці, у якій би було всебічно досліджено зоонімну терміносистему на основі семантико-словотвірного аналізу, що й визначає актуальність нашої статті.

Мета публікації – дослідити термінологію української зооніміки, виявити й проаналізувати особливості її функціонування.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути питання про мовний статус терміна «зоонім», з'ясувати його знакову специфіку; 2) визначити лексико-семантичні особливості термінології зооніміки; 3) дослідити способи термінотворення в цій галузі.

Значна частина складних термінів утворена поєднанням двох компонентів, останній з яких – *онім* (від іменника грецького походження ὄνομα, що означає власне ім'я, назву). Через те, що цей компонент перекладають як і власну назву, так і загальну, деякі вчені, використовуючи цей термін, мають на увазі будь-яке слово, що пов'язане з тваринним світом чи те, що означає саму тварину (*вівця, кінь, лев, собака і под.*). Наприклад, Н. В. Солнцева вважає, що зоонім – «це загальна словникова одиниця, яка може, з одного боку, виступати

зоосемізмом (власною назвою тварини, птаха, комахи і под.), з іншого боку – зооморфізмом, тобто своїм переносним, метафоричним варіантом» [10, с. 25]. Подібною ж думки дотримується й Ю. Г. Юсіфов зазначаючи, що зоонім може використовуватися як в значенні загальної, так і в значенні власної назви тварини, тобто зоонім у собі поєднує дві функції, що пояснює його використання в ономастиці та лексикології [14, с. 4]. Мовознавець Л. Ф. Миронюк використовує термін «зоонім» у широкому значенні, відносячи, окрім будь-яких загальних назв тварин: *крокодил, блоха* та ін., до зоонімів ще й похідні від назв тварин одиниці: *вовчий, корівка і под.* та усі слова, пов'язані зі світом тварин: *звір, копито, ліс, пасовисько, стійло, трава* [6, с. 34]. На думку С. Л. Ковтюх та О. Л. Кирилук, у випадку позначення сукупності апелювативних найменувань тварин доречніше використовувати компромісні терміни, такі як: «зооназва» чи «зоолексема» [5, с. 46].

Більшість учених вважають, що цей термін варто використовувати для позначення власних назв тварин, тобто їхніх кличок (*Рудько, Сніжок, Мурка, Нічка*), які за своєю вокативною функцією схожі до імен та прізвищ людини. Серед лінгвістів, що дотримуються думки про те, що зоонім – це власна назва тварини, погляди на дефініцію терміна майже збігаються, зокрема, В. Д. Бондалетов пропонує таке визначення терміна «зооніми» – «власні назви (клички) тварин, найчастіше домашніх – собак, коней, корів тощо» [1, с. 7]; О. В. Суперанська зоонімами називає «наймення різних тварин, птахів і т. ін.» [11, с. 178]; О. І. Фонякова до зоонімів відносить «клички домашніх тварин у місті та селі, а також у професійній сфері» [7, с. 318].

Отже, на нашу думку, найбільш ґрунтовним та вичерпним є визначення зооніма, що подано у «Словнику української ономастичної термінології» (2012): «вид оніма, власна назва (кличка) домашньої чи дикої тварини» [9, с. 92]. Подібне визначення наведено й у Словнику російської ономастичної термінології за редакцією Н. В. Подольської: «власна назва тварини (зокрема домашньої, утримуваної в зоологічному саду і т. д.)» [8, с. 96].

Під час вживання лінгвістами терміна «зоонім» виникає невиправдана омонімія, коли цей термін, що містить у своїй структурі компонент *онім*, використовується як для опису власної, так і загальної назви тварини. Тому варто впорядковувати не тільки ономастичну, а й загальнолінгвістичну термінологію.

Хоч термін «зоонім» функціонує в мовознавчій літературі ще із 60-х років ХХ ст., паралельно до нього, на позначення власної назви тварини, використовується термін «кличка». На відміну від клички (прізвиська) людини це поняття не є пейоративним, воно має нейтральний відтінок. Однак, ці поняття й до сьогодні є омонімічними. Я. М. Шебештян пропонує замінити слово кличка на термін «зоонім» (лише в літературно-художньому вжитку), при цьому зазначаючи, що він навряд чи увійде в загальний, позанауковий ужиток [13, с. 4–5].

Сучасна терміносистема зооніміки є малодослідженою та недостатньо розвиненою. Як зазначає Н. В. Подольська, активно функціонують переважно тільки такі терміни, як кіноніми (від грец. *κῦνός* – «собака» – «кличка собаки» [8, с. 65]: *Дік, Пушок, Шарик*) та гіпоніми (від грец. *ἵπλος* – «кінь» – «кличка коня»: *Булат, Ягода, Шайтан* [там само, с. 51]).

Із судженням Н. В. Подольської про нерозробленість зооніміки і неготовність виділити і використати всі ці терміни як самостійні не можна не погодитися. На нашу думку, активне функціонування кличок тварин у побуті українського народу (як в селі, так і в місті), а також наявність зоонімів в художній літературі, потребують і відповідного термінозначення.

М. М. Торчинський у монографії «Структура онімного простору української мови» (2008) зооніми поділяє на пеконіми (клички свійських тварин) та фероніми (клички диких тварин) [12, с. 140]. Серед груп кличок домашніх тварин мовознавець пропонує виділяти, окрім широко використовуваних гіпонімів та кінонімів, такі: анасоніми – власні назви качок; ансероніми – власні назви гусей; асіноніми – клички ослів та віслюків;

бовісоніми – клички корів; галліноніми – власні назви курей і півнів; камелоніми – клички верблюдів; капоніми – клички кіз; кунікулоніми – власні назви кролів; овісоніми – клички овець; порконіми – клички свиней; тауроніми – клички волів і биків; фелоніми – клички кішок [12].

Серед феронімів ономаст виокремлює такі зооніми: інсектоніми – власні назви комах (апісоніми – власні назви бджіл, ос, джмелів тощо, арахноніми – власні назви павуків, кулексоніми – власні назви комарів і москітів, мусконіми – власні назви мух, скарабаконіми – власні назви жуків, термітоніми – власні назви термітів і мурах); орнітоніми – власні назви птахів (колумбоніми – власні назви голубів, корніксоніми – власні назви ворон, лусцініоніми – власні назви солов'їв, олороніми – власні назви лебедів, псітаконіми – власні назви папуг і канарейок). Серед кличок великих хижаків М. М. Торчинський ідентифікує вульпоніми – власні найменування лисиць, леоніми – клички левів, лупусоніми – клички вовків, урсоніми – власні назви ведмедів, пардусоніми – власні назви леопардів, барсів, пантер тощо, тигроніми – клички тигрів; з-поміж кличок гризунів: лепоніми – власні назви зайців, мусоніми – власні назви мишей, пацюків тощо; серед кличок плазунів – драконіми, тобто власні назви ящерів і ящірок, серпеноніми – власні найменування змієподібних; з-поміж земноводних – буфоніми, тобто власні назви жаб, і тестудоніми – власні найменування черепах [12].

Варто зазначити, що фероніми та пеконіми між собою значно різняться, оскільки дикі тварини зазвичай не отримують систематичних, регулярних індивідуальних кличок [11, с. 372].

Іншу групу онімів, що номінують диких тварин, умовно можна назвати домашніми, сюди належать: мусоніми (від. Лат. *Mus* – «миша, щур») – назви миш, щурів (у тому числі й декоративних); колумбоніми (від. Лат. *Columba* – «голуб») – власні назви голубів; крікетоніми (від лат. *Criceta* – «хом'як») – клички хом'яків і под.

Серед термінів на позначення власних назв різних класів і підкласів зооніміки засвідчено явище синонімії. У «Словнику української ономастичної термінології» подано відмінні від тих, що використовуються М. М. Торчинським, назви кличок тварин: ваконім – кличка корови, капронім – кличка кози, овіонім – кличка вівці, барана. Це вказує на неунормованість терміносистеми зооніміки. В обох випадках терміни мають латинське походження, тобто утворені способом «зворотного калькування», що вдало був названий так В. П. Григор'євим [3]. Однак не варто зловживати таким способом термінотворенням, оскільки так твориться невиправдана синонімія. На нашу думку, варто використовувати один термін, який із наявного ряду пройде випробування часом.

Безумовно, можливі номінації й інших видів тварин, оскільки мешканці сучасних міст у ролі домашніх тварин часто утримують незвичних екзотичних тварин – мавп, орлів, гадюк, удавів, павуків, гуан і навіть крокодилів та ін. Тому, К. Д. Долбіна пропонує називати клички тварин, що тимчасово не отримали свого термінозначення [4, с. 55], так:

Таблиця 1

Термін	Тварина	Приклад
Маммонім	Ссавець	Акела (вовк)
Іхтіонім	Риба	Немо (риба)
Амфібіонім	Амфібія	Деніел Вебстер (жаба)
Ерпетонім	Рептилія	Каа (пітон)
Орнітонім	Птах	Рухх (птах)
Інсектонім	Комаха	Арагог (павук)

Тенденцію подібного термінотворення пояснює мовознавець Н. В. Подольська: «Нові поняття виникають під час будь-якого творчого процесу, у будь-якій сфері наукового пізнання. При поглибленому вивченні предмета, установленні внутрішніх зв'язків і взаємозалежності неминуче

відбувається подрібнення ширших понять, що супроводжується термінуванням дрібніших понять» [8, с. 12].

Отже, однією з дискусійних у галузі ономастики залишається проблема унормування терміносистеми зооніміки. Термін «зоонім» більшість мовознавців трактують як власну назву тварин, однак є й ті, що використовують цей термін на позначення не лише власних назв, а й загальних. Уніфікованою ознакою терміносистеми цього розділу ономастики є те, що більшість термінів утворені способом «зворотного калькування», тобто на базі латинських чи грецьких слів. Терміни у системі зооніміки утворено переважно за моделлю «основне поняття» + «онім». У цілому терміносистема сучасної зооніміки є повною та вичерпною, проте залишаються певні прогалини на позначення онімів деяких тварин.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / В. Д. Бондалетов – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии / М. Гарвалик // Вопросы ономастики. – 2007. – № 4. – С. 5–13.
3. Григорьев В. П. Так называемые интернациональные сложные слова в современном русском языке / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1959. – № 1. – С. 65–78.
4. Долбіна К. Д. Ономагенні класи тварин / К. Д. Долбіна // Записки з ономастики. – 2011. – Випуск 14. – С. 52–56.
5. Ковтюх С. Л. Кінонімія в сучасній українській мові : принципи номінації та способи творення : монографія / С. Л. Ковтюх, О. Л. Кирилюк. – Кіровоград : Видавництво ДЛАУ, 2010. – 168 с.
6. Миронюк Л. Ф. Семантическая типология славянских зооморфических глаголов / Л. Ф. Миронюк. – Днепропетровск, 1987. – 80 с.
7. Мокиенко В. И. Способы называния в зоонимии / В. И. Мокиенко, О. И. Фоякова // Ономастика Поволжья. – Сарнаск, 1976. – С. 317–322.
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

9. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова]. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
10. Солнцева Н. В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте / Н. В. Солнцева. – Омск, 2004. – 220 с.
11. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
12. Торчинський М. М. структура онімного простору української мови : [монографія] / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
13. Шебештян Я. М. Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Я. М. Шебештян. – Чернівці, 2008. – 20 с.
14. Юсифов Ю. Г. Зоологическая лексика азербайджанского языка (на основе фитонимов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации» / Ю. Г. Юсифов. – Баку, 1985. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Флорінська Світлана Сергіївна – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, лаборант кафедри.

Наукові інтереси: українська зооніміка, лексикологія, словотвір сучасної української літературної мови, соціолінгвістика.

УДК 811.161.2(477.65)

ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБОВИХ СИСТЕМ ЯК ОДИН З НАПРЯМКІВ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оксана ЧОРНОУС (Кропивницький)

У статті проаналізовані основні напрямки вивчення динаміки регіональних іменників, зокрема звернуто увагу на те, що кожна регіональна система має у своєму складі значну частку загальнонаціональних одиниць, але десятка найуживаніших імен зазвичай якісно відрізняється. Підтвердженням слугують результати порівняльного аналізу найуживаніших чоловічих імен деяких міст України. Окремого вивчення потребує периферія регіональних особових систем як найбільш змінна частина. Також об'єктом наукового вивчення можуть процеси зникнення, появи, зміни особових назв і перейменування осіб.

Ключові слова: регіональна особова система, особове ім'я, ядро та периферія іменинника, вивчення динаміки іменника, рух онімів.

Oksana Chornous

STUDYNG DINAMICS OF REGIONAL PERSONAL SYSTEMS AS A TREND OF THEIR RESEARCH

The article reviews a number of the main aspects in which the dynamics of regional systems of personal names can be studied. We focused our attention on the fact that every regional system of personal names has a large number of national names. These names are actively used in many regions of Ukraine. However, every system of personal names has some names that have gained considerable popularity only in one region and can be unpopular in the others. It can be proved by the comparison of the list of male names which were the most used names in Kirovohrad, Lutsk, Donetsk, Odesa, Ternopil, Khmelnytskyi. It is underlined that the dynamics of regional systems of personal names should be research object as well. It is pointed that within each regional system of personal names can be found its core and periphery. The core of the regional system is represented by the most common names. It is the most stable group according to its qualitative and quantitative characteristics and is formed due to the limited content and high frequency of use. Interim group is the group of widely used personal names. Typically, its content changes due to replenishment of the names of the other groups. Periphery of regional system of personal names is represented by infrequent personal names. It is consisted of the personal names borrowed from other languages, the newly created names, rare calendar male and female names, names of pre-revolutionary time, unpopular Slavic names. It is defined that periphery of system of personal names changes much faster than its core. This may also be the subject of onomastic research. It is noted that the system of personal names changes by the appearance and disappearance of personal names, change of personal names and renaming of people. In modern languages the number of disappearing names is much smaller than the newly created. Change of the name is mostly represented in the church area. The phenomenon of renaming preserved as ancient Ukrainian tradition, and in modern times permitted by law at the request of the person.

Key words: *regional system of personal names, personal name, core and periphery of the system of personal names, the study of the dynamics, changes in systems of personal names.*

Всебічне та ґрунтовне вивчення системи особових імен неможливе без аналізу її динаміки на широкому хронологічному тлі. Доцільність та важливість дослідження як сучасної антропонімії, так і антропонімії минулого зумовлена одним із завдань ономастики – представити антропонімну систему у всьому її

русі від початку й до перспектив [6, с. 50–51]. Але перш ніж зробити певні екстралінгвальні висновки, П. Чучка наголошує на необхідності ретельного вивчення в усіх аспектах кожного класу антропонімів певної території у синхронії та діахронії, встановлення їхніх зв'язків з топонімами, етніміями та апелятивною лексикою [13, с. 7]. Такий підхід у вивченні антропонімів зумовлений специфікою цього класу онімної лексики. З огляду на це, вважаємо за необхідне охарактеризувати репрезентовані в сучасній лінгвістиці основні напрямки дослідження регіональних антропонімів.

Проблема вивчення регіональних іменників є не новою у вітчизняній ономастиці, проте лишається невичерпною. З-поміж теоретичних наукових студій найбільш ґрунтовними вважаємо дослідження українських та російських мовознавців П. Чучки, Ю. Карпенка, В. Никонова. Практичні аспекти представлені в дисертаціях С. Брайченко, Д. Жмурко, Г. Кравченко, І. Скорук, Н. Свистун. Однак аналіз літератури з досліджуваної теми засвідчує, що проблема вивчення динаміки регіональних антропонімів потребує подальшої розробки.

Метою наукової розвідки є аналіз основних напрямків вивчення динаміки регіональних іменників. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) окреслити особливості вивчення регіональних антропонімів як просторово обмежених систем; 2) з'ясувати специфіку вивчення динаміки регіональних особових систем.

Ономастичні дослідження засвідчують, що особові системи функціонально мають просторові обмеження. Як стверджує П. Чучка, кожна окрема місцевість (наприклад, район, населений пункт, говірка або говір) має власний антропонім, що в ній сформувався, функціонує та характеризується багатьма особливостями [13, с. 10].

Так, у м. Луцьку протягом ХХ ст. значного поширення набули імена *Богдан* і *Костянтин*, які не здобули прихильності кіровоградців [8, с. 5]. Натомість у першому десятку м. Луцька не зафіксовані такі популярні в

м. Кіровограді наймення, як *Артем, Валентин, Владислав, Геннадій, Григорій, Денис, Євгеній / Євген, Ілля, Леонід, Павло, Федір*. У м. Тернополі антропоніми *Андрій, Богдан, Василь, Владислав, Максим, Олег, Петро, Сергій* перебували в статусі найуживаніших імен [7, с. 8]. Водночас у тернополян не викликали симпатій поширені в м. Кіровограді оніми *Артем, Борис, Валентин, Геннадій, Георгій, Григорій, Денис, Євгеній / Євген, Іван, Ілля, Леонід, Михайло, Олексій, Павло, Федір*. У м. Донецьку не набули популярності наймення *Віталій, Владислав, Ілля, Роман*. Найпопулярнішими серед чоловічих ім'явжитків м. Хмельницького протягом ХХ ст. були такі непопулярні в кіровоградців імена, як *Богдан, Болеслав, Броніслав, Вадим, Едуард, Назар, Руслан, Станіслав, Ярослав* [3, с. 27]. Натомість хмельничани не віддали перевагу улюбленим кіровоградцями найменням *Геннадій* і *Федір*.

Незважаючи на такі відмінності в антропонімічних уподобаннях мешканців, особова система кожного регіону має значну частку загальнонаціональних одиниць. Зазвичай такі загальновідомі імена становлять основний антропонімічний фонд, особливість якого – сталість, незмінність. Наприклад, іменники Луцька, Кіровограда, Донецька та Тернополя мають низку найуживаніших імен, однаковою мірою популярних у цих регіонах. Ідеться про такі чоловічі оніми, як *Анатолій, Андрій, Валерій, Василь, Віктор, Володимир, Євгеній / Євген, Ігор, Максим, Микола, Олег, Олександр, Петро, Сергій, Юрій*. 22 оніми засвідчують схожість у вподобаннях кіровоградців та лучан. Так само, як у Кіровограді та Луцьку, у Донецьку ім'я *Олександр* не виходить із десятки найуживаніших протягом ста років. Загалом порівняльний аналіз найбільш привабливих імен для мешканців м. Кіровограда і м. Донецька виявив цікавий факт: усі 29 найчастотніших онімів м. Донецька водночас зафіксовані й як імена-лідери в м. Кіровограді. У м. Одесі склад імен-улюбленців майже повторюється: *Сергій, Олег, Олександр, Андрій, Микола, Володимир*. Отже, основна частина іменника змінюється набагато повільніше.

Значно швидше оновлюється периферія іменника [8; 5]. Загалом у

сучасній науковій літературі є спроби визначити рушійні сили розвитку антропонімної системи [1, с. 25]. Уважається, що існує кілька основних функцій антропонімів. Функція індивідуалізації, відрізнення індивідів один від одного сприяє тенденції до розширення кола антропонімів. Натомість соціальна (вказує на місце індивіда в соціальній структурі), ритуальна (відповідність традиціям, звичаям, моді, особистим смакам) і харизматична (віра в надприродну силу імені) функції сприяють звуженню кола антропонімів. Це протиріччя в умовах зміни конкретних історичних обставин – головна рушійна сила еволюції системи антропонімів.

Зазначені теоретичні положення підтверджують результати дослідження жіночого та чоловічого іменників м. Кіровограда ХХ ст. Ядро особового іменника міста становлять найуживаніші імена. Це найбільш стабільна в якісному й кількісному аспекті група, що сформувалася завдяки невеликому обсягові й високій частотності вживання. Частотні десятки чоловічих імен інтенсивніше оновлювалися в 1930 р. і 1960 р. (50% нових одиниць). Найменше якісний склад імен зазнав змін у 1910 р. (10%). У межах жіночого іменника склад найуживаніших онімів швидше змінювався в 1930 р. (70%), повільніше – в 1940 р. (10%). Якщо до кінця ХХ ст. чоловіча підсистема виявляє певні ознаки стабілізації (20% нових онімів у 1990 р., 30% – у 2000 р.), то жіноча продовжує розширюватися (30% – 1990 р., 50% – 2000 р.).

Значні зрушення відбулися в групі широковживаних імен. До її складу прибували оніми як із числа найпопулярніших, так і з маловживаних, на кінець століття їхній репертуар розширився. До 80-х рр. ХХ ст. у цій групі функціонували переважно канонічні чоловічі імена, а наприкінці століття її склад поповнили давні слов'янські назви. У жіночій підсистемі зміни відчутніші: 1940-го р. до широковживаних потрапляють окремі запозичення й імена-новотвори, у 1970 р. і 1990 р. – поодинокі іншомовні, а в 2000 р. – у значній кількості запозичені.

Найчастіше варіюється якісний і кількісний склад периферії

кіровоградського особового іменника – маловживаних онімів. Саме в цій групі на початку століття функціонували рідкісні календарні чоловічі й жіночі імена, у 30–40-х рр. – запозичення, усічені від повних імен форми, окремі імена-новотвори пореволюційного періоду, у наступні десятиліття – уже непопулярні номени дореволюційного часу та маловідомі слов'янські й іншомовні.

На думку Ю. Карпенка, увесь рух онімів, зокрема власних назв людей, відбувається за рахунок зникнення, появи, зміни власних назв і перейменування [4].

Забуття багатьох канонічних імен, що свого часу потрапили до церковних святців, сприяло оновленню іменника радянського часу. Саме тоді, за свідченням В. Бондалетова, повністю припинили вживати такі оніми, як *Авдифакст, Авид, Агафопод, Агофонус, Адавкт, Амоніт, Аскліпід, Варипсав, Васой, Вафусій, Гавиній, Гад* тощо [2, с. 137–138]. Ю. Карпенко для їх позначення використовує термін «ономастичні архаїзми». З іншого боку, про повне зникнення навіть зазначених імен варто говорити з обережністю. Побуває думка, що ці оніми продовжують займати своє місце в антропонімній системі, оскільки окремі з них збереглися в патронімах осіб старшого покоління, у прізвищах, топонімах і легко можуть бути відновлені з них [11, с. 55].

У сучасних мовах кількість зниклих імен значно менша, ніж новостворених. Поповнення іменника цим способом може відбуватися кількома шляхами [11, с. 71]: 1) онімізація апелювативів – у дохристиянські часи цей спосіб творення нових імен використовувався дуже широко (*Ведмідь, Мороз, Гроза, Орел, Зай, Бобр, Каша, Галушка, Щока, Зуб, Жупан, Капуста*). У радянські часи іменник активно поповнювався онімами, утвореними від багатьох загальних назв на позначення атрибутів епохи і подій часу (*Авангард, Герой, Новела, Індустрія, Поема, Трактор, Молот*); 2) запозичення власних назв або іменних основ з інших мов. В іменному репертуарі українців це календарні

імена, що прийшли до слов'ян після прийняття християнства (*Анатолій, Григорій, Дмитро, Олена, Катерина*), а також запозичені в ХХ ст. наймення (*Альберт, Вільгельм, Людвіг, Ірма, Елеонора*); 3) штучне створення власних назв із лексики рідної мови. Основна маса таких онімів творилася в 20-х–30-х рр. ХХ ст. морфологічним способом у його різновидах (афіксація, складання, абрєвіація, абрєвіація + складання, абрєвіація + афіксація, абрєвіація + складання + афіксація) [2, с. 132]. В. Бондалетов наводить такі приклади онімів: *Леніна, Міра, Генія, Октябрин* і *Октябрина, Ноябрин, Декабрин* і *Декабрин, Краснослав, Кім і Кіма* (від Комуністичний Інтернаціонал Молоді), *Марлен* і *Марлена* (від Маркс, Ленін), *Ор* (від скорочення рос. «Октябрьская революция»), *Рем* і *Рема* (від рос. «революция мировая»), *Ренат* і *Рената* (від рос. «революция, наука, труд»), *Рікс* (від сполучення рос. «рабочих и крестьян союз»), *Владилен* і *Владилена, Владлен* і *Владлена* (від поєднання Володимир Ленін), *Нінель* (прочитання Ленін у зворотному порядку) тощо. Окремі дослідники вважають штучно створеними церквою імена *Христин* та *Христина* як імена-відображення якостей зразкового християнина [9, с. 22]; 4) подальші видозміни власних назв рідної мови (деривація, трансонімізація).

Перейменування найчастіше визначають як повну заміну власної назви, що є специфічною формою розвитку лише пропріальної лексики. Це явище найчастіше фіксується в топонімії, проте й у сучасній антропонімії такі випадки не є поодинокими. В окремих країнах національна традиція вимагає вікової зміни імені, наприклад, після одруження жінка змінює особове ім'я [10, с. 181]. На Закарпатті в деяких селах був поширений звичай умовного продавання (чи купування) кволої дитини багатодітній знайомій, у якої діти здорові й не помирають, щоб відвернути згубну силу злого духа від рідної дитини. Під час такого обряду дитину перейменовували, наприклад, з *Петрика* на *Василька*, і з того часу як домашні, так і сусіди називали дитину вже тільки цим новим для неї ім'ям. Досить часто таких дітей називали *Проданами*, і сучасні офіційні документи підтверджують таку заміну [13, с. 76–77].

Повна зміна імені й досі зберігається в церковній сфері. При постригу майбутній монах дає обітницю бідності, добродетельності та слухняності духовному наставникові. Відходу від світського життя з давнини відповідає образ смерті: людина, що жила за звичаями світського життя, помирає. А той, хто народився для іншого життя, отримує нове ім'я. Відповідно до Святого Письма ім'я є не лише розпізнавальним знаком людини, але й виражає сутність та значення найменованого. Ім'я надається тим, хто здійснює постриг. Майбутній монах під час постригу вперше чує власне нове ім'я. Із цього моменту він усвідомлює себе іншою людиною. Ім'я знову змінюють при постригу у велику схиму. Новий постриг накладає на монаха найбільш суворі правила. Це означає ще одне народження, що супроводжується зміною імені.

Чинним законодавством України також передбачено право на зміну імені. Так, у ст. 295 Цивільного кодексу України від 16.03.2003 р. зазначено, що повна заміна одного імені іншим можлива в кількох випадках:

1. Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я.
2. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків або одного з них у разі, якщо другий з батьків помер, визнаний безвісно відсутнім, оголошений померлим, визнаний обмежено дієздатним, недієздатним, позбавлений батьківських прав щодо цієї дитини, а також якщо відомості про батька (матір) дитини виключено з актового запису про її народження або якщо відомості про чоловіка як батька дитини внесені до актового запису про її народження за заявою матері.
3. У разі якщо над фізичною особою, яка досягла чотирнадцяти років, встановлено піклування, зміна прізвища та (або) власного імені такої особи здійснюється за згодою піклувальника.
4. Прізвище, власне ім'я та по батькові фізичної особи можуть бути змінені в разі її усиновлення, визнання усиновлення недійсним або його

скасування відповідно до закону [12, с. 197].

Окремим елементом будь-якого дослідження історичного розвитку системи особових імен має бути встановлення перспектив подальшого її розвитку. Уважається, що темпи розвитку антропонімних новацій неоднакові й залежать значною мірою від екстралінгвальних чинників. У ХІХ столітті ономастичні новації поширювалися набагато повільніше, ніж у ХХ столітті. До того ж, лише поодинокі нові імена змогли потрапити до десятки найуживаніших онімів. Усі зміни антропонімної лексики, на думку В. Бондалетова, мають специфічний характер і полягають у циклічній заміні однієї групи широковживаних імен іншою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бестужев-Лада И. В. Исторические тенденции развития антропонимов / И. В. Бестужев-Лада // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. Проблемы антропонимики : сб. статей / [отв. ред. В. А. Никонов]. – М. : Наука, 1970. – С. 24–33.
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Горобець О. О. Динаміка найуживаніших чоловічих імен міста Хмельницького протягом 1905–2005 років / О. О. Горобець // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. – Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2011. – Т. 148, Вип. 136. – С. 27–31.
4. Карпенко Ю. А. Современное развитие русской ономастической системы / Ю. А. Карпенко // Актуальные вопросы русской ономастики : сб. науч. трудов / [отв. ред. Ю. А. Карпенко]. – К. : УМКВО, 1988. – С. 5–14.
5. Кравченко Г. В. Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Кравченко. – Донецьк, 2000. – 20 с.
6. Никонов В. А. Задачи и методы антропонимики / В. А. Никонов // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. Проблемы антропонимики : сб. статей / [отв. ред. В. А. Никонов]. – М. : Наука, 1970. – С. 33–56.
7. Свистун Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя ХІХ–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Свистун

Ніна Олександрівна. – Чернівці, 2006. – 20 с.

8. Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Скорук Ірина Денисівна. – К., 1999. – 17с.

9. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1990. – 192 с.

10. Суперанская А. В. Личные имена в официальном и неофициальном употреблении / А. В. Суперанская // Антропонимика : сб. статей / [отв. ред. В. А. Никонов и А. В. Суперанская]. – М. : Наука, 1970. – С. 180–188.

11. Теория и методика ономастических исследований / [отв. ред. А. П. Неподкупный]. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

12. Цивільний кодекс України : Коментар. – [вид. 2-е із змінами станом на 15 січня 2004р.]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 856 с.

13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття [монографія] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ – 1969 / Чучка Павло Павлович. – Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чорноус Оксана Вячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філософських та гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету».

Коло наукових інтересів: актуальні питання регіональної ономастики Кіровоградщини.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 811.161

ВИВЧЕННЯ МОВИ ТВОРІВ ЛЕСІ ВОРОНИНОЇ НА ЗАНЯТТЯХ ГУРТКА

Ганна ВОЛЧАНСЬКА (Кропивницький)

У статті схарактеризовано особливості позакласної роботи з української мови в сучасній школі, визначено типові риси проведення інтегрованих (українська мова і

література) занять у гуртках; визначено методичні аспекти вивчення мови творів Лесі Ворониної на заняттях гуртка; запропоновано орієнтовний план-конспект одного засідання гуртка.

Ключові слова: позакласна робота, гурткова робота, власні назви.

Hanna Volchanska

EXPLORING THE LANGUAGE OF LESIA VORONYNA'S WORKS AT UKRAINIAN LANGUAGE SOCIETY CLASSES.

Extracurricular work is an integral part of teaching Ukrainian Language and Literature to secondary school students. It follows classroom lessons and serves to broaden, extend and improve school students' knowledge. Moreover, it promotes integrated learning, particularly the possibility to combine Ukrainian Language and Ukrainian / World Literature classes.

Rather free format of conducting such extracurricular classes allows the teacher to experiment with formats, methods, to adjust basic scheme of text analysis to definite tasks, make their own accents.

This year pupils are learning Ukrainian Literature according to the new State program for secondary school (Cabinet of Ministers decree № 1392 on 23 November 2011) which follows the State standard for secondary and high school teaching.

The pupils of the 5-th and 6-th grade will correspondently explore the works of Lesia Voronyna, a contemporary children writer. After school students have discussed these stories at regular Literature classes, they can discover language peculiarities of the works at the Language Society meeting. Pupils can be suggested to survey anthroponyms, toponyms, zoonyms and other proper names which they have come across while reading.

Methods and approaches can vary: exciting teacher's stories about the language of Lesia Voronyna's stories, pupil's reports, pupil's own researches, group analysis of the selected linguistic phenomena.

The paper provides a scheme for conducting a Language Society meeting on this issue.

Key words: extracurricular work, language society, proper names.

Позакласна робота з української мови та літератури є обов'язковою складовою організованого навчально-виховного процесу школи. Вона проводиться паралельно з класною і слугує засобом розширення, поглиблення й удосконалення знань, здобутих учнями в школі. Якими б змістовними і методично доскональними не були уроки мови та літератури, учитель не досягне

бажаних наслідків, якщо не організує систематичної й багатогранної позакласної роботи.

У світлі останніх тенденцій реформування освіти, коли частина вчених-філологів висловлює думку про інтегроване навчання, зокрема об'єднання української, зарубіжної (світової) літератур та української мови, саме гуртки можуть бути взірцями такої інтеграції.

Теоретичні аспекти організації і проведення позакласної роботи неодноразово ставали предметом уваги учених. Свій вклад у розвиток теорії та практики позакласної роботи з мови внесла низка українських і зарубіжних лінгводидактів, що досліджували методику позакласної роботи в навчанні української (А. Гамалій, І. Лопушинський, В. Мельничайко, І. Олійник, Г. Передрій та ін.), російської (Л. Григорян, Т. Онищенко, М. Ушаков), іноземних мов (М. Андрєєва, А. Воєнкова, Р. Златогорська, О. Кудрявцева, Є. Ружин, С. Савіна). Наразі методичного осмислення потребують твори сучасних українських авторів, твори яких нещодавно були додані до шкільної програми [9].

Метою цієї розвідки є визначити найбільш оптимальні методи позаурочного вивчення творів Лесі Ворониної в школі. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити місце творів Лесі Ворониної в системі творів, що пропонуються до класного та позакласного вивчення в школі; 2) схарактеризувати особливості проведення гурткової роботи з української мови та літератури; 3) укласти орієнтовний план-конспект засідання мовного гуртка, присвяченого обговоренню творів цього автора.

Одним із найбільш ефективних видів позакласної роботи з української мови та літератури є мовний гурток, на заняттях якого учні мають можливість займатися дослідницькою діяльністю, вивчати місцеві діалекти, топоніми, антропоніми тощо.

Досить цікавим об'єктом вивчення на заняттях гуртка як із лінгвістичного, так і з літературознавчого погляду є літературні власні назви,

або поетоніми. Власні назви супроводжують нас усе життя, уявити словниковий фонд без пропріальної лексики неможливо, тому що вона становить важливу частину будь-якої мови. Різні розряди онімів входять до складу літературних творів, часом відіграючи чільну роль в осмисленні художнього задуму письменника й ідеї твору в цілому.

Під *позакласною роботою з мови* більшість методистів розуміє спеціально практиковані в позаурочний час заходи, які мають свій зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи, спрямовані на розширення і поглиблення відповідних знань, умінь та навичок учнів [3; 6; 7].

Відносно вільний формат проведення занять такого гуртка надає вчителю можливість експериментувати з формами та методами проведення, право відійти від традиційної схеми аналізу тексту, зробити власні акценти в дослідженні словесної тканини твору.

Методисти Т. Бугайко, Є. Пасічник, О. Бандура, Н. Волошина та інші наголошують, що одним із шляхів аналізу художнього тексту, що передбачає дослідження словесної тканини художнього твору, є мовностилістичний. Використання мовностилістичного аналізу забезпечує повноту вивчення художнього тексту, розвиток мовлення, самостійної роботи учнів, їхніх творчих літературних здібностей, розвиток інтелектуального й морального рівня, пізнавальних можливостей.

У 2016/2017 навчальному році (як і в попередньому) вивчення української літератури здійснюється за новою навчальною програмою для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392), затвердженою наказом Міністерства від 06.06.2012 р. № 664 на основі нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої.

У 5-му та 6-му класі, відповідно до змін у програмі, учні вивчатимуть твори сучасної письменниці Лесі Ворониної, книжки якої здобули

прихильників серед юних читачів по всій Україні. У зв'язку із цим варто навести фразу, якою письменниця озвучила свою авторську позицію: «... я дуже сподіваюсь, що мої фантастичні історії не розчленують на «тему» та «ідею». І що в дітей не пропаде до них інтерес» [8].

Леся Воронина належить до найпопулярніших вітчизняних дитячих письменників [2]. Пише для дітей, бо вважає, «що найкращі люди – це діти й підлітки, вони щирі й безкомпромісні. Вони вірять, що світ можна змінити на краще, вміють дружити й жертвувати собою заради іншого, сприймають життя оголеними нервами. Це вже потім на людині наростає захисний панцир і вона вчиться йти на компроміси, пристосовуватися й відмовлятися від найцінніших речей заради грошей, слави, посади...» [8].

У 5-му класі для позакласного читання пропонується пригодницька повість Лесі Ворониної «Таємниця Пурпурової планети». Новою в програмі 6-го класу є повість Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».

Після того, як учні 5–6 класів на уроках позакласного читання з української літератури ознайомилися з творами Лесі Ворониної, можна запропонувати школярам вивчити особливості мови дитячих повістей письменниці. Для цього з учнями доречно провести дослідницьку роботу з виявлення антропонімів, топонімів, зоонімів та інших власних назв, які учні знайшли, читаючи твори авторки.

Методи і прийоми роботи на заняттях мовного гуртка, на якому вивчаються твори Лесі Ворониної, надзвичайно різноманітні. Найефективнішими є короткі, захоплюючі розповіді вчителя про мову художніх творів, повідомлення учнів реферативного характеру, інформації про наслідки збору матеріалу з мови творів Лесі Ворониної, спостереження над спеціально підібраними й продемонстрованими мовними явищами з наступними висновками тощо.

Як ми вже наголошували, у 5-му класі учні ознайомилися з творчістю Лесі Ворониної, вивчаючи на уроках позакласного читання її детективну повість «Таємниця Пурпурової планети».

У програмі мовного гуртка для 5-го класу важливе місце посідає тема «Власні назви в художніх творах». На нашу думку, цікавим для проведення такого заняття буде ознайомлення п'ятикласників з художнім твором письменниці «Прибулець з Країни нямликів» [1]. Вибір цього твору зумовлений тим, що в дитячій повісті авторка подала цікавий ономастичний матеріал. Зауважимо, що, хоча деякі мовні особливості дитячих творів були досліджені такими науковцями, як Т. Барсук, О. Бока, Н. Дзюбишина-Мельник, Е. Огар, О. Папуша, О. Петренко та ін., ономастика дитячої літератури незаслужено опинилася на маргінезі наукових досліджень [4; 5].

Твори Лесі Ворониної, зокрема їхня насиченість онімним матеріалом (антропоніми, топоніми, космоніми, зооніми, хрематоніми, ідеоніми, ергоніми, хрононіми та ін.), є цінним художнім матеріалом для проведення дослідницької роботи з учнями в позакласній діяльності з мовознавства.

Пропонуємо орієнтовний план-конспект заняття мовного гуртка в 5-му класі.

Тема заняття: Власні назви в художніх творах.

Мета: поглибити знання учнів про власні й загальні назви, збагатити словниковий запас учнів; популяризувати сучасну українську літературу розвиток творчих і пізнавальних здібностей школярів, виробити навички виразного читання; активізувати розумову діяльність, ініціативу й самостійність, прищеплювати любов до рідної мови та літератури.

Обладнання: виставка книжок Лесі Ворониної.

Хід заняття

I. Оголошення теми і мети заняття.

II. Сприймання й усвідомлення гуртківцями матеріалу.

Учитель. Власні назви (або оніми) – індивідуальні найменування окремих одиничних об’єктів. Належність одиниці – провідна ознака власної назви.

Власні назви з’являються тоді, коли індивідуальне розрізнення набуває суспільної значущості. Розрізняють такі класи власних назв:

- особові імена людей (антропоніми);
- назви географічних об’єктів (топоніми);
- назви космічних об’єктів (космоніми);
- клички тварин (зооніми) та інші.

Серед власних назв значний пласт займають особові імена або антропоніми.

Діалог з учнями:

– У кожного з вас є ім’я. Його вам дали батьки. Чи подобається вам ваше ім’я?

– Чи запитували ви, чому саме таке ім’я вам дали? Чому саме його ви отримали? (відповіді учнів).

Учитель. У безкінечному ряді живих істот людини наділена одним незвичайним правом: вона, і тільки вона, має привілей вибрати наймення – собі, дітям своїм, усьому навколишньому, містам, селам, річкам, звірам, рослинам...

– А хто знає, як називається наука, яка вивчає систему особових імен?

Повідомлення гуртківця - 1:

Наука **антропоніміка** (від грецького антропос – що значить людина і онім – ім’я) – частина великої науки, яка вивчає лише особові імена (індивідуальні імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми тощо). Але антропонімія є частиною більшої науки про власні імена взагалі – ономастики, куди входять, крім антропонімії, географічні назви, найменування космічних об’єктів, назви літературних персонажів, клички тварин, марки машин тощо).

Антропоніми – це особові імена людей.

Учитель. Ім'я, яке дають нам при народженні, – нехай випадкове, нехай не дуже вдале, нехай навіть нелюбе – міцно приростає до нас на все життя, стає невіддільним, зливається з нами.

Кожний з вас прочитав твір Лесі Ворониної «Прибулець з Країни нямликів» і виписав як реально існуючі, так і вигадані авторкою імена персонажів повісті.

Учні по черзі подають інформацію про реальні імена (Олянка, Сашко, бабуся Люба, Галина Петрівна), а потім – вигадані (маленький чоловічок Буцик, циркачі Гам, Гризь, Кусь, джура Панько Довгий Язык). Потім учні дають опис цих персонажів і роблять висновок, що письменниця назвала їх таким чином, що ім'я виконує функцію характеристики образів.

Повідомлення гуртківця 2.

Топонім – (від грец. *топонім* – місце і грец. *ὄνομα* – назва) – назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва.

Діалог з учнями:

- Які ви знаєте топоніми рідного краю?
- Чи використовуються в художніх творах незвичні топоніми?

Учні по черзі подають інформацію про реальні топоніми (Україна, Дніпро, Червоне море, Балтійське море, Північний льодовитий океан та ін.), які вони знайшли в прочитаній повісті, а потім – вигадані авторкою (наприклад, Країна нямликів).

Гра «Угадай»:

До поданих власних імен підібрати топоніми:

Дмитрик	село Липове
Олянка	Україна
Батьки Олянки	Австралія
Козак Мамай	Балтійське море

Відповіді: Дмитрик народився в Австралії, Олянка мала прожити ціле літо в бабусі в селі Липове, козак Мамай – символ України, батьки Олянки мріяли поїхати на Балтійське море.

Повідомлення гуртківця 3.

Зоонім – власна назва виду, вікостатевої групи або й окремої особини (кличка) тварин. До персоналізованих зоонімів (кличка) відносяться власні назви, що даються свійським тваринам: Рябко, Сірко, Мурчик.

У творі Лесі Ворониної **учні** знайшли зооніми: киця Сарделька, відповідає образу хитрої кицьки, яка прикинулася хворою й користувалася тим, що її господиня, вихователька дитячого садка, дуже любила (*Біля відчиненого холодильника хазяйнувала гладка біла киця. Вона доїдала сметану, старанно вилизуючи пластикову баночку. По підлозі були розкидані зім'яті папірці з масними плямами, хвостики від ковбаси, перев'язані мотузочками, й кілька крихт голландського сиру. Сарделька мружилася від задоволення і голосно муркотіла*); заєць Зюзя – улюбленець дівчинки Олі, вухань з мокрим і холодним носом; австралійська коала Ляля – маленьке пухнасте звірятко, якого Дмитрик врятував під час пожежі в лісі в Австралії.

Діалог з учнями:

- Чи маєте ви вдома якусь тваринку?
- Чому авторка так назвала кішку? Висловіть свою думку.

Бесіда. Учитель ставить учням питання: 1. Які власні назви ми з вами сьогодні розглянули? Яку роль виконують власні назви у творі Лесі Ворониної «Прибулець з Країни нямликів»?

Підсумки заняття.

Ми з вами сьогодні дослідили власні назви повісті Лесі Ворониної «Прибулець з Країни нямликів», усвідомили, яку роль вони виконують у художньому творі.

Отже, заняття мовного гуртка допомагають дітям розширити й поглибити знання, одержані на уроках, виробити й закріпити навички аналізу і синтезу, класифікації та систематизації мовних фактів.

Зміни програм навчання української мови та української літератури, тенденція до інтегрованого навчання буде вимагати від вчителів-словесників пошуку нових форм і методів навчання. Гурткова робота в школі з української мови може допомогти апробувати такі підходи, удосконалити форми та методи роботи.

Перспективи дослідження вбачаємо в розробці низки тем занять гуртка з української мови з використанням художніх текстів, які учні вивчають у школі (програмових чи для позакласного читання) як основи для опанування мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воронина Л. Прибулець з Країни нямликів : повість / Леся Воронина ; художник К. Білетіна. – 3-є вид., без змін. – К. : Грані-Т, 2012. – 135 с.
2. Леся Воронина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/ Леся_Воронина](http://uk.wikipedia.org/wiki/Леся_Воронина).
3. Лопушинський І. П. Позакласна робота з рідної мови у школах нового типу / І. П. Лопушинський, І. І. Маруніч. – Херсон, 1996. – 76 с.
4. Огар Е. Мова дитячого літературного дискурсу : функціонально-комунікативні аспекти дослідження / Е. Огар // Вісник СумДУ. – № 3 (87). – 2006. – С. 10–17.
5. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії : до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу / О. Папуша // Слово і час. – 2004. – № 12. – С. 20–26.
6. Потапенко О. І. Гурткова робота з української мови в 4–8 кл. / О. І. Потапенко. – К. : Радянська школа, 1989. – 109 с.
7. Програми з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям / [Л. Л. Барановська, О. В. Биковська, О. І. Борзенко та ін. ; упоряд. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2010. – 124 с.
8. Простір української дитячої книги : Леся Воронина : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.barabooka.com.ua/lesya-voronina/>.

9. Січкара О. М. Сучасні дитячі твори в новій шкільній програмі з української літератури / О. М. Січкара, О. А. Слижук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Волчанська Ганна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: методика навчання української мови в школі, лінгводидактика, професійна комунікація.

УДК 378.14

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ МОВОЗНАВЧИХ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Олена ГОРОШКІНА (Київ)

У статті досліджено проблему організації самостійної роботи студентів-філологів, визначено її значення в освітньому процесі вишів, схарактеризовано ефективні види самостійної роботи, зокрема проекти, охарактеризовано види проектів, з'ясовано їх роль і значення в організації самостійної роботи майбутніх учителів української мови. Акцентовано увагу на міждисциплінарних проектах, що дають змогу інтегрувати знання студентів із різних дисциплін. Доведено дидактичну цінність проекту «Мультимедійний тлумачний словник», актуальність якого викликана необхідністю посилення номінативної функції мови, оскільки електронна версія тлумачного словника, ілюстрованого відповідними малюнками, світлинами, уможлиблює бачення реалії, позначеною відповідною лексемою.

Ключові слова: *самостійна робота студентів, проектна діяльність, проект, мультимедійний словник.*

Olena Goroshkina

ORGANIZING SELF-DEPENDENT WORK OF FUTURE TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE PROCESS OF MASTERING LINGUISTIC AND LINGUA-DIDACTIC DISCIPLINES

In the article the project activity determined as one of the leading ways to optimize the independent work of students-philologists, characterized by the types of projects are indicated by

their role and importance in the organization of independent work. The attention paid to the types and kinds of independent work, including processing literature in preparing essays, reports, messages, reviewing speeches, essays, speeches and messages of students preparing annotations, concluding terminological dictionaries and more. Determined that an important means of independent work of students-philologists in learning and linguistic disciplines are linguodidactic project activity. Author determined in detail the different types of projects, including short-term task is to prepare a small presentation on the topic of practical lessons or lectures; long-term, within which students plan study suggest certain linguistic topics for students of the class that will assign the necessary knowledge and skills of students mentioned in the current program of the Ukrainian language; development of scheduling according to the amount of hours specified program cycle and different types of lessons on the topic; outline a plan for a lesson on the topic of using interactive technologies; creating clarity and didactic material and unit control tests; interdisciplinary based on the knowledge of students from different disciplines.

Keywords: *students' independent work, project work, project.*

Сучасна освітня парадигма визначає пріоритетними інтереси особистості, що відповідають новітнім освітнім тенденціям і спрямовані на формування компетентності, ерудиції, високої культури особистості. Вимогою часу стає формування в студентів потреби до самонавчання. У цьому контексті провідною метою професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури є формування в студентів самоосвітньої компетентності, важливим складником якої є вміння самостійно здобувати знання впродовж життя.

Шляхи впровадження самостійної роботи в освітній процес вишів визначено в Законі України «Про вищу освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», розпорядженні Кабінету міністрів України «Деякі питання розроблення Національної рамки кваліфікації» (№1727-р від 27.08.2010) та інших.

Проблему самостійного здобуття знань учнями і студентами досліджували психологи Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, І. Зимня, Є. Кабанова-Меллер, О. Леонтєв, Н. Менчинська, С. Рубінштейн, С. Смирнов та ін., у працях яких розкрито роль самостійної роботи в розвитку мислення і

здібностей особистості, обґрунтовано необхідність залучення учнів і студентів до творчості в процесі навчання, з'ясовано деякі напрями формування їхньої пізнавальної активності й самостійності. У студіях М. Данилова, І. Лернера, Н. Половникової, О. Савченко, М. Скаткіна, В. Сластьоніна, Т. Шамової та ін. переконливо доведено, що самостійна робота є засобом підвищення усвідомленості й дієвості навчального матеріалу. Питання організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів стали предметом вивчення дидактів Л. Бондар, В. Буряка, М.Князян, З.Кучер, В.Лозової, О. Малихіна, М. Солдатенка, А. Смирнова та ін., які визначили й докладно описали процеси організації самостійної роботи. Питанням планування й реалізації самостійної роботи в процесі вивчення мовознавчих і лінгводидактичних дисциплін присвячено розвідки З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, О. Копусь, О. Кучерук, І. Нагрибельної, А. Нікітіної, М. Пентилюк, І. Савченко, І.Хом'яка, В. Шляхової та інших науковців. Н. Голуб розкрила особливості методики самостійної роботи під час опанування риторики [1], І. Савченко, В. Шляхова – у процесі опанування сучасної української літературної мови [8]. Систему самостійної роботи репрезентовано в посібниках «Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс» за редакцією М. Пентилюк [7], «Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі» за редакцією О. Горошкіної та С. Карамана [6].

Як свідчить аналіз фахової літератури, поняття самостійна робота потлумачено науковцями неоднозначно: як форму і метод навчання, у якій задіяні студент і викладач (М. Мешков, Н. Садовникова, В. Нагаєв та ін.); як спеціальні завдання, призначені для самостійного виконання студентами; як діяльність студентів без безпосередньої участі педагога. О. Малихін розглядає самостійну роботу як таку, що виконує пізнавальну, навчальну й виховну функції; як метод навчання, що виконує контролювальну функцію, отже, розширює й поглиблює отримані на заняттях знання, сприяє формуванню вмінь

і навичок вивчення літератури, виховує самостійність, творчість, переконаність. Самостійна робота визначається основною формою організації самостійної навчальної діяльності магістрантів [4, с. 35]. М. Князян вважає самостійну роботу діяльністю, що складається з багатьох елементів: творчого сприймання й осмислення навчального матеріалу під час лекції, підготовки до занять, екзаменів, заліків, виконання курсових і дипломних робіт [2]. Така кількість визначень ще раз підтверджує думку про те, що самостійна робота є складним багатоаспектним поняттям, її потенціал значно ширший розповсюдженого поняття про неї як уміння самостійно здобувати знання й виконувати завдання.

Самостійна робота дає змогу студентам оволодівати навчальними дисциплінами, формувати навички самостійної роботи в навчальній, професійній діяльності, а також здатність брати на себе відповідальність, самостійно вирішувати проблеми, знаходити конструктивні рішення. Самостійна робота сприяє оволодінню досвідом творчої, дослідницької, соціально-оцінної діяльності. Вона сприяє поглибленню й розширенню знань, формуванню інтересу до пізнавальної діяльності [3, с. 228]. Це діяльність студентів, що організована й контрольована ними самостійно, спрямована викладачем, проте відбувається без участі педагога.

Опрацювання фахових джерел, узагальнення досвіду роботи викладачів вищої школи дають підстави до таких узагальнень: значення самостійної роботи полягає в тому, що вона:

- виробляє в студентів психологічну настанову на систематичне розширення й поглиблення своїх знань;
- посилює інтерес до вивчення мовознавчих і лінгводидактичних дисциплін;
- виробляє в студентів уміння орієнтуватися в інформаційних потоках;
- сприяє формуванню професійної компетентності майбутніх словесників;

- забезпечує двобічний зв'язок між студентом і викладачем у різних діалогових режимах;
- дає змогу об'єктивно оцінити рівень набутих знань, сформованих умінь і навичок з предмета, бачити шляхи професійного зростання.

Під час вишівського навчання студент повинен опрацювати значні обсяги інформації, зокрема науково-навчальної. На першому курсі викладачам доцільно актуалізувати комунікативно значущі вміння конспектувати, складати план, виокремлювати в тексті ключові слова, розгортати або згортати інформацію тощо. Названі вміння мають бути сформовані у процесі опанування шкільних предметів, однак, як свідчить практика, не завжди студенти вміють підготувати конспект, проаналізувати інформацію, подекуди аналіз зводиться до переказування змісту статті або іншого жанру.

Останнім часом збільшується питома вага самостійної роботи студентів. У цьому контексті важливо акцентувати увагу викладачів мовознавчих дисциплін на вдосконаленні загальнонавчальних умінь студентів, передусім отримувати з тексту інформацію на слух, переказувати, скорочувати, розширювати текст, конспектувати, реферувати матеріал тощо. Так, вивчення практикуму з української мови на I курсі передбачає сформованість у студентів таких загальнонавчальних умінь і навичок, як конспектування навчального матеріалу й подальша робота з конспектом, підготовка аргументованої відповіді на практичні заняття, здійснення лексикографічного пошуку тощо, що потребує включення відповідних вправ і завдань.

Практикою доведено, що перш, ніж запропонувати студентам підготувати конспект, доцільно їм нагадати, що конспект є вторинним до вихідного тексту, тобто конспект – це самостійний вторинний текст. Як будь-який текст, конспект має основні ознаки: змістову, смислову й структурну цілісність. Наступний етап – ознайомлення з видами, етапами підготовки конспекту, порадами щодо підготовки конспекту.

У процесі опанування курсу сучасної української літературної мови запорукою успіху стає сформоване вміння уважно сприймати лекційний матеріал, конспектувати його. Важливо забезпечувати наступність і перспективність в організації самостійної роботи студентів, насамперед через оптимальне поєднання видів самостійної роботи.

У педагогічній літературі розроблено багато класифікацій типів і видів самостійної роботи. Найбільш уживаною є класифікація П. Підкасистого, який розмежовує самостійну роботу за зразком, реконструктивно-варіативні, евристичні (часткові-пошукові), творчо-дослідницькі види.

Самостійна робота за зразком містить виконання різноманітних вправ за зразком, типових завдань, що дозволяють студентам опанувати навчальний матеріал, проте не розвивають творчої активності.

Конструктивно-варіативна самостійна робота передбачає необхідність відтворення не лише функціональної характеристики знань, а й структури знань, залучення відомих знань для вирішення завдань, проблем, ситуацій.

Евристична самостійна робота пов'язана з розв'язанням окремих питань, проблем, поставлених на лекціях, семінарських, лабораторних, практичних заняттях. Таким чином у студентів формуються стійкі вміння бачити проблему, самостійно її формулювати, розробляти план вирішення.

Дослідницька самостійна робота (підготовка курсових, дипломних робіт) спонукає студентів відійти від зразка, їхня діяльність набуває пошукового характеру [5].

Під час вивчення мовознавчих дисциплін викладачі виокремлюють такі види самостійного учіння студента:

- слухання лекцій, участь у семінарських заняттях, виконання практичних і лабораторних робіт;
- відпрацювання тем лекцій та семінарських(практичних) занять;
- підготовка рефератів і курсових робіт, написання дипломних робіт;
- підготовка до модульного контролю та іспитів;

– робота з літературою тощо.

Як свідчать спостереження за освітнім процесом, з-поміж основних видів самостійної роботи викладачі мовознавчих дисциплін здебільшого використовують такі, як опрацювання рекомендованої літератури, підготовка рефератів, доповідей, повідомлень, рецензування виступів, рефератів, промов та повідомлень студентів, підготовка анотацій, укладання термінологічних словників тощо; викладачі лінгводидактичних дисциплін – підготовку рефератів, повідомлень, конспектів уроків української мови, позакласних заходів, добір дидактичного матеріалу тощо.

Важливим засобом організації самостійної роботи студентів-філологів у процесі вивчення мовознавчих та лінгводидактичних дисциплін вважаємо проектну діяльність. Під час опанування дисципліни «Методика навчання української мови в загальноосвітній школі» викладачі застосовують різні види проектів. Як підготовчі до виконання складних самостійних проектних досліджень використовують *короткострокові проекти*, завданням яких є підготувати невелику презентацію за темою практичного заняття або лекції. Наприклад, «Українська лінгводидактика в персоналіях», «Програми й підручники з української мови», «Види позакласної роботи з української мови», «Засоби навчання української мови», «Види диктантів» тощо. Такі завдання студенти виконують, як правило, у парах, користуючись порадами й рекомендаціями викладача. Практика засвідчує ефективність проектної діяльності у формуванні креативних здібностей студентів.

Особливу увагу доцільно приділяти *довгостроковим проектам*, у межах яких студентам пропонують спланувати вивчення певної мовознавчої теми для учнів відповідного класу. Такі завдання передбачають визначення необхідних знань і вмінь учнів, зазначених у чинній програмі з української мови; розроблення календарного планування відповідно до обсягу годин, визначених програмою, і циклу уроків різних типів з відповідної теми; складання плану-конспекту уроку за темою із застосуванням інтерактивних технологій;

створення наочності й дидактичного матеріалу, а також блоку контрольних тестових завдань. Наприклад, *«Проведення вступних уроків з української мови в 5-7-х класах»*, *«Вивчення фонетики, графіки, орфоенії, орфографії в 5-му класі»*, *«Вивчення теми «Числівник» у 6-му класі»*, *«Вивчення односкладних речень у 8-му класі»*, *«Вивчення відомостей про складносурядне речення в 9-му класі»* тощо.

Значний мовленнєво-соціокультурний потенціал мають міждисциплінарні проекти, що спираються на знання студентів з різних дисциплін, наприклад, *«Роль мовної особистості в історії»* (риторика, історія), *«Мовленнєвий портрет сучасного учня (студента)»* (соціолінгвістика, психологія), *«Музей рідного слова»*, який залучає студентів до виконання низки завдань, наприклад: *Проаналізуйте слово за схемою*: 1) Слово... та його лексичне значення (робота з тлумачним словником); 2) Історія слова (робота з етимологічним словником); 3) Слово ... й «слова-родичі» (робота з морфемним словником); 4) Слово та його синоніми (робота зі словником синонімів); 5) Слово та його антоніми; 6) Слово у фразеологізмах; 7) Слово в українському фольклорі, в приказках і прислів'ях, в загадках, в скоромовках, і переказах і легендах, прикметах, звичаях, народних іграх, в народних піснях, народних казках; 8) Відповідність слову в приказках і прислів'ях народу світу; 9) Слово в назвах творів літератури, газет, журналів, картин художників, художніх фільмів; 10) Слово в ілюстраціях і малюнках (намалюй слово, придумай серію малюнків, які б відображали життя слова, проілюструй малюнком художній текст, пов'язаний з цим словом).

Працюючи над розробленням проекту, студенти не тільки опановують довідкову літературу, а й намагаються визначити місце здобутої інформації в навчально-виховному процесі школи. Вони використовують отримані відомості під час підготовки до уроків української мови, позакласних заходів. Таким чином відбувається опанування мовних одиниць як концептів – глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та

інтенцій автора задля формування вмінь адекватно сприймати текстову інформацію та створювати власні (усні та писемні) тексти відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності студентів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови й літератури, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування.

Продуктивними вважаємо проекти, спрямовані на пошук шляхів підвищення мотивації учнів до вивчення української мови, наприклад «Хрестоматія лінгвістичних мініатюр». Лінгвістичні мініатюри можуть бути представлені як у прозовій, так і в поетичній формах (вірші Д. Білоуса, А. Бортняка, А. Свашенко та ін.), щоправда, питома вага прозових значно вища. Лінгвістичне поняття, перетворюючись на «живі персонажі», набуваючи художньої форми, зберігає свої основні ознаки. Цим поєднанням лінгвістичних та позалінгвістичних чинників і пояснюється інтерес школярів до тексту, а його образність забезпечує запам'ятовування.

Продуктивним вважаємо проект «Орфографія в малюнках», що передбачає ілюстрування орфографічних правил малюнками. Психологи й лінгводидакти (М. Баранов, П. Гальперін, Г. Гранік, В. Давидов, Є. Ігнат'єва, А. Маркова, В. Мухіна, А. Петровський та ін.) довели: поширеним чинником, що активізує образне мислення учнів у процесі вивчення орфографії, є асоціативні малюнки. На думку психологів, коли певні психічні утворення виникли у свідомості одночасно або безпосередньо один за одним, то між ними виникає асоціативний зв'язок, а повторна поява будь-якого елемента цього зв'язку викликає у свідомості представлення всіх його складників. Абстрактні мовні поняття і відношення між ними стають зрозумілими, оскільки включені в зрозумілі словесні чи ілюстративні форми. Тож залучення студентів до означеного проекту сприяє розробленню ними наочно-графічних

мнемонімічних засобів, що дозволяють закріпити орфографічні правила самим і підготуватися до подальшої професійної діяльності.

Цікавим і дидактично потужним є проект «Мультимедійний тлумачний словник». Актуальність цього проекту викликана необхідністю посилення номінативної функції мови. Лінгвісти вбачають за ослабленням номінативної функції «катастрофічне звуження, вихолощування безпосередньої причетності людини до тваринного й рослинного світу, культурного надбання» (І. Дзюба). На жаль, не кожен учень і студент може пояснити, що таке *бузок*, *мальва*, *матиола*, *конвалія*, *петрів батіг*. Обмеження в користуванні загальними назвами «*квітка*», «*рослина*» замість конкретних не сприяє забезпеченню повноцінного спілкування. Електронна версія тлумачного словника, ілюстрованого відповідними малюнками, світлинами, уможлиблює бачення реалії, позначеною відповідною лексемою. У процесі укладання такого словника філологів важко обійтися без кваліфікованої допомоги інших фахівців, зокрема програміста, біолога, психолога. Нам видається, що до електронного словника мають бути включені передусім слова, тлумачення яких викликає труднощі в учнів (для цього необхідно проаналізувати тексти шкільних підручників, художні твори, передбачені програмою з української та світової літератури).

Отже, залучення студентів до проектної діяльності забезпечує розвиток умінь працювати самостійно, застосовувати знання на практиці, брати відповідальність за результати своєї діяльності, здатність до самоосвіти тощо.

Перспективами подальших досліджень вважаємо розроблення системи організації самостійної дослідницької діяльності студентів-майбутніх учителів української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навчально-методичний посібник / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси : Брама – Україна, 2008. – 232 с.

2. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутнього педагога : структура, функції, засоби активізації : навч. посіб. / Маріанна Олексіївна Князян. – Ізмаїл : Сміл, 2006. – 136 с.

3. Лекції з педагогіки вищої школи : навчальний посібник / за ред. В. І. Лозової – Харків : «ОВС», 2006. – 496 с.

4. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних закладів : теоретико-методологічний аспект : [монографія] / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – 307 с.

5. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении : теоретико-экспериментальное исследование / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.

6. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навч. посіб. / О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум, О. В. Караман, О. А. Копусь ; за ред. О. М. Горошкіної та С. О. Карамана. – К. : АКМЕ ГРУП, 2015. – 250 с.

7. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк, – К. : Ленвіт, 2011. – 366 с.

8. Савченко І. С. Практичний курс сучасної української літературної мови (фонетики, фонології, морфонології, орфоєпії, графіки) : навчально-методичний посібник / І. С. Савченко, В. В. Шляхова. – Черкаси, 2009. – 96 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Горошкіна Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Коло наукових інтересів: лінгводидактика середньої і вищої школи, риторика, культура мовлення.

УДК 37.016 : 811.161

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЕВОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В ШКОЛІ

Тетяна ГРОМКО (Кропивницький)

*Тамарі Іванівні Поляруш, співавторові «Словника народних географічних термінів Кіровоградщини»,
вчителю пошани до діалектного слова присвячую*

На сучасному етапі діяльність учителя-філолога пов'язана з упровадженням нової методики вивчення української мови, що сприятиме формуванню у школярів високої загальномовної ерудиції, умінню осмислювати проблеми діалектології як цілісної системи наукових знань, а також знайомитиме учнів з особливостями розвитку матеріальної і духовної культури краю. У статті подано інноваційні підходи до дослідження місцевої діалектної лексики, запропоновані завдання можуть стати у нагоді для вивчення окремих тем української мови в шкільному курсі. У зв'язку з недостатнім вивченням окремої із цих ланок постає необхідність поповнення наукового обігу діалектними даними говірок Кіровоградської області.

Ключові слова: методика вивчення говорів, загальномовна ерудиція, говірка, діалектне явище, місцевий говір, діалектна лексика, словник говірки.

Tetiana Hromko

INNOVATIVE GOING IS NEAR RESEARCH OF LOCAL DIALECTAL VOCABULARY AT SCHOOL

An insignificant place is taken in the school course of Ukrainian to the study of dialectal vocabulary. It testifies to the necessity of development of the system of effective methods and methodical receptions which would provide a deep comprehension the students of lexical material of manners of speaking.

As practice shows, during working of dialectal vocabulary at school teachers yet and today meet with difficulties. Mostly reasons them clear. It first of all weak theoretical knowledge from dialectology, to apply the lack of ability them in-process above language material of certain manner of speaking. Often enough teachers eradicate dialecticisms from the language of schoolchildren, only replacing the words of manner of speaking them by literary accordances, id est avoid necessary explanations.

On the modern stage activity of teacher-philologist is related to introduction of new methodology of study of Ukrainian which will assist forming for the schoolchildren of high common erudition, to ability to comprehend the problems of dialectology as an integral system of scientific knowledge, and also will acquaint students with the features of development of material and spiritual culture of edge. The article gives the innovative going near research of local dialectal vocabulary. In connection with the insufficient study of separate from these links the necessity of addition to the scientific appeal appears by dialectal data of manners of speaking of the Kirovohrad area.

In higher forms the dialects of Ukrainian are studied at comparatively higher scientific level. Students hear about the lexical, phonetic and morphological features of north (Polissia), south-west and south-east dialects. True, in textbooks on Ukrainian, even in profile, information about the marked dialectal systems is expounded briefly.

Positive consequences can be attained only then, when the study of vocabulary of manners of speaking is conducted constantly and systematic, when this work has various forms. An acquaintance with a dialectal vocabulary connection can have with educational-educator activity of both all pedagogical collective of school and countrymen, people which are sincerely interested in etymology, by the culture of speech and other Exactly at such terms research of local dialectal vocabulary and students, and teachers, will be able deeply to learn the dictionary of native manner of speaking, become familiar with the features of development of material and spiritual culture of edge.

Key words: *methodology of study of manner of speaking, common erudition, manner of speaking, dialectal phenomenon, local manner of speaking, dialectal vocabulary, dictionary of manner of speaking.*

Загальновідомо, що мовні особливості говірок вивчаються в курсі «Українська діалектологія», який посідає важливе місце в системі лінгвістичної освіти вчителя-філолога [1, с. 8]. Поглиблене опрацювання специфіки діалектної мови розвиває навички теоретичного осмислення різноманітних проблем: з'ясувати тенденції формування загальнонародної мови, зрозуміти і пояснити процеси змін, які відбувалися у фонетичній системі, граматичній будові і лексичному складі сучасної української мови.

Сьогодні актуальним є вивчення різних розділів лексикології. Перед учителем стоїть завдання поповнити власні знання з цієї галузі лінгвістики,

засвоїти сучасну методику вивчення української лексики. Готуючись до уроку, словесник повинен продумати, як пояснити учням явища, які відбувалися й відбуваються нині в унормованій і говірковій лексиці.

В останні роки помітно зросла увага вчених до діалектної лексики як об'єкта дослідження. «Евристична цінність діалектних даних постійно зростає у зв'язку з розширенням сфер їх використання, насамперед для розв'язання глото- і етногенетичних проблем, в етимологічних, історико-семасіологічних, ономастичних дослідженнях, для з'ясування окремих проблем етнографії, фольклористики, літературознавства» [3, с. 3]. Тому формування високої кваліфікації вчителя-філолога має супроводжуватися різноманітними формами роботи з мовним матеріалом говірок, насамперед лексичним [2, с. 18].

Як показує практика, під час опрацювання діалектної лексики в школі вчителі ще й сьогодні зустрічаються з труднощами. Здебільшого причини їх зрозумілі. Це насамперед слабкі теоретичні знання з діалектології, невміння застосувати їх у роботі над мовним матеріалом певної говірки. Досить часто вчителі викорінюють діалектизми з мови школярів, лише замінюючи говіркові слова їх літературними відповідниками, тобто уникають необхідних пояснень [6, с. 51]. Інколи лексичні помилки, спричинені діалектним оточенням, просто ігноруються.

У шкільному курсі української мови вивченню діалектної лексики відведено незначне місце. Зокрема, на початковому етапі учні ознайомлюються з поняттям «діалектні слова», не вивчаючи особливості семантики їх виникнення та функціонування в говорах. А в старших класах, коли з'ясовуються загальні закономірності розвитку діалектів української мови, вчителі лише фрагментарно зупиняються на з'ясуванні структурних ознак лексичного рівня. Усе це свідчить про необхідність розробки системи ефективних методів і прийомів, які б забезпечили глибоке осмислення учнями лексичного матеріалу говірок.

Необхідно до програми з української мови включити такі теми: «Характеристика місцевої говірки», «Мова рідного краю та її місце серед діалектів України», «Культура мови учнів та говіркові елементи в їхньому мовленні», «Місцева говірка в українській літературній мові» та інші. Такі теми спрямували б словесника й учнів на уважніше ставлення і до говіркового оточення, і до загальної мовної культури [8, с. 57].

Учитель-словесник може розробити систему контрольних питань до тієї чи тієї теми уроку, запропонувати учням виконати ряд додаткових завдань. Наприклад, висвітлюючи навчальний матеріал розділу «Лексика», учитель пояснює такі питання, як лексичне значення слова, його багатозначність, пряме й переносне значення, синоніми, антоніми, омоніми. Однак не згадуються лексеми, поширені в українських говірках. Проте відомо, що школярі досить часто вживають діалектні слова в усному і писемному мовленні. Тому вчителю варто продумати такі види роботи, які б сприяли засвоєнню учнями літературної норми вживання слів – по-перше; по-друге, допомогти їм зрозуміти ті явища, які відбуваються у системі діалектної лексики, усвідомити, що народні говори – це живильне джерело літературної мови [14, с. 13].

Опрацьовуючи навчальний матеріал розділу «Лексика» в умовах місцевих говорів можна запропонувати школярам наведені нижче вправи.

1. Складіть словничок діалектних слів вашої говірки, вказавши, як називаються *ожеледиця, димар, горище, лопата для копання, рядно, гудзик, півень, курчата, поросята, корова, яка вперше отелилася, перше молоко від молоді корови, старий кінь, безрога корова* та ін.

2. До поданих слів доберіть синоніми (діалектизми), які вживаються у вашій місцевості.

Вікно, сковорода, квасоля, картопля, шосе, ковзани, жити, говорити, криниця, драбина, чекати, красивий, сумний, сміливий.

3. У поданих групах синонімів знайдіть слова, які не становлять літературної норми. З'ясуйте, чи вживаються вони у вашій місцевості.

Баба, бабуня, бабця, бабушка; хата, будинок, дій, оселя, хібарка, халупа; чорногуз, бузьок, лелека, бусел; дируни, картофляники, паляниці, картопляники; гишки, холодець, студенець; парове, сире, сирве, тепле, парне, свіже (щойно здоєне молоко); соняшник, сонечник, сонях; комин, димник, груба, вивод, димар; вродливий, ладний, красивий, чепурний, хороший, пригожий, файний (про зовнішність людини).

4. Складіть речення зі словами *кімната, листя, короп, тканина, одяг, вітер, щока*. Скажіть, які б лексеми замість наведених вжили люди старшого віку у вашій місцевості.

5. Перепишіть речення. Підкресліть діалектизми. Поясніть їх значення. Доберіть до говіркових слів літературні відповідники.

1. *Коби* мені крильця мати, соколом злетіти. 2. Ой літав *би-м*, ой літав *би-м* щодень і щоночі. 3. Як голос *меж* горами, щастя розбилося (М.Шашкевич). 4. Саме в цю мить загули вівчарі в трембіти, заговорила *маржина* всіма голосами, загавкали *котюги* (В.Гжицький). 5. Витягалось найкраще *лудіне*, нові крашанки, писані, *череси і табівки*, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, *черлені* хустки шовкові і навіть пишна білосніжна *гугля*, Іван теж дістав нову *кресаню* і довгу *дзюбню*, що біла його по ногах (М.Коцюбинський). 6. Марійка стояла коло столу і *завивала* в якусь хустину *горнець* із борщем, що хлопці його мали взяти в *бурдей* (О.Кобилянська).

Для довідок: лудіне – одежа, гугля – верхній одяг з білого сукна, дзюбня – торба, завивати – згортати, горнець – горщик, бурдей – землянка, маржина – худоба, котюга – собака.

6. Прокоментуйте висловлювання І. Франка і вкажіть, які слова чи вирази, на вашу думку, змінили свій нормативний статус.

Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діалектів. На великій просторі між Кубанню, Доном та Сяном протягом усієї історії українського народу йшли рухи людності то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тягся аж до половини XIX в., ніяк і

ніде було виробитися діалектам, що постають лише в місцях, відокремлених і відірваних від руху. От тим-то бачимо, що властиві діалекти української мови проявляються в немногих забутих кутах: у болотах Піниціни та в Карпатських горах і на Закарпатській Русі...

У старших класах значно розширюються можливості для роботи з лексикою говірок. Розкриваючи власне мовознавчі питання, учитель пов'язує матеріал народнорозмовної лексики з питаннями літературознавства: пояснює учням роль діалектних слів у художньому творі (для віддзеркалення колориту певної місцевості, змалювання процесів праці, побуту людей, відтворення мови дійових осіб та ін.), пропонує виписати з вивчених творів говіркові лексеми, групуючи їх за місцем поширення на українській етномовній території.

Учитель-філолог має можливість вивчати мову говірок, безпосередньо спілкуватися з місцевими жителями. Саме він зможе визначити найважливіші ознаки мовлення краян на фонетичному, морфологічному, синтаксичному і лексичному рівнях. Одним із найефективніших прийомів фіксації діалектного матеріалу є диктофонний запис зв'язного тексту. Тому добре було б, щоб у вчителя-словесника була зібрана фонотека, у якій були б тексти різної тематики. Тоді можна учням пропонувати таку вправу.

* Прослухайте диктофонний запис розповіді жителів вашого села. Знайдіть у тексті говіркові слова. Доберіть, де це можливо, до діалектної лексики відповідники з літературної мови.

[¹n'iz'n'im/ ¹l'itom odkri^evaⁱjⁱц'а o¹xota na¹кач'ку / ч'ас'¹t'иш ус'ого
¹посл'едн'у п'ятниц'у ч'і¹суботу// но¹пере^uд цим нада при^eго¹тови^eц'а
до¹открит'іја/ купит' отст¹р'елошн'і/ зар'а¹дит' пат¹рон'ію// вич'и^eсти^eт'
ру¹жо// бу¹ва на¹їде/ пове^uн д'в'ір/ роди^eч'ію/ дру¹з'ей/ об¹суди^eм/ ку¹ди і¹ти/
буде^uм/ або і/ п'ідем на/ м'ісце/ об¹диви^eмос'а п'лесо// ну/ це у¹ч'асток во¹ди
та¹кй/ без оч'і¹рету// пови^eби^eра¹јім со¹б'і м'іс'¹ц'а// ка¹ждий поз¹нач'и^eт'
св'іі/
но¹ми^eр/// ¹першу не¹д'ілу си^eзона/ о¹хоти як¹та¹кожі не¹ма/ бо¹юсі п'разну¹ют'
открит'іје/ як¹шо і¹стрелнут'/ то¹із¹ра¹кетни^eц'і// з'імої/ д¹руге/ д'ело/

л'удей/ мен'че/ хоч' о'хота ї'луч'а/ бо на'пушн'ого зв'ір'а// і'дем/ з'нач'ит'/ на о'хоту ў'досв'іта// за'ран'і ў'же р'ішим/ ч'и'цепом/ ч'и'п'ід'ковоју/ ї'ку'доју і'ти/ буди'м// хара'шо/ як/ номі'р ў'кубл'і// тепло/ при'ятно/ но'можі'ш і'зас'нут'// о'хотни'к'іў/ може бут' не'ба'гато/ то'ді нан'і'мајім л'удей ў'за'гоншч'и'еки/ бу'ва/ зага'н'а так/ шо'ли'сак ч'и'за'јец і'дут' пр'ам на'штик/ з'лавне ст'р'ілку/ то'ї шо'стр'і'л'а/ не'про'мазат'// а'коли/ доўго н'і'ч'о не'ма/ а по'том шос'/ вискоч'е на'ко'нец'/ та'ка коно'нада нач'и'на'їц'а/ не'да'ї бог// по'том як'нач'і'нут' розби'рац'а/ хто ч'ім стр'і'лаў/ хто но'л'оўкой/ хто чим// шо'б'узнат' ч'і'я// хот'а бу'ва'ї биз ц'ого// і'як'вистр'ілом підн'і'ма јіх/ і'во'ни дру'г за'д'ружко'ї пр'ам на'нас/ 'т'іки не'ризара'жат' ў'сп'і'ваї// с'к'іки бит' не'можна/ ка'н'ешно/ це у'же бракон'ї'єрство// но'то'ї год јіх розви'лос'а 'бозна с'к'іко/ шо'у'сих'би ў'с'о раўно не'не'ри'били'б// за'їц'ам шо'з'і'ма/ шо'л'іто/ 'јісти на'ї'дут' ў'с'і'гда/ з'голоду не'по'дохнут'// то'ў'л'і'сах з'в'ір'ам 'вашко/ о'собе'но со'хатому 'лос'у/ бе'з'корма/ бе'з'п'ід'кормки/ аж'н'і'як// то'го 'јегер 'мус'іт' соло'нец' на'полн'ат'/ або'г'і'лок чи'с'іна ў'на'в'ес на'ложуват'/ хоч'де т'і 'јегер'і шчас/ ше'ї'істре'бл'ајут'/ шо'к'із/ шо'лос'ів/ од'наково/ чи'зак'ритий се'зон/ чи'отк'ритий//]

Записала Громко Тетяна Василівна в 1994 році
від Петрова Павла Івановича, 1916 р. н., освіта 2 класи,
у с. Піщаний Брід Добровеличківськ.р-ну

У сучасних українських говорах відбуваються різноманітні процеси, пов'язані з функціонуванням діалектної лексики. Учитель має бути спостережливим, щоб визначити в мовленні місцевих жителів певні тенденції. Найважливішими з них є ті, що пов'язані із процесами взаємодії літературної мови і територіальних діалектів.

Опрацювання лексики говірок буде ефективним, якщо використати сучасні засоби наочності. Учитель заздалегідь може підготувати малюнки і фотографії (або навчальну презентацію) предметів, які в тій чи іншій місцевості

мають назву, відмінну від літературної, що допоможе з'ясувати особливості реалій та відповідних говіркових назв:

1. Як називаються предмети, зображені на малюнках і фотографіях?

2. У якій галузі народного господарства, матеріальної культури вони використовуються? З якою метою?

3. Як називаються ці предмети у вашому селі?

Щоб школярі краще запам'ятовували літературні слова, можна виготовити таблицю такого зразка.

Розрізняй літературні й діалектні слова!

бургело	джерело
віхоть	щітка
дохтор	лікар
дзюрка	дірка
кавалерка	побачення
кукуруза	кукурудза
сахарь	цукор
хверма	ферма

Добираючи лексику для подібної таблиці, необхідно враховувати мовні особливості конкретної говірки, частотність уживання певних слів у мовленні учнів. Окрім цього, слова обов'язково потрібно періодично змінювати.

У старших класах вивчаються діалекти української мови на порівняно вищому науковому рівні. Учні довідуються про лексичні, фонетичні та морфологічні особливості північних (поліських), південно-західних і південно-східних говорів. Щоправда, у підручниках з української мови, навіть у профільних, відомості про зазначені діалектні системи викладені стисло.

Останнім часом спостерігається тенденція до активного поповнення лексичної системи говорів літературними елементами. Цьому сприяють насамперед позамовні фактори: зміни у розвитку суспільного виробництва, запровадження різних форм наукової організації праці, поява нових засобів виробництва. Важливу роль у цьому процесі відіграють також підвищення освітнього рівня людей, свідоме ставлення їх до культури мовлення.

Робота з говірковою лексикою проводиться і **під час вивчення фонетики, морфології, синтаксису**. В умовах діалектного оточення досить часто вчителів доводиться виправляти лексичні діалектизми в учнівських письмових творах, переказах та ін.

Під час опрацювання розділу «Фонетика» в умовах місцевої говірки, окрім відомих завдань з посібника Л. М. Симоненкової [11], учням можна запропонувати такі додаткові вправи:

1. Правильно прочитайте слова. Поясніть їхні значення. Як вимовляється звук [р] у літературній мові?

Крук – крюк, рад – ряд, бура – буря, рис – ріс, рій – рий.

2. Прочитайте слова, дотримуючись норм літературної вимови. Поясніть їхнє значення. Назвіть у словах ненаголошені голосні. Як вимовляються ці звуки у вашій місцевості?

Перо, милий, розуміти, село, живий, кожух, дорога, великий, береза, годівниця, молодий, записати, прочитати, загорнути, зозуля, голубка, корова, вітерець, беззахисний, пересипати, веселий, вибирати, чемодан.

Труднощі виникають у роботі з діалектною лексикою і під час вивчення розділу «Морфологія». Досить часто трапляються випадки, коди звучання і значення слів різних частин мови у говірковій мові інші, ніж у літературній. Тому доцільно виконати, наприклад, такі вправи:

1. Поясніть значення поданих слів. Замініть їх відповідниками з літературної мови. Визначте рід, число, відмінок дібраних іменників.

Одежа, голій, тюль, рояль, ступінь, мониста.

2. У поданих реченнях знайдіть іменники першої відміни. Правильно прочитайте їх. Як би вимовляли ці слова жителі вашої місцевості?

1. Над сизою від роси долиною все нижче опускався вечір, пригинаючи молодика до неясних обрисів хат (М. Стельмах) 2. Настала весна: зазеленіли верби над Россю: зазеленіла трава над берегами (І. Нечуй-Левицький). 3. Правда кривду переважить (Нар. тв.). 4. У школі живе багатівікова культура

твоєї Вітчизни (В. Сухомлинський). 5. Він любив землю, як пташка повітря, риба – воду (М.Коцюбинський). 6. Прилинув вітер, і в ясній хатині він про весняну волю заспівав (Леся Українка). 7. Невеличкі гіллячки височезних верб, мов тирчаки бур'яну, визирають з-під снігу (М. Коцюбинський). 8. Хто в темряву дивиться, той од світла кривиться (Нар. тв.).

3. З'ясуйте, які з поданих прикметників, займенників є літературною нормою, а які – діалектним варіантом?

Доброю, синьою, літньою; молодов, файнов, білов; малом, жовтом, моводом (молодою); зеленой, скупой, чорной, синьой (орудн. відм.); міні, міні, мні, тубі, мені, субі (дав. відм. одн.), до його, до йейі, до неї (род. відм. одн.).

4. До наведених нижче прикладів говіркових займенникових форм доберіть відповідні літературні: *сей, ся, тая, тамтої, тамті, мого, свого, твого, мої, твеї, свої* (род. відм.), *мому, свому* (дав. відм.), *мею, твею, своєю* (орудн. відм.)

5. Доберіть синоніми до іменників: *ходити, дорога, боротьба, земля, жити, буря, сум, сміливий, визволяти, швидко, розумний, думати, великий, безмежний*, уникаючи слів-діалектизмів.

6. Напишіть твір-мініатюру на тему «*Жива народна мова мого рідного краю*». Після виконання завдання з'ясуйте, до яких слів з вашого твору можна дібрати відповідники з місцевої говірки.

Як помічено вчителями, в усному і писемному мовленні учні допускають порівняно небагато помилок синтаксичного характеру, пов'язаних з впливом діалектною оточення. Інколи вони неправильно вживають підмет чи присудок, означення, обставину. Специфіка будови складного речення нерідко з говірки переноситься у літературне мовлення учнів. Отже, робота з діалектною лексикою повинна продовжуватися і під час вивчення синтаксису. Щодо цього корисним буде порівняння говіркових текстів з літературними.

З учнями старших класів бажано практикувати написання невеликих рефератів, наприклад, на такі теми: «*Мова мого села*», «*Як ми розмовляємо*»,

«Моя порада товаришеві про те, як правильно говорити», «Яких слів у нашій мові слід уникати», «Чим красива наша мова», «Для чого потрібно знати правила граматики» та інші. Кожен учень обере якийсь один напрям роботи, наприклад, наголос у рідній говірці й наголос, передбачений нормами граматики; вимова пом'якшених приголосних у говірці й у нормованій мові; вживання іншомовних слів у мові селян і їх граматична норма; активність суржикових слів у мові жителів села та їх відповідники в українській мові.

Багато питань, пов'язаних із вивченням лексики говірок, можна розглянути **на заняттях лінгвістичного гуртка**. Школярі проникнуть у таємниці діалектної лексики і семантики. У них з'явиться бажання вивчити мовні джерела рідного краю. Учителеві необхідно спрямувати зусилля учнів на пошук шляхів пізнання говірок, щоб, як відзначав відомий діалектолог М. В. Никончук, «навіки закарбувалися в серці і в пам'яті хвилини, коли почується рідне слово, прийде розуміння його значення і безмірної вартості для скарбниці духовної культури близьких людей як маленької частини всієї культури української нації» (з виступу вченого на Республіканській діалектологічній нараді).

Добре, якщо на заняттях лінгвістичного гуртка в школі учні розглядають мовні явища, які вивчаються на уроках. Діти розширюють знання про літературну мову і особливості взаємодії її з мовою говірок. На заняттях мовного гуртка можна проводити різні цікаві види роботи з діалектною лексикою.

Сьогодні продовжується збирання діалектної лексики, що проводиться в руслі реалізації загальнодержавної комплексної програми, спрямованої на створення Лексичного атласу української мови та Словника українських народних говорів. У зв'язку із цим перед учителем-філологом відкривається широка перспектива для активної практичної діяльності в галузі діалектології. Запис мовного матеріалу українських говірок передбачає глибоке вивчення народної лексики різноманітних тематичних груп. Члени гуртка одержують

підготовлене вчителем завдання, за яким вони записують лексику землеробства, тваринництва, будівництва, назви, пов'язані з транспортом і комунікацією, побутом, народними промислами, звичаями, іграми, розвагами, обрядами, повір'ями та ін. На заняттях лінгвістичного гуртка учні опрацьовують зібраний за темами діалектний лексичний матеріал і під керівництвом учителя укладають словник рідної говірки. Такий словник знадобиться під час вивчення різних питань шкільного курсу української мови. Вивчення лексики за пропонованою програмою дасть змогу зробити більш детальний аналіз сучасного стану живого діалектного мовлення, класифікувати територіально, бачити інтерференцію між спорідненими діалектами, оцінити вплив літературного мовлення на діалектне, відмежувати загальномовне, інтердіалектне від вузьколокального.

У наш час кафедра української мови не може забезпечити консультацій для вчителів української мови щодо збирання й вивчення діалектної лексики в рамках їхнього стажування, підвищення кваліфікації. Автор цієї статті має значний досвід у збиранні й класифікації діалектного матеріалу, наприклад розробка «Місцевий діалектний матеріал» на сторінці Вікі КДПУ [7]. Нами розроблений проект «Жива народна мова Кіровоградщини», який передбачає навчити збирати діалектні матеріали відповідно до сучасних вимог, систематизувати, класифікувати й лінгвістично інтерпретувати їх. Сподіваємося на співпрацю з учителями-словесниками з усієї Кіровоградщини. Допоки така робота проводиться зі студентами факультету філології та журналістики в рамках навчального процесу курсу «Українська діалектологія», а також навчальної лінгвістичної (діалектологічної) практики.

Збирання й наукова класифікація діалектного матеріалу має свою традицію: свого часу це було предметом наукового захоплення нашого вчителя – доцента **Поляруш Тамари Іванівни** – і, як результат, зібраний під її керівництвом матеріал (а це опис сотень говіркових систем Кіровоградщини та з інших областей України) використовується для укладання діалектних

словників [5], монографій [4], ономастичних видань [10], Лексичного атласу української мови, у лінгводидактиці вищої школи (в курсах української діалектології, сучасної української літературної мови, при написанні наукових робіт) [9, с. 373]. Вдячні учні, а нині вже доценти продовжують цю благодатну роботу, адже в значущості таких матеріалів як діалектологічних описів, студій (це межі середньонаддніпрянського і степового говорів, степового говору південно-східного та подільського говору південно-західного наріч) переконувати не доводиться.

Таким чином, на сьогодні перед збиранням діалектного матеріалу вже не ставиться лише навчальна мета [12, с. 54]. Одним із важливих завдань сучасної вищої школи в Україні повинна стати участь учнів, студентів, учителів у реальних наукових розробках. Відділ діалектології Інституту української мови НАН України координує всеукраїнський діалектологічний темарій, актуальні методи збирання матеріалу (діалектна текстографія, фонографія, лексикографія). У діалоговому просторі сучасного села можна поглибити уявлення про духовно-матеріальну культуру різних регіонів України [13, с. 15], детальніше знайомитися з основними лексико-граматичними і фонетичними особливостями діалекту, виробити основні навички обробки, аналізу автентичного матеріалу, наочно опанувати метод картографування мовних фактів та психологію діалектного спілкування [15, с. 8]. Отже, зібраний діалектний матеріал не лише розширить емпіричну базу української діалектології загалом, а й дасть початок новим проектам, блогам, наприклад, «Говірка мого села», «У нас в селі говорять».

Позитивних наслідків можна досягти лише тоді, коли вивчення лексики говірок проводиться постійно й систематично, коли ця робота має різноманітні форми. Ознайомлення з народнорозмовною лексикою може мати зв'язок з навчально-виховною діяльністю як усього педагогічного колективу школи, так і земляків, людей, які щиро цікавляться етимологією, культурою мови та ін. Саме за таких умов дослідження місцевої діалектної лексики й учні, й учителі

зможуть глибоко вивчити словник рідної говірки, ознайомитися з особливостями розвитку матеріальної й духовної культури краю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Богдан С. Мовлення українських дітей і всесвіт рідного слова / С. Богдан // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 16–21.
3. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 269 с.
4. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко ; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград, 2000. – 172 с.
5. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ ; Кіровоград, 1999. – 224 с.
6. Дика Н. Поняття культури мовлення учнів / Н. Дика // Дивослово. – 2002. – № 2. – С. 50–51.
7. «Місцевий діалектний матеріал» – Електронні дані. – [Кіровоградський держ. пед. ун-т]. – Режим доступу : [www.wiki.kspu.kr.ua/index.php/ Портфоліо_з_теми_«Місцевий_діалектний_матеріал»_Громко_Тетяна#](http://www.wiki.kspu.kr.ua/index.php/Портфоліо_з_теми_«Місцевий_діалектний_матеріал»_Громко_Тетяна#). – Назва з екрану.
8. Нагребельна Л. Літературна мова і місцевий діалект / Л. Нагребельна // Дивослово. – 1996. – № 9. – С. 57–58.
9. Поляруш Т. І. Мікротопонімія і місцевий лінгвальний контекст / Т. І. Поляруш // Studia Slovacistica. – Вип. 10: Ономастика. Топоніміка : зб. наук. пр. / [упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. – С. 372–384.
10. Словник мікрогідронімів України : Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина : словник / ред. О. П. Карпенко ; уклад. І. М. Железняк, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш та ін. – К. : Обереги, 2004. – 448 с.
11. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів / Л. М. Симоненкова. – К. : Рад. школа, 1981. – 134 с.
12. Тищенко Т. М. Робота учителя-словесника в умовах місцевої говірки // Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики : зб. матеріал. загальноуніверситет. звітн. наук. конф. / Т. М. Тищенко. – Умань, 2000. – С. 53–55.
13. Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна / К. Тищенко //

Дивослово. – 2002. – № 6. – С. 13–16.

14. Хом'як І. Взаємодія літературної мови і діалектів / І. Хом'як // Дивослово. – 2000. – № 10. – С. 12–14.

15. Шеремета Н. Вивчення лексики подільських говірок : методичні рекомендації / Н. Шеремета. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 45 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Громко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: проблеми діалектної лексики в українській мові, дослідження говірок Кіровоградщини, семантика народних географічних термінів.

УДК 378.4(477.65)

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ

БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВНЗ

Лариса ГУЦУЛ (Кропивницький)

У статті висвітлено досвід викладання дисциплін бібліотечно-бібліографічного циклу на факультеті філології та журналістики КДПУ імені В. Винниченка. Проаналізована роль цих курсів у становленні фахівця з бібліотечної справи та інформаційної діяльності. Курси «Бібліотечна справа (бібліотекознавство та книгознавство)», «Бібліографознавство», «Загальне бібліографознавство», «Каталоги» належать до циклу фундаментальних професійних навчальних дисциплін за напрямом підготовки «Філолог. Учитель української мови та літератури», спеціалізація «Шкільне бібліотекознавство». Акцентовано увагу на викладанні курсу «Каталоги», тому що саме бібліотечні каталоги є одним з дійових засобів пропаганди книг. Вони розкривають склад бібліотечних фондів, полегшують добір літератури та спрямовують інтереси читачів.

Ключові слова: бібліотечно-бібліографічні дисципліни, бібліотечна справа, бібліотекознавство, книгознавство, бібліографознавство, каталоги, комунікація, книга, книжкова справа.

Larysa Gutsul

EXPERIENCE OF TEACHING LIBRARY-BIBLIOGRAPHICAL DISCIPLINES AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The experience of teaching disciplines of a library-bibliographic cycle at the Faculty of Philology and Journalism of the Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University has been covered in the article. The role of these courses in formation of a specialist in library science and information activities has been analyzed. The courses «Library Science (Library Studying and Bibliology)», «Bibliography», «General bibliography», «Catalogues» belong to the cycle of fundamental professional teaching disciplines in the training direction of «Philologist. Teacher of the Ukrainian Language and Literature», «School Library Studying» specialization.

The modern library of secondary educational institutions, which is a component of socio-communicative system, should not only be financially and technically provided for effective implementation of its functions, but also have trained and qualified personnel, as far as educational library is affirmed to be the center of spiritual formation of a personality in the context of national school formation. The value of courses of a library-bibliographic cycle in professional training of a school librarian has been found out. All tasks of disciplines work for the implementation of the ultimate goal which lies in forming of a specialist of a new generation. The attention has been focused on the teaching the course «Catalogues», as library catalogues are one of the efficient means of promotion of books. They disclose the structure of library stocks, facilitate choice of literature and direct interests of readers. The system of exercises, tasks, trainings for the best perception of material has been developed, a terminological minimum to each subject has also been offered by the author.

The attention has been concentrated on the topical issues of functioning of a library nowadays. For example, it has been based on the issues of the transformation of a modern library into a library of the information society. The difficulties emerging on the way of conversion, its benefits and shortcomings have been considered in this article. It has been stressed upon that the future of a library cataloguing is connected with development, distribution and enhancement of electronic catalogues. It has been proved that a library should not contrast itself and its traditions with a new era but integrate its own achievements and long-life experience into modern information technologies for successful accomplishment of its functions.

Key words: *bibliographic disciplines, librarianship, library science, bibliology, bibliography, catalogs, communication, book, book publishing*

У сучасних умовах особливої актуальності набуває проблема підготовки кваліфікованих фахівців з бібліотечної справи – з глибокими теоретичними знаннями та серйозною професійною підготовкою. Курси «Бібліотечна справа (бібліотекознавство та книгознавство)», «Бібліографознавство», «Загальне бібліографознавство», «Каталоги» належать до циклу фундаментальних професійних навчальних дисциплін за напрямом підготовки «Філолог. Учитель української мови та літератури», спеціалізація «Шкільне бібліотекознавство», що читаються на факультеті філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Зумовлене це тим, що незважаючи на невпинно зростаюче поширення електронних засобів комунікації, книга залишається основною і найбільш поширеною формою створення та розповсюдження соціальної інформації [5, с. 5]. Сучасна бібліотека є складовою соціально-комунікативно системи. Вона є «місцем, де постійно відбуваються мовні, або й ширше – комунікативні акти, без яких вона не може виконувати свою родову функцію – здійснювати інформаційне обслуговування користувачів» [1, с. 6].

Для ефективної реалізації своїх функцій (інформаційної, освітньої, соціально-культурної) бібліотеки загальноосвітніх навчальних закладів повинні бути не лише матеріально й технічно забезпечені, а й мати підготовлені та кваліфіковані кадри, – оскільки в контексті становлення національної школи освітянська бібліотека повинна утвердитися як центр духовного становлення особистості. Вона повинна максимально, при збереженні своїх специфічних функцій, підпорядковувати свою діяльність навчально-виховному процесу школи.

Проблеми, пов'язані з опануванням бібліотечної справи, каталогізації, бібліотекознавства, книгознавства є предметом розгляду й наукових досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Серед українських дослідників, які займаються цими питаннями, слід назвати харківських науковців Е. Т. Карачинську, В. В. Сєдих, Г. П. Терентьєву, В. К. Удалову [3; 6].

Фундаментальні праці М. А. Низового [5], Г. М. Швецової-Водки [9], І. Г. Лобановської, Р. П. Гаврилюк, О. Г. Помчалової, Л. Г. Дубової, Н. С. Іванової, І. А. Гузняєвої, С. Г. Коваленко, С. Ю. Сергєєвої [8]. та інших стали значним внеском у вітчизняну бібліотекознавчу науку. Локальні дослідження з окремих проблем проводяться в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці України, обласних наукових бібліотеках (зокрема Кіровоградській обласній науковій бібліотеці імені Д. Чижевського). Нами укладено навчально-методичний посібник «Каталоги» [2], а також розроблено курс «Каталоги» в moodle.

Мета нашої розвідки – висвітлити досвід викладання курсів «Бібліотечна справа (бібліотекознавство та книгознавств)», «Бібліографознавство», «Загальне бібліографознавство», «Каталоги» в Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка та проаналізувати роль цих дисциплін у становленні фахівця з бібліотечної справи.

Бібліотечна справа – це галузь інформаційної, культурної та освітньої діяльності суспільства, спрямована на створення і розвиток мережі бібліотек, формування, опрацювання, упорядкування та зберігання бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотеки, підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у галузі бібліотечної справи, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотечної діяльності [7].

Важливе місце в системі підготовки бібліотечних кадрів займає цикл бібліотечно-бібліографічних дисциплін, вивчення яких за навчальним планом починається з курсу «Бібліотечна справа (бібліотекознавство та книгознавство)». Вивчаючи теоретичні основи бібліотекознавства, студенти знайомляться з бібліотекознавством як наукою та основними етапами його розвитку (починаючи з передісторії бібліотекознавства – виникнення і розвитку бібліотекознавчої думки: середина II тисячоліття до н. е. – XVIII ст.); сутністю, функціями й структурою бібліотекознавства; статусом бібліотекознавства та

його зв'язками в системі наук. Опрацьовуючи один з найважливіших розділів загального бібліотекознавства – учення про бібліотеку – майбутні спеціалісти вивчають соціальні функції сучасної бібліотеки, структурно-функціональний аналіз бібліотеки, типологію бібліотек, особливості бібліотечної професії та її соціально зумовлену спрямованість, професіограму бібліотекаря, специфіку трансформації бібліотек у період інформаційної трансформації суспільства тощо [4]. У курсі «Книгознавство» розглядаються теоретико-методологічні та організаційно-методичні проблеми книгознавства, зокрема сутність понять «книгознавство», «книга», «книжкова справа» та ін. і їх соціально-змістовне значення; основи сучасних видавничо-поліграфічних процесів підготовки, випуску, розповсюдження, використання друкованих видань і системи видавництва та видавничих організацій; прийоми й методи багатоаспектного аналізу конструкції та структури книги в контексті історико-книгознавчих характеристик; різновиди текстів книги та методика створення й використання її довідково-допоміжного та науково-допоміжного апарату; типологію книги та стандартизацію видавничо-поліграфічної термінології; сьогодення і майбутнє традиційної та електронної книг в умовах подальшої інформатизації суспільства; важливість вивчення курсу для професійної підготовки випускників університету в сучасних книговидавничих та книгорозповсюджувальних установах [5, с. 5–6].

У курсі «Бібліографознавства» вивчається об'єкт, предмет і структура бібліографознавства, методологія бібліографії і бібліографознавств; бібліографознавство в системі суміжних галузей знань; основи теорії бібліографії та поняття бібліографічної інформації; виникнення та початковий період розвитку бібліографічної діяльності; термін «бібліографія» та історичний розвиток його значень до початку ХХ століття; визначення бібліографії як галузі діяльності; принципова схема функціонування бібліографії; структура практичної бібліографічної діяльності; бібліографування як процес виробництва бібліографічної інформації;

класифікація бібліографічних посібників; класифікація комп'ютерних бібліографічних ресурсів; класифікація бібліографії та бібліографічне обслуговування [9].

Метою навчальної дисципліни «Каталоги» є ознайомлення студентів із теоретичними відомостями ведення бібліотечних каталогів та допомогти усвідомити й систематизувати бібліографічні знання; навчити майбутніх шкільних бібліотекарів практично працювати з каталогами: складати, вести, редагувати, визначати їх якість; навчити пропагувати наявну в бібліотеках літературу та допомагати читачам у самостійному доборі книг; навчити студентів шукати необхідну інформацію в електронному каталозі; познайомити з типовими документами про систему каталогів.

Детальніше зупинимося на значенні курсу «Каталоги» у фаховій підготовці шкільного бібліотекаря. Усі завдання цієї дисципліни працюють на реалізацію кінцевої мети – формування спеціаліста нової генерації. Майбутні фахівці з бібліотечної справи усвідомлюють, що бібліотеки й інші центри інформації й документації сьогодні володіють фондами, обсяги яких набагато перевищують можливості людини до сприйняття, тому необхідною умовою їх ефективного функціонування є структурування та забезпечення прозорості. Головною метою діяльності бібліотек є надання інформації як про сукупність документів, так і про наявні одиничні носії інформації. При цьому бібліотечні фонди повинні бути опрацьовані таким чином, щоб вимоги користувачів щодо отримання в найкоротші терміни вичерпної інформації про документи збігалися з можливостями бібліотеки надавати таку інформацію. Питання каталогізації – одне з найскладніших і найважливіших у бібліотечній науці та практиці, оскільки ні обмін інформацією між бібліотеками, ні пошук у власних базах даних, ні якісне та ефективне функціонування бібліотеки в цілому неможливі без добре організованих каталогів як у традиційній, так і в електронній формі [8, с. 5]. Отже, для успішного здійснення своїх завдань сучасні бібліотеки повинні мати насамперед добре укомплектовані й упорядковані книжкові фонди, які

максимально задовольняли б постійно зростаючі запити читачів.

Адже шкільна бібліотека – це інформаційний ресурс школи. У сучасних умовах зростають вимоги до роботи бібліотеки щодо інформаційно-бібліографічного забезпечення навчально-виховного процесу, виховання в учнів любові до книги, бережливого ставлення до підручників та іншої літератури, виявленню кращих, оновлених за змістом, формою, технологій роботи бібліотекарів щодо керівництва читанням, розвитку читацьких інтересів, покращення комплектування та використання книжкових фондів бібліотек. Необхідно також забезпечити широку пропаганду наявної в бібліотеках літератури, розкриття книжкових скарбів перед масовим читачем та допомогти йому в самостійному доборі потрібних книг.

Каталоги та картотеки є основою довідкового апарату, якими постійно користуються читачі. Вони повинні багатоаспектно розкривати фонд кожної бібліотеки, а це, як правило, пробуджує нові запити та інтереси користувачів бібліотеки, розвиває прагнення орієнтуватися в інформаційному потоці.

Таким чином, саме бібліотечні каталоги є одним з дійових засобів пропаганди книг. Вони розкривають склад бібліотечних фондів, полегшують добір літератури та спрямовують інтереси читачів.

У курсі «Каталоги» розроблена система вправ, завдань, тренінгів для кращого засвоєння матеріалу та запропоновано термінологічний мінімум до кожної теми.

Тема 1. Бібліотечні каталоги, їх значення, типологія та функції.

Організація каталогів

Студент повинен уміти: визначати сутність та проблеми каталогізації, конкретними прикладами та фактами формулювати значення та роль каталогів, опрацьовувати в бібліотеці різні типи каталогів та розрізняти їх; користуватися документами щодо організації каталогів, писати бібліотечним почерком, заповнювати каталожну картку; розставляти картки в каталожних скриньках, користуватися каталожними роздільниками.

Термінологічний мінімум: каталогізація, каталог, бібліографічний запис; абеткові каталоги, систематичні каталоги, предметні каталоги; словникові, нумераційні, географічні, топографічні каталоги; генеральні, центральні, зведені каталоги та каталоги підфондів; карткові, у формі книги, на мікроносіях, електронні; службові, читацькі, читацько-службові; система каталогів і карток; карткові каталоги, стандартна каталожна картка, бібліотечний почерк, каталожна скринька, каталожні роздільники.

Практичне завдання: 1. У науковій бібліотеці КДПУ ім. В. Винниченка та обласній науковій бібліотеці ім. Д. Чижевського опрацювати різні типи каталогів. Конкретними прикладами та фактами сформулювати значення та роль каталогів. 2. Ознайомитись із каталогами в дитячо-юнацькій бібліотеці ім. А. Гайдара чи О. Бойченка. Які форми каталогів поширені в цих дитячих бібліотеках? 3. Написати бібліотечним почерком 2–3 речення. 4. Узяти в бібліотеці чисту каталожну картку й заповнити її. 5. Перемалювати в зошит каталожну скриньку та каталожну шафу з відкидними полицками. 6. Порівняти наявність каталожних скриньок і шаф у науковій бібліотеці КДПУ ім. В. Винниченка, обласній науковій бібліотеці ім. Д. Чижевського, дитячо-юнацьких (на вибір) та шкільних (на вибір) бібліотеках. Указати їхню кількість та особливості функціонування в кожній бібліотеці

Тема 2. Бібліографічний опис та його основні види

Студент повинен уміти: користуватися «Правилами складання бібліографічного опису», відповідно до правил складати бібліографічний опис і правильно користуватися специфічними розділовими знаками; складати схему бібліографічного запису та додаткові бібліографічні записи; складати бібліографічний опис із заголовком індивідуального автора, за назвою, про твори авторів-укладачів, збірників, офіційних видань, багатотомних видань тощо.

Термінологічний мінімум: бібліографічний опис; каталожна картка; елемент опису; області опису; додаткові записи; авторський опис, опис за

назвою.

Практичне завдання: 1. Скласти бібліографічний опис різних джерел, підручників та фахової літератури: а) книги одного автора (із заголовком індивідуального автора); б) книги кількох авторів (про твори авторів-укладачів); в) за назвою; г) статті журналу; г) газети; д) статті збірника наукових праць; е) одного тому багатотомного видання. 2. Описати для каталогу 5 фахових підручників (на каталожній картці або в зошиті відтворити каталожну картку). 3. Тестове завдання. Який з бібліографічних описів правильний? (подані різні варіанти бібліографічного опису). 4. Укласти бібліографію до своєї курсової роботи.

Тема 3. Бібліотечно-бібліографічна класифікація

Студент повинен уміти: користуватися бібліотечно-бібліографічними класифікаціями (ББК, УДК); знаходити за індексами та шифрами потрібну книгу; працювати із класифікаційними діленнями.

Термінологічний мінімум: бібліотечно-бібліографічна класифікація, система класифікації, таблиці класифікації, класифікаційні ділення, індекси, спеціальні типові ділення, основний ряд ББК, варіанти таблиць ББК, універсальна десяткова класифікація.

Практичне завдання: 1. Виписати із «Словника української мови» в 11-ти томах (1970–1980 рр.) визначення понять «класифікація», «класифікування», «ієрархія». 2. Перемалювати схему основного ряду ББК. 3. Ознайомитися з таблицями ББК для масових бібліотек та дитячих і шкільних бібліотек, виписати з них типові класифікаційні ділення ББК. 4. Знайти й виписати за ББК та УДК класифікаційні ділення, що стосуються майбутньої професії, а також тих предметів, які Ви вивчаєте.

Тема 4. Ведення абеткових каталогів

Студент повинен уміти: користуватися абетковим каталогом; правильно оформлювати абетковий каталог; розробляти абетковий каталог на окремих картках, використовуючи роздільники та етикетки Термінологічний мінімум:

абетковий каталог, каталожна картка, допоміжні картки, посилальні та довідкові картки, пояснювальний текст, буквені, складові та словесні роздільники, генеральний алфавітний каталог.

Практичне завдання: 1. Знайти в абетковому каталозі підручники та навчальні посібники з фаху і виписати в такому порядку: а) під заголовком індивідуального автора; б) під заголовком колективного автора; в) під назвою. 2. Створити на окремих картках абетковий каталог підручників, за якими Ви навчаєтесь. Розставити картки в каталожній скриньці, використовуючи роздільники та етикетки. 3. Ознайомитися з паспортом-характеристикою абеткового каталогу та «Положенням про абетковий каталог середньої загальноосвітньої школи». 4. Увага! Пошук! Розробити сценарій ділової гри «Студент біля абеткового каталогу», відтворивши пошукову ситуацію.

Тема 5. Ведення систематичних каталогів

Студент повинен уміти: користуватися систематичним каталогом; правильно оформлювати систематичний каталог; розробляти систематичний каталог на будь-яку тему, у тому числі для дитячої та шкільної бібліотеки.

Термінологічний мінімум: систематичний каталог, каталожна картка; типові ділення, індекс; алфавітно-предметний покажчик.

Практичне завдання: 1. Знайти в систематичному каталозі літературу до своєї курсової роботи, вказуючи індекс та типове ділення. 2. Знайти в бібліографічній картотеці літературу до своєї курсової роботи. 3. Створити на окремих картках систематичний каталог з будь-якої мовознавчої теми (включаючи статті із збірників, журналів тощо), використовуючи роздільники та етикетки. 4. Оформити систематичний каталог: а) для учнів 8–9 років на будь-яку тему (з малюнками або аплікацією); б) для учнів 14–16 років на цю ж тему. Вказати різницю. 5. Ознайомитися з усіма різновидами картотек наукової бібліотеки КДПУ ім. В. Винниченка та обласної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського. 6. Ознайомитися з паспортом-характеристикою систематичного каталогу та пам'яткою «Як користуватися довідково-

бібліографічним апаратом бібліотеки».

Тема 6. Предметизація документів як метод їхньої бібліотечно-бібліографічної обробки. Методика систематизації видань

Студент повинен уміти: користуватися абетково-предметним покажчиком та самостійно складати його; складати та оформлювати предметну рубрику.

Термінологічний мінімум: предметизація, бібліотечно-бібліографічна обробка, систематизація видань, абетково-предметний покажчик (АПП); предметна рубрика; заголовок предметної рубрики; проста і складна предметна рубрика; класифікаційне рішення, картки АПП, загальне посилання; окремі, перехресні або взаємні посилання, довідкові картки.

Практичне завдання: 1. Ознайомитися в бібліотеці з предметними рубриками; виписати прості та складні предметні рубрики. 2. Виписати індекси відділів і підвідділів літератури з питань філології та літератури для дітей у науковій бібліотеці КДПУ ім. В. Винниченка, обласній науковій бібліотеці ім. Д. Чижевського, дитячо-юнацьких та шкільних бібліотеках.

Тема 7. Електронний каталог

Студент повинен уміти: користуватися електронним каталогом та шукати необхідну інформацію в електронному каталозі; знаходити в електронному фонді обласної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського та наукової бібліотеки КДПУ ім. В. Винниченка необхідні джерела, використовуючи різні способи пошуку

Термінологічний мінімум: електронний каталог, електронна комунікація, програмні забезпечення, ретро-каталог, віртуальна бібліографічна довідка.

Практичне завдання: 1. Ознайомитися з електронним фондом обласної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського та наукової бібліотеки КДПУ ім. В. Винниченка. Знайти джерела з теми своєї курсової роботи, використовуючи різні способи пошуку. 2. Знайти в електронному каталозі в базі даних наукових статей наукові праці викладачів кафедри української мови і

кафедри української літератури з індексом рубрикатора і шифром та укласти їх перелік.

Тема 8. Робота з каталогами в бібліотеці й визначення якості каталогів та ефективності їх використання

Студент повинен уміти: заповнювати паспорт каталогу; працювати з каталогами в бібліотеках, у т. ч. дитячих; вести, редагувати і пропагувати каталоги; визначати ефективність використання каталогів, вивчати пошукову ситуацію біля каталогів та інтенсивність їх використання; вивчати інформаційні запити користувачів; уміти обслуговувати користувачів біля каталогів.

Термінологічний мінімум: каталоги, картотеки, система каталогів і картотек, якість каталогу, вимірювання, оцінка, критерії якості, показники якості, рівень якості, ефективність використання каталогів, пошукова ситуація, інтенсивність використання, процес консультування, результат процесу консультування, якість консультування, наукова організація праці.

Практичне завдання: 1. Заповнити Паспорт каталогу (картотеки). 2. Ознайомитися з науковою організацією праці та нормуванням роботи з каталогами в науковій бібліотеці КДПУ ім. В. Винниченка, обласній науковій бібліотеці ім. Д. Чижевського, дитячо-юнацьких (на вибір) та шкільних (на вибір) бібліотеках. 3. Визначити якість каталогів та ефективність їх використання (вимог користувачів, ефективності використання: пошукової ситуації, інформаційних запитів користувачів, інтенсивності використання) наукових, дитячо-юнацьких та шкільних бібліотек (конкретні бібліотеки на вибір). 4. Увага. Пошук! Розробити сценарій ділової гри «Школяр у бібліотеці», відтворивши пошукову ситуацію біля каталогів.

Бібліотека повинна не протиставляти себе і свої традиції новій епосі, а інтегрувати власні досягнення і багатовіковий досвід із сучасними інформаційними технологіями для успішного виконання своїх сутнісних соціальних функцій. Трансформація сучасної бібліотеки в бібліотеку інформаційного суспільства вимагає радикальних перетворень і змін підходів

до організації її діяльності [4]. Ці питання є актуальними під час викладання дисциплін бібліотечно-бібліографічного циклу. Наприклад, у курсі «Каталоги» звертається увага на те, що «конверсія бібліотечних каталогів на сучасному етапі – технологічно складний процес перетворення карткових каталогів на електронні, який передбачає декілька аспектів: організаційний, нормативний, лінгвістичний, програмний, матеріально-технічний, економічний та деякі інші» [6, с. 83]. Розглядаються труднощі, які постають на шляху конверсії, переваги й недоліки. Акцентується увага на тому, що майбутнє бібліотечної каталогізації пов'язане з розвитком, поширенням та вдосконаленням електронних каталогів. Під час вивчення теми «Електронний каталог» пропонується розгляд таких теоретичних питань: 1. Роль, функції та переваги електронного каталогу. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації. 2. Каталогізація електронних ресурсів. Трансформація традиційних каталогів в електронну форму. 3. Програмні забезпечення. Програмне забезпечення IRBIS. Центральноукраїнський кооперативний каталог. 4. Шляхи пошуку джерел в електронному каталозі. 5. Організація опису в електронному каталозі. Роль бібліотекаря в наповненні електронного каталогу та в обслуговуванні читачів. 6. Бази даних каталогів і картотек бібліотек (бази даних наукових статей, авторефератів дисертацій, краєзнавчої картотеки, Болонського процесу, вищої школи, дисертацій, діаспори, електронних документів, програм, періодичних видань тощо). 7. Електронний каталог наукової бібліотеки ім. В. Вернадського, науковий потенціал цієї бібліотеки. 8. Електронний каталог обласної наукової бібліотеки ім. Д. Чижевського та наукової бібліотеки КДПУ ім. В. Винниченка, науковий потенціал цих бібліотек. 9. Ретро-каталог. 10. Віртуальна бібліографічна довідка та її значення для наукової роботи [2, с. 31].

Отже, фахова підготовка шкільного бібліотекаря передбачає ознайомлення з теоретичними і практичними аспектами бібліотекознавства та книгознавства, каталогів, бібліографознавства, загального бібліографознавства та інших дисциплін бібліотечної справи. Курси бібліотечно-бібліографічного

циклу, які активно розробляються і викладаються на факультеті філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, покликані сформулювати фахівця з книжкової справи та інформаційної діяльності.

Перспективи подальшого вивчення означеної проблеми бачаться нами в моделюванні різних аспектів бібліотечно-бібліографічної роботи, а також створення фахових термінологічних словників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бейліс Л. Бібліотека як складова соціально-комунікативної системи / Л. Бейліс // Бібліотечна планета. – 2008. № 2 (40). – С. 6.
2. Гуцул Л. Каталоги : [навчально-методичний посібник] / Лариса Гуцул. – Кіровоград, 2010. – 64 с.
3. Карачинська Е. Т. Бібліотечні каталоги / Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова. – Х. : Вид-во «Основа» при ХДУ, 1992. – 160 с.
4. Карташов Н. С. Общее библиотековедение : [учебник в 2-х ч.] / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М. : Издательство Московського університета культури, 1996.
5. Низовий М. А. Вступ до книгознавства : [навчальний посібник] / М. А. Низовий. – К. : Кондор, 2009. – 142 с.
6. Сєдих В. В. Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи : [навчальний посібник] / В. В. Сєдих, Г. П. Терентьєва, В. К. Удалова. – Харків : ХДАК, 2003. – 113 с.
7. Тарасенко Р. В. Інформаційне право : [навчально-методичний посібник] / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 512 с.
8. Традиційні каталоги наукових бібліотек освітньої галузі : організація, ведення й редагування : [методичні рекомендації] / за заг. ред. І. Г. Лобановської. – К., 2006. – 166 с.
9. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства / Г. М. Швецова-Водка. – К. : Кондор, 2004 – 265 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гуцул Лариса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інноваційні технології навчання, лексикологія, акцентуація ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.

УДК 37,016:811.161.2'36

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МЕТОДИКИ В КУРСІ «ТЕОРЕТИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

Інна ДЕМЕШКО (Кропивницький)

У статті висвітлено проблеми науково-методичного забезпечення інноваційних процесів у викладанні курсу «Теоретична граматики української мови», розглянуто можливості й перспективи використання проблемно-пошукового, дослідницького, проектного методів при вивченні теоретичного курсу для магістрів. Установлено особливості використання інноваційних процесів і технологій у викладанні курсу «Теоретична граматики української мови» для магістрів філологічних факультетів ВНЗ. Визначено методи, прийоми й засоби активізації навчально-пізнавальної діяльності магістрів, що створюють сприятливі умови для розвитку навчально-пізнавального інтересу, формування мотивів і мотивації навчання.

Ключові слова: інноваційний процес, інформаційні технології, інноваційні методи навчання, проблемно-пошуковий метод, дослідницький метод, кейс-метод, проект, проектний метод.

Inna Demeshko

THE APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS IN THE COURSE «THEORETICAL GRAMMAR OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»

The article illustrates the problems of scientific and methodical support of innovative processes in teaching the course «Theoretical Grammar of the Ukrainian Language», it also investigates the possibilities and prospects of the project method in interaction with problem-searching and research methods while teaching theoretical course for holders of master's degree. The article also establishes the peculiarities of using the innovative processes and technologies in teaching the course «Theoretical Grammar of the Ukrainian Language» for holders of master's degree at philological faculties of higher educational establishments, it admits that at this stage it is advisable to take into account the criteria and the possibilities of audiences due to which certain technologies can be regarded as new and informative: preliminary design, reflection, appropriateness and integrity; using multimedia support. It defines methods, techniques and tools for activating learning activity of holders of master's degree, for creating favorable conditions for the development of educational and cognitive interest, for forming motives and motivation of learning. The article studies the possibilities and prospects of problem-searching, research, project and case methods in the process of studying theoretical grammar of the Ukrainian language for

holders of master's degree. It has been indicated that active teaching methods on the assumption of their creative application transform the educational process into the creative-searching activity, encourage the search of various leaning means and innovative teaching technologies in the course of training future professionals, improve the process of learning new material, save the time necessary to solve standard tasks, stimulate creativity, cause positive attitude towards training courses, increase the level of informative culture, create conditions for developing individuals.

Key words: *innovative process, information technologies, innovative teaching methods, problem-searching and research methods, case-method, a project, project method.*

У вищих навчальних закладах систематично здійснюється перехід освіти до якісно нового стану, оскільки інновації в освіті вважаються процесом творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних технологій, у результаті яких підвищуються показники досягнень структурних компонентів процесу технологізації навчання. Динамізм глобальних змін у світі, перетворення в суспільстві потребують певних змін у системі освіти, принципах і методах її організації, розробки інноваційних процесів, технологій навчання, зокрема у викладанні теоретичних курсів на філологічних факультетах ВНЗ. Інноваційне навчання пов'язане з переглядом процесу набуття знань, розробкою нового стилю навчання.

Основою інноваційного процесу є створення й освоєння нововведення, що починається з фундаментальних досліджень, спрямованих на отримання нових наукових знань. Вивчення, аналіз і систематизація наукових публікацій показують, що проблемами інноваційної діяльності в освітній галузі займалися зарубіжні та вітчизняні фахівці: В. І. Бондар, Л. Водачек, Л. І. Даниленко, В. І. Загвязинський, В. Ротвелл, Г. О. Сиротинко, Н. Р. Юсуфбекова та ін. Проте деякі аспекти залишаються не дослідженими, а дані публікації створюють умови для генерації нових рішень за визначеною проблематикою. Інноваційний процес визначається як процес використання нововведення, що пов'язаний з його одержанням, відтворенням і реалізацією; інноваційними процесами в галузі освіти будуть процеси пошуку інноваційних ідей; освоєння – засвоєння і застосування (упровадження в практику завдяки розробленню відповідних

рекомендацій); поточне використання; оцінювання продуктивності й ефективності та подальше поширення [3]. Інноваційний процес починається з фундаментальних, суто теоретичних досліджень, спрямованих на одержання нових наукових знань і виявлення найістотніших закономірностей.

Мета статті – висвітлити досвід використання інноваційних процесів і технологій у викладанні курсу «Теоретична граматики української мови» для магістрів філологічних факультетів ВНЗ. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**: 1) установити особливості використання інноваційних процесів і технологій у викладанні курсу «Теоретична граматики української мови» для магістрів філологічних факультетів ВНЗ; 2) визначити методи, прийоми й засоби активізації навчально-пізнавальної діяльності магістрів, що створюють сприятливі умови для розвитку навчально-пізнавального інтересу, формування мотивів і мотивації навчання; 3) розглянути можливості й перспективи використання проблемно-пошукового, дослідницького, проектного методів, кейс-методу при вивченні теоретичного курсу для магістрів.

Механізми інноваційного розвитку сучасної вищої освіти ґрунтуються на таких концептуальних положеннях як: культивування інтересу до нововведень, створення творчої атмосфери, соціокультурних та економічних умов для сприйняття і дієвості нововведень у ВНЗ, накопичення інноваційних ідей у пошукових та експериментальних освітніх середовищах, інтеграція найбільш перспективних інноваційних проектів. Одним із важливих завдань сучасної освіти є формування творчої особистості, що володіє важливими методами мисленнєвої діяльності, дослідницькими якостями, здатна до ефективної взаємодії з природою та суспільством. Інформаційні технології у сфері освіти виступають одним із провідних чинників формування особистості [1].

На сучасному етапі доцільно враховувати такі критерії та можливості аудиторій, за якими певні технології можуть уважатися новітніми інформаційними: попереднє проектування, відтворюваність, доцільність,

цілісність; використання мультимедійного забезпечення. Основні напрямки таких технологій: 1) інформаційні технології; 2) електронні посібники; 3) мультимедійна програмна продукція; 4) комп'ютерні засоби комунікацій. Використання новітніх інформаційних технологій робить процес навчання наочним, формує умови для здійснення індивідуального підходу до навчання. Це дає змогу створити новий або скоригувати готовий продукт; порівняти отримані результати з власним та суспільним досвідом роботи, виявити слабкі сторони. Залучення інформаційних педагогічних технологій сприяє поширенню новітніх технологій, передових поглядів; модернізації процесу навчання магістрів, формуванню уміння використовувати інноваційні прийоми в навчальній діяльності для розв'язання поставлених завдань; вільне володіння інформаційними технологіями, підготовка до їх використання в професійній діяльності. Підвищення ефективності лекційних занять з курсу «Теоретична граматика української мови» для магістрів досягається використанням системи мультимедійних лекцій, які враховують індивідуальну манеру лектора, специфіку дисципліни, рівень підготовки аудиторії. Програмно-апаратні засоби забезпечують одночасне відтворення лекційного матеріалу та надають можливість спілкування з аудиторією. При навчанні із застосуванням інформаційних технологій відбувається практично занурення студента в предмет, зростає мотивація та інтерес до науки, розвивається образне та логічне мислення. Надзвичайно дієвим засобом навчання є опрацювання теоретичного матеріалу за допомогою презентацій та створення проектів. Вагомим чинником підвищення ефективності навчання є застосування комп'ютерних технологій у самостійній роботі магістрів, зокрема підготовка презентацій, ІНДЗ (індивідуального навчально-дослідного завдання). Сьогодні потребує від вчителя-філолога систематизованих наукових знань теоретичних питань сучасної української літературної мови, актуальних проблем сучасної лінгвістики; розширення знань і навичок аналізу проблематики головних галузей мовознавства з огляду на сучасний парадигмальний простір

гуманітарного знання; поглиблення та закріплення знань основних теоретичних положень, актуальних питань мовознавства, теоретичної морфології та синтаксису української мови.

На основі матеріалів дослідження та практичного досвіду викладання курсу «Теоретична граматики української мови» при підготовці майбутніх учителів-словесників у вищій школі з'ясовано, що особливо важливим є застосування в навчальному процесі поряд із традиційними інноваційних технологій, форм і методів навчання, спрямованих на якісне засвоєння знань студентами, розвиток їхньої розумової діяльності, стимуляція творчої активності магістрів, виявлення умінь та навичок критичного осмислення проблем, набуття досвіду самостійного опрацювання навчального матеріалу, пошукової роботи, набуття якостей, які стануть у нагоді в професійній діяльності. У викладанні курсу необхідно враховувати ідеї антропоцентричної наукової парадигми, орієнтованої на особистість з його комунікативними та пізнавальними потребами, актуалізувати в сучасній мовній освіті культуро-орієнтовані підходи до навчання мови.

Навчальний курс має на меті ознайомити студентів із теоретичними питаннями граматики української мови; останніми досягненнями вітчизняного та зарубіжного мовознавства; здійснити аналіз ключових проблем, спірних питань, сприяти формуванню в майбутніх філологів науково-лінгвістичного мислення. Завдання навчальної дисципліни: 1. Сформувати системне уявлення про граматику української мови. 2. Поглибити й закріпити знання основних теоретичних положень, актуальних питань мовознавства, теоретичної морфології, синтаксису сучасної української літературної мови, історії мови. 3. Ознайомити з основною термінологією й актуальними проблемами сучасної лінгвістики. 4. Сприяти розширенню знань та формуванню вмінь і навичок аналізу проблематики головних галузей мовознавства з огляду на сучасний парадигмальний простір гуманітарного знання. 5. Виробити навички сучасних підходів до аналізу мовних явищ. 6. Навчити студентів виконувати різного роду

лінгвістичні задачі та розв'язувати проблемні ситуації, давати відповіді на евристичні питання, виконувати творчі завдання.

Пропонований курс відрізняється від інших морфологічних студій функціональною морфолого-синтаксичною концепцією і послідовним її застосуванням у вирішенні й аналізі частиномовних одиниць, слів-морфем, слів-речень і морфологічних категорій усіх виділених відповідно до морфолого-синтаксичної концепції частин мови. Усі ці питання подаються з урахуванням напрацювань української і європейської лінгвістичної науки, сприяють усвідомленню й осмисленню теоретичного курсу граматики української мови.

Щодо методики розроблення програми курсу «Теоретична грамика української мови», то варто зазначити, що було враховано те, що студенти вже мають певну підготовку з інших дисциплін (сучасної української літературної мови, загального мовознавства, культури мови, історії української мови та ін.) і зорієнтовані на подальше поглиблення фахових знань і навичок, враховано цільове призначення інформаційного матеріалу.

Завдання курсу можна ефективно реалізувати за умови дослідницького підходу. Взаємозв'язок дослідницької діяльності з іншими видами діяльності (навчальною, проектною) підвищує результативність навчання, забезпечує розвиток творчого потенціалу, створює сприятливі умови для активізації пізнавальної діяльності магістрів. Принцип проблемності стимулює пошукову діяльність магістрів у процесі засвоєння системних знань з граматики. Принцип дослідницької й пошукової активності магістрів передбачає напруженість їхніх психічних процесів (пізнавальних, емоційних та вольових), передусім мислення, пам'яті, уваги, волі.

Основа дослідницького типу навчання граматики української мови – проблемно-пошуковий метод. До основних понять проблемно-пошукового навчання зараховуємо навчальну проблему, проблемну ситуацію, проблемне питання, проблемне завдання. Реалізація проблемної ситуації в процесі навчання граматики української мови сприяє розвитку творчої діяльності

студентів, передбачає формування вмінь і навичок самостійно добувати знання, досліджувати морфологічні і синтаксичні одиниці, граматичні категорії, робити висновки, застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності. Успішність навчання залежить від опанування процедур творчої діяльності: самостійне перенесення раніше засвоєних знань і вмінь у нову ситуацію; бачення нової проблеми в знайомій ситуації; пошук альтернативи розв'язання або спроба розв'язання; комбінування раніше відомих способів розв'язування проблем. Цілеспрямоване використання елементів проблемно-пошукового навчання на заняттях теоретичної граматики української мови дає змогу передбачати пізнавально-сміслові суперечності, що можуть виникати у свідомості студентів у процесі вивчення морфологічних категорій, синтаксичних одиниць.

Дослідницький метод формує інтелектуальні здібності в сучасних студентів, активізує їхній пізнавальний інтерес, дослідницькі уміння. Таким чином, у процесі навчання теоретичної граматики української мови дослідницький метод підвищує рівень науковості навчання, сприяє формуванню наукового світогляду студентів, формує пізнавальну самостійність і мисленнєві здібності, розвиває емоційно-вольові якості особистості й пізнавальну мотивацію магістрантів.

Під час викладання даного курсу необхідним є поєднання новітніх підходів до науково-методичного забезпечення навчальних фахових дисциплін, зокрема курсу «Теоретична граматика української мови» з традиційною методикою, використання мультимедійних засобів, індивідуальних навчальних проєктів, удосконалення системи контролю знань, умінь і навичок студентів. Захист проєкту здійснюється у вигляді конференції, на якій кожен студент висвітлює результати своїх досліджень. Метод проєктів як сучасна педагогічна технологія разом із традиційними методами навчання є найбільш продуктивним, оскільки він у поєднанні з іншими технологіями навчання здатний розв'язати завдання поступового формування й подальшого розвитку самостійного мислення студентів, володіння певними інтелектуальними,

творчими та комунікативними вміннями, також передбачає роботу студентів з відбору мовного матеріалу і важливість представлення результатів.

Проектний підхід сприяє посиленню індивідуалізації процесу навчання, пошуку оптимального поєднання теорії та практики, актуалізації наявних знань та умінь студентів, стимулюванню їх до розв'язання власних життєвих проблем [2]. Проектна методика має прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати при розв'язанні тієї чи тієї практично або теоретично значущої проблеми. Цей результат можна побачити, осмислити, застосувати в практичній діяльності. Щоб домогтися такого результату, необхідно навчити студентів мислити, знаходити й розв'язувати проблеми, умінню прогнозувати результати й можливі наслідки різних варіантів рішення, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, пояснювати мовні процеси, установлювати міжпредметні зв'язки.

Досить ефективним є використання кейс-методу при вивченні курсу «Теоретична граматики української мови», який спрямований на формування творчого та критичного мислення. Таке навчання – це один з активних видів самостійної роботи з вивчення програмового матеріалу. Основні завдання цієї методики: 1) набути нові знання; 2) виокремлювати головне й оцінювати основні події чи питання; 3) показати свою компетентність та здатність працювати з літературою; 4) розвивати вміння спілкуватися; 5) уміти налагодити контакт у колективі. Навчальні завдання кейс-методу полягають у використанні теоретичного матеріалу для аналізу практичних актуальних проблем; формуванні навичок оцінювання ситуації, вибору та організації пошуку основної інформації; формуванні навичок та прийомів усебічного аналізу ситуацій, прогнозування способів розвитку ситуацій; формуванні умінь та навичок конструктивної критики. Цей метод сприяє розвитку креативності, впевненості в собі, цілеспрямованості; виробляє навички роботи в групі, комунікативної культури, здатність до конкурентноспроможності, готовності взяти на себе відповідальність за результати власного аналізу ситуації й за

роботу всієї групи; формує соціально активну й життєво компетентну особистість, здатну до саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації.

Для ефективного використання кейс-методу необхідно створювати сприятливі умови: забезпечити достатньо високу складність пізнавальних проблем, які потрібно розв'язувати магістрам; створити логічний ряд запитань щодо пізнавальної проблеми; в аудиторії створити атмосферу психологічного комфорту. Таким чином, застосування викладачем кейс-методу стимулює індивідуальну активність студентів, формує позитивну мотивацію до навчання, забезпечує високу ефективність навчання й розвитку майбутніх фахівців, формує певні особистісні якості й компетенції. Найближчими роками ситуативна методика стане домінантною. У її розвитку спостерігається поєднання міжнародного досвіду з національною методичною специфікою.

У підсумку вивчення курсу «Теоретична граматики української мови» очікувані такі результати: 1) вільне володіння теоретичним матеріалом; 2) уміння використовувати набуті знання на практиці; 3) з'ясування актуальних і проблемних питань курсу; 4) модернізація навчального та наукового процесів зі створенням сучасного інформаційного середовища; 5) удосконалення системи освіти на засадах синергетичного підходу, підвищення активності, самостійності і творчості у розв'язанні поставлених завдань, формування особистості молодих учителів і науковців відповідно до вимог сьогодення; 6) уміння подавати висновки у вигляді схем, узагальнювальних таблиць; 7) підготовка проєктів, презентація. Використання кейс-методу на практичних заняттях з курсу «Теоретична граматики української мови» дає змогу активізувати різноманітні чинники: теоретичні знання, практичний досвід, уміння вислухати альтернативні думки й аргументовано висловити свою думку. Завдяки цій методиці на заняттях немає пасивних студентів. Кожен студент має диференційоване завдання, може співвідносити вивчений матеріал із практикою. Переваги, які має викладач, використовуючи цей метод: якщо він грамотно спрямовує дискусію, то може вивести на нове розв'язання проблеми,

побачити не помічені раніше межі й варіанти ситуації, що розглядається. Використання нових методів – це активна форма навчання, яка пробуджує інтерес, активізує творчо-пошуковий процес і розвиває творче мислення.

При викладанні курсу «Теоретична граматики української мови» для магістрів факультету філології та журналістики використовуються такі принципи навчання: принцип динамічності, принцип оптимальності методів діяльності, принцип гнучкості, принцип креативності, принцип усвідомленої перспективи, принцип паритетності; методи функціональної спрямованості: методи одностороннього подання матеріалу; методи проблемного навчання, методи спонукання до творчого пошуку, методи активізації студентів, методи контролю, методи самостійної роботи, методи виховного спрямування. Активні методи навчання за умов творчого застосування перетворюють навчальний процес у творчо-пошукову діяльність, яка спонукає до пошуку різноманітних прийомів засвоєння знань.

Успіх визначається ставленням студентів до навчання, їхнім прагненням до пізнання, усвідомленням і самостійним оволодінням знаннями, уміннями та навичками, пізнавальною активністю. У розвитку особистості майбутнього фахівця важливе значення належить формуванню позитивних мотивів і дієвих цілей, оскільки вони – важливі детермінанти діяльності. Структура мотивів студента стає домінантою особистості майбутнього фахівця. Таким чином, розвиток позитивних навчальних мотивів – невід’ємна складова процесу формування особистості студента. В умовах гуманізації освіти існуюча теорія та технологія навчання мають бути спрямовані на формування висококваліфікованого спеціаліста і всебічно розвиненої особистості, здатної жити й працювати в складних умовах сьогодення, сміливо визначати власну стратегію поведінки, здійснювати етичний вибір, бути відповідальним за нього, бути спроможним до навчання впродовж усього життя, до саморозвитку та самореалізації.

На сучасному етапі суспільством висуваються нові вимоги до системи освіти, форм, методів, принципів навчання, що сприятиме якісно новому рівню підготовки магістрів до майбутньої трудової діяльності, а досягти високих результатів у навчальному процесі можна шляхом взаємодії традиційних та інноваційних процесів у викладанні теоретичних курсів на філологічних факультетах ВНЗ. Інноваційні педагогічні технології в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців поліпшують засвоєння навчального матеріалу, зменшують час на розв'язання стандартних завдань, стимулюють творчий потенціал, зумовлюють позитивне ставлення до навчальних дисциплін, підвищують рівень інформаційної культури, створюють умови для повноцінного розкриття особистостей. Тому застосування інноваційних педагогічних процесів і технологій є однією з умов якісної підготовки майбутнього фахівця.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в застосуванні інноваційних процесів і технологій, використанні проблемно-пошукового, дослідницького, проектного методів, кейс-методу у взаємодії з традиційними методами навчання під час викладання курсу «Теоретична граматики української мови» для магістрів факультету філології та журналістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ільченко О. І. Новітні інформаційні технології – запорука створення якісного педагогічного продукту [Електронний ресурс] / О. І. Ільченко, Т. В. Козицька, О. В. Храпай. – Режим доступу : <https://sites.google.com/a/hrapay.com/elena/moi-publikacii/novitini>
2. Чередніченко Г. А. Проектна методика навчання іноземній мові в контексті сучасних педагогічних технологій [Електронний ресурс] / Г. А. Чередніченко, Л. Ю. Шафран, Л. І. Куниця. – Режим доступу : <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2067/1/13.pdf>
3. Яровенко Т. С. Види інновацій в освіті та їх класифікація [Електронний ресурс] / Т. С. Яровенко. – Режим доступу : <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201264/yarovenko.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Демешко Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: методика навчання української мови у вищій школі, удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів-філологів.

УДК 378.14

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Віталій ДМИТРУК, Валерій КУШНАРЬОВ (Київ)

У статті здійснено спробу окреслити деякі двоїсті результати глобалізації, передусім їх вплив на різні аспекти функціонування вищих навчальних закладів України, здійснено аналіз окремих виявів імплементації до навчально-виховних практик інститутів та університетів визначальних аспектів Болонських положень. Впливи цих чинників на національні системи країн Європи актуалізували потребу у їх гармонізації шляхом створення єдиних стандартів з метою зближення, взаємодії та мобільності у сфері вищої освіти. Одним із суперечливих «досягнень» української вищої освіти під впливом болонських рекомендацій є зростаюча економізація знань, які все більше розглядаються товаром або сировиною, що вільно продається і купується.

Ключові слова: вища школа, глобалізація, Болонський процес, інтеграція, двоциклова система базової освіти, модульне навчання, стандартизація освітніх систем, наслідки глобалізації.

Vitalij Dmytruk, Valerij Kushnarijov

SOME PROBLEMS OF GLOBALIZATION IN UKRAINE'S HIGHER INSTITUTES OF EDUCATION

This article is an attempt to outline some dual result of globalization, especially its impact on various aspects of higher education in Ukraine, there was made the analysis of individual expressions of the implementation of the educational practices of institutions and universities defining aspects of the Bologna regulations. The chosen path to Europe provided the quality of education in order to prepare competitive professionals, ranging from skilled worker, junior specialist, junior bachelor, bachelor and ending with Master and PhD. Implementation of the recommendations of the Bologna system must be understood on the basis not only positive but also

negative aspects of internationalization in education. Such result of bolognization as virtualization of research and knowledge belongs to the latter. It is characterized by diffusion of scientific criteria that makes the subject of science lose its generic characteristics. This led to the emergence of the phenomenon of commercialization in the educational space, where the utilization of knowledge lays in its essence, that is made possible by detrimental social, political and ethical implications. Converting knowledge into product guarantees its low quality, the mastering of it often substituted by profanity, that stimulates consumer instincts, turning applicant of knowledge into the passive consumer. The impact of these factors on national systems in Europe actualized the need for their harmonization by establishing common standards for the purpose of rapprochement, cooperation and mobility in higher education. One of the controversial «achievements» of Ukrainian higher education under the influence of Bologna recommendations is the growing economization of knowledge that is increasingly considered as a commodity or stock that can be freely bought and sold. Therefore, rationality and effectiveness of teaching in higher education should have the proactive nature of the content knowledge, where narrowing, deformation or neglect of the humanistic goals and civilizational paradigm of social progress is unacceptable.

Key words: *higher education, globalization, Bologna Process, integration, dicyclic system of basic education, modular education, standardization of educational systems, subsequent effect of globalization.*

Глобалізація і процеси, пов'язані з нею, на сьогодні стосуються фактично усіх сфер життєдіяльності людини. Найчастіше пошуковці диференціюють глобалізацію як процес економічної, політичної й культурної інтеграції, який позначається на всіх аспектах сучасного життя суспільства, охоплюючи також і освіту [6, с. 17]. Серед визначальних структур, які цьому сприяють безпосередньо, варто передусім згадати Міжнародну організацію транснаціональної освіти, ЮНЕСКО, Міжнародну асоціацію університетів, Асоціацію європейських університетів, Міжнародну мережу органів забезпечення якості у вищій освіті [8, с. 85] та ін.

Актуальність окресленого питання не може не цікавити академічну та науково-педагогічну громадськість. У цьому контексті науковці вивчають насамперед теоретичні проблеми діяльності освіти за умов глобалізації [1; 7; 10; 15; 16], однак маємо і спроби узагальнення конкретних практик

запровадження Болонських принципів [3; 5; 9]. Доробок цих та інших дослідників слугував певним методологічним, теоретичним і фактологічним підґрунтям для підготовки цього матеріалу.

Метою статті є спроба проєкції двоїстих наслідків глобалізації на діяльність ВНЗ України певного аналізу часткових проявів імплементації до навчально-виховного процесу Болонських рекомендацій.

Власне термін «глобалізація освіти» з'явився порівняно недавно й чіткого визначення ще не має, позаяк його зміст пошуковці здебільшого вбачають у процесі формування всесвітньої уніфікованої системи освіти, яка спричиняє певну стандартизацію національних підсистем, їх зближення та інтеграцію [16, с. 151–152]. Передумовами цього процесу є:

- виникнення глобального ринку освіти;
- поява новітніх освітніх транснаціональних корпорацій;
- інформатизація освіти;
- конвергенція, що передбачає злиття і взаємопроникнення освітніх і суспільних систем;
- інтеграція;
- стандартизація освітніх систем та культурних цінностей [5, с. 13].

Впливи цих чинників на національні системи країн Європи актуалізували потребу у їх гармонізації шляхом створення єдиних стандартів з метою зближення, взаємодії та мобільності у сфері вищої освіти. Очікувалося також створення ціліснішої Європи стосовно її культурних, суспільних і технологічних масштабів. Все це знайшло віддзеркалення у Болонській декларації 1999 року про створення Європейської зони вищої освіти, до імплементації ідей якої 2005 року приєдналася й Україна, як до можливості зміцнити позиції вищої школи на світовому ринку освітніх послуг [4, с. 81].

Обраний шлях до Європи передбачав підвищення якості освіти з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців, починаючи від кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста, молодшого бакалавра, бакалавра і

закінчуючи магістром та доктором філософії. Забезпечення якості професійної освіти стало характерною ознакою Болонського процесу, який передбачав триєдину мету: 1) утвердження загальноприйнятної і порівняльної для всіх країн континенту системи вчених ступенів для розширення можливостей працевлаштування громадян і зміцнення конкурентоздатності європейської системи освіти; 2) впровадження двоциклової системи базової освіти: а) студентського трьохрічного циклу здобуття релевантного Європейському ринку праці звання бакалавра; б) дипломного циклу здобуття ступеня магістра; в) створення ЄКТС – європейської системи кредитів як засобу підвищення мобільності студентів, викладачів, аспірантів, докторантів, чому сприяли спеціальні програми COMETT, LINCULA, TEMPUS, COLUMBUS.

Важливим для визначення освітньої політики країн континенту став унікальний міжнародний документ Стандарти й рекомендації щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти, впровадження ідей якого розпочалося з 2006 року. У ньому декларується «створення загальнонаціональної системи цінностей, сподівань та зразків практики щодо якості та її забезпечення різними установами та агенціями в усьому Європейському просторі вищої освіти» [13, с. 67].

Об'єктивно в Україні ще здавна існують сприятливі умови для взаємовигідної і рівноправної з іншими країнами світу участі у системі міжнародної освіти. Все це враховувалося Урядом України, який з метою запровадження Болонської системи спрямував свої зусилля на створення законодавчої бази реформування вищої школи, що завершилося ухваленням у 2014 році нової редакції Закону України «Про вищу освіту», оновлений зміст якого вже на кінець 2016 року знаходиться на завершальній стадії обговорення і прийняття Верховною Радою України [14]. На думку певної частини посадовців МОН України, цей Закон «є чи не єдиною можливістю виходу вищої освіти із кризового стану і перетворення її на дієвий інструмент динамічного реагування

на запити суспільства та економіки, забезпечення її конкурентоспроможності на європейському ринку освітніх послуг» [11, с. 75].

Нове розуміння перспектив розвитку освітньої галузі в дусі вимог реалій нинішнього часу обґрунтовується також у «Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2020 рр.» та «Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року». Ці документи та інші підзаконні акти стали ключовим інструментарієм запровадження освітніх новацій у вищій школі України.

Натомість, як свідчать наукові узагальнення конкретних організаційних, управлінських, навчальних, виховних та інших практик у вишах України, результати імплементації рекомендацій Болонського процесу досі залишаються малоефективними [11, с. 76]. З одного боку, відбулося формальне приєднання України до Європейського простору вищої освіти та наукових досліджень, розвиваються міжнародні освітні проекти та номінально запроваджено ЄКТС. З іншого боку, досі не введена трициклова система освітніх ступенів, ЄКТС не стала основою для організації навчального процесу та розробки стандартів вищої освіти, а компетентністний підхід не склав підґрунтя для технології навчання та оцінювання його результатів, університетська автономія залишається не більше як популярним гаслом, схеми міжнародної та національної мобільності студентів і викладачів не отримали належної державної підтримки, система гарантування якості освіти досі не побудована і підмінюється відомчим контролюванням діяльності всіх навчальних закладів [11, с. 78].

Про невтішні результати реформ у галузі вищої школи опосередковано засвідчили й висновки ЮНЕСКО, у яких наголошувалося, що протягом 2004 – 2011 рр. Україна обіймала менше 2% ринку освітніх послуг, тоді як США – 20%, Великобританія – 12%, Німеччина – 9%, Франція – 8%, Австралія – 7%, Канада – 5%, Японія – 4,5% [13, с. 43]. Така пасивність у міжнародному розподілі освітніх послуг ослаблює зовнішньоекономічну діяльність, зумовлюючи економічне відставання у виробництві елементної бази,

нанотехнологіях, машинобудуванні тощо. Одна з причин такого стану речей вочевидить у замкнутості освітньої системи України, де головними стейкхолдерами виступають внутрішні (первісні) учасники (вступники, студенти та їхні батьки), державне управління (вищі органи держави, МОН, органи управління вищою освітою, місцева влада), економіка (роботодавці, замовники освітніх послуг, ринок досліджень, консалтингу та інновацій), громадянське суспільство (медіа, наукова, освітня та підприємницька спільнота, громадські, політичні та міжнародні організації), внутрішня спільнота ВНЗ (адміністрація, науково-педагогічні працівники). Такий стан формує у суспільстві ілюзію того, що всі згадані учасники освітнього процесу є повноцінними професіоналами і, спираючись на власний інтелектуальний потенціал, мають повне право впливу на систему, нехтуючи при цьому зовнішньою ресурсною підтримкою [11, с. 76].

Зважаючи на викладене, реалізація рекомендації Болонської системи, на нашу думку, повинна бути усвідомленою з урахуванням не тільки позитивних, а й негативних аспектів у інтернаціоналізації освіти. До останніх належить такий наслідок болонізації, як віртуалізація наукової діяльності і знання. Вона характеризується розмиванням критеріїв науковості, від чого предмет науки втрачає свої родові ознаки. Традиційно узаконення знання досягалося дотриманням цих критеріїв, апеляцією до добра й розвитку людства як найвищих чеснот. Утрата цих критеріїв доведена, і компенсується вона мовними іграми та своєрідним змаганням у маніпулюванні моделями наукового дискурсу. У результаті віртуальними стають об'єкти науки та її процедури – вони втрачають свою предметну конкретику. У результаті практика народжує новітній критерій науки й освіти, як-то: рівень підтримки спонсорів – чи то держави, чи то різних фондів. Усе це спричиняє відокремлення науковості від істинності і, як наслідок, відокремлює науку від процесу нарощування знань.

Таке розведення єдиного дуалістичного феномену «наука і знання» віддзеркалюється у статусі вченого, функціональність якого все більше

узалежнюється від рівня фінансування створеного ним образу компетентності. З цієї причини вчений все більше часу присвячує не науковим розвідкам, а створенню й презентації компетентного образу, спроможного перемогти у конкурсі щодо виділення грантів, отриманню запрошень на консалтингові послуги тощо. Рівень наукової діяльності оцінюється кількістю публікацій, а не вагомістю висновків та істинністю результатів. Водночас свобода наукового пошуку шляхом вільної думки творця, а з нею і прогрес наукового знання, також віртуалізуються. Це ж стосується й оцінювання знань студентів за системою залікових балів (ЄКТС), яка уможлиблює оцінити загальне навантаження студента при оволодінні матеріалом і скласти уявлення про його засвоєння. Натомість дійсний рівень засвоєння, набуття, опанування знаннями ця система визначити не спроможна [2, с. 87].

До суперечливих досягнень української вищої освіти під впливом болонських рекомендацій можна віднести також зростаючу економізацію знань, які все більше розглядаються товаром або сировиною, що вільно продаються і купуються. Не в останню чергу це підштовхнуло до появи в освітньому просторі феномену комерціалізації, у сутності якого простежується утилізація знання, що уможлиблюється згубними соціально-політичними та морально-етичними наслідками. Перетворення знання на товар гарантує їм низьку якість, оволодіння ними часто-густо підмінюється профанацією, перетворюючи здобувача знань у пасивного споживача.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Констатація здобутків і деформацій у практиках вищої школи України, окреслених цією статтею, не претендує на остаточність. Оновлення цих сфер можливе не лише новаціями Болонського процесу, а й використанням власних надбань. Визначальним аспектом цього процесу має стати викладач з чітким баченням майбутнього, здатний навчатися протягом усього життя і встановлювати рівноправні взаємини, уміти вчити й оцінювати учнів усіх рівнів, бути здатним розпізнавати ефективні та неефективні технології. Злободенною залишається питання

створення високотехнологічного інформаційно-комунікаційного освітнього середовища, максимально сприятливого якій фаховій підготовці випускників та їх конкурентоспроможності на ринку праці. В університетах має формуватися таке середовище, яке було б демократичним, привабливим і комфортним для студента, заохочувало б самоосвіту і навчання протягом усього життя. Раціональність та ефективність навчання у вищій школі повинні мати випереджальний характер змісту знань, де нетерпиме звуження, деформація чи нехтування гуманістичними цілями й цивілізаційною парадигмою суспільного поступу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вакарчук І. О. Вища освіта України – європейський вимір : стан, проблеми, перспективи [Текст] / І. О. Вакарчук // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 3–19.
2. Виткалов С. Сучасні проблеми вищої школи очима регіонального педагога [Текст] / С. Виткалов // Вища школа. – 2014. – № 11–12. – С. 85–89.
3. Вища освіта України. – К., 2013. – № 3 (додаток 2). – Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу». – 256 с.
4. Головка В. О. Діалектика вищої освіти: трансформація від декларації до реалізації : навч. посібник / В. О. Головка, С. О. Гримблат, Д. І. Барановський, Б. М. Кузьмін, Ю. О. Приходько, А. М. Хохлов, В. А. Пасічник, В. Ф. Копієвський. – Харків : Еспада, 2009. – 301 с.
5. Гостева К. Болонський процес і основні принципи та етапи формування зони європейської вищої освіти [Текст] / К. Гостева // Імідж сучасного педагога. – 2010. – № 3. – С. 12–15.
6. Диев В. С. Многомерный вектор глобализации: начало и основные компоненты [Текст] / В. С. Диев // Философия образования. – М., 2005. – № 1 (12). – С. 15–21.
7. Канаев Н. М. Глобализация и высшее образование: взгляд из ЮНЕСКО [Текст] / Н. М. Канаев // Философия образования. – М., 2005. – № 1 (12). – С. 26–31.
8. Кехян М. Г. Основные тенденции глобализации сферы образования [Текст] / М. Г. Кехян // Креативная экономика. – М., 2013. – № 1 (13). С. 84–88.
9. Корсак К. В. Європейський простір вищої освіти і Україна у ХХІ столітті [Текст] / К. В. Корсак // Вища освіта. – 2005. – № 1. – С. 47–56.
10. Кремень В. Г. Гуманітарна складова суспільної безпеки / В. Г. Кремень // Національна безпека : Український вимір : щокв. наук. зб. [Текст] / Рада національної

безпеки і оборони України, Ін-т проблем нац. безпеки ; редкол. : В. П. Горбулін (гол. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. № 6 (25). – С. 14–22.

11. Лемківський К. Реформування вищої освіти в контексті імплементації Закону України «Про вищу освіту»: нормативно-правові аспекти забезпечення якості [Текст] / К. Лемківський, Л. Івлева // Вища школа. – 2016. – № 5. – С. 74–80.

12. Мельник Л. Ю. Місце і роль аграрної освіти в становленні економіки знань [Текст] / Л. Ю. Мельник // Економічний аналіз: зб. наук. праць; за ред. В. А. Дерія. – Тернопіль: Терноп. нац. екон. ун-т, 2016. – Т. 23. – № 1. – С. 60–67.

13. Подольчак Н. Ю. Розвиток вищих навчальних закладів: монографія / Н. Ю. Подольчак, В. Я. Гаврилук. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 182 с.

14. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1555 – VII [Ел. ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon 3. rada.gov.ua/Laws/show/1556 – 18/](http://zakon3.rada.gov.ua/Laws/show/1556-18/)

15. Шашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти. Монографія / Ю. М. Шашкевич. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – 168 с.

16. Степанов С. А. Глобалізація, природа, общество: взгляд через призму образования [Текст] / С. А. Степанов // Социально-гуманитарные знания. – 2008. – № 6. – С. 149–154.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дмитрук Віталій Іванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Київського національного університету культури і мистецтв.

Кушнар'ов Валерій Володимирович – кандидат культурології, доцент кафедри міжнародного туризму, проректор Київського національного університету культури і мистецтв.

Коло наукових інтересів: культурологічні проблеми сучасності, впровадження принципів Болонського процесу до системи вищої освіти України.

УДК 378.096 811.161.2 (092)

HOMO SUM, HUMANI NIHIL A ME ALIENUM PUTO

Світлана КОВТЮХ (Кропивницький)

У статті висвітлено основні факти життя та професійної діяльності ветеранів кафедри української мови державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка – старшого викладача Світлани Петрівни Пономаренко та кандидата

філологічних наук, доцента Тамари Іванівни Поляруш. Для обох альма матер – Київський державний університет імені Тараса Шевченка, обох учили легендарні викладачі. Ті особистості, яких ми нині шануємо як національну інтелектуальну еліту, жили з ними в гуртожитках, училися й працювали поруч, на їхніх очах творився величезний шмат нашої історії.

Ключові слова: кафедра української мови, сучасна українська літературна мова, латинська мова, топонімія, мікрогідронім.

Svitlana Kovtiukh

HOMO SUM, HUMANI NIHIL A ME ALIENUM PUTO

The author highlights the main facts of life and of professional activities of the veterans of the Ukrainian language chair of Kirovohrad state pedagogical university named after Volodymyr Vynnychenko – lecturer Svitlana Petrivna Ponomarenko and PhD, associate professor Tamara Ivanivna Poljarush. Their Alma Mater is Kyjiv state university named after Taras Shevchenko where they were taught by outstanding professors. The personalities, who are now considered our national elite, shared the hall of residence with them, studied and worked side by side, they witnessed the development of our history.

Key words: the Ukrainian language chair, modern Ukrainian literary language, Latin, toponymy, microhydronym.

Кафедра української мови державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка має давні й славні традиції. Найбільшим її надбанням є викладачі, що в різні часи плекали філологічну науку, читали мовознавчі дисципліни, підготували не одне покоління фахівців-словесників.

Одним з очільників кафедри був видатний гуманіст, новатор, громадський діяч, учений-філолог, неординарний керівник освітніх закладів, ініціатор створення педагогічного вишу в нашому місті й перший його ректор [3, с. 59], улюблений учень і послідовник усесвітньо відомого академіка Олександра Опанасовича Потебні – професор Василь Іванович Харцієв.

Традиційними навіть до заснування кафедри в 1929–1930 навчальному році при новоствореному Інституті соціального виховання були заходи щодо вшанування заслуг видатних постатей філологічно-педагогічної царини. 1927 року в Україні було широко відзначено 35-річчя педагогічної діяльності Василя

Івановича Харцієва, який отримав вітальні телеграми з наркомату освіти України, від делегатів окружного з'їзду спілки «Робос» (робітників освіти), правління спілки «Робос», окрінспектури освіти. Було опубліковано низку статей, зокрема в місцевій газеті «Зінов'євський пролетарій» – «Палке вітання працівнику на ниві науково-освітній – шановному професорові, члену Академії наук В. І. Харцієву». Молодий колега ювіляра П. П. Молоків-Журський написав біографічний нарис «Професор В. І. Харцієв». 3 березня 1927 року в Харківському інституті народної освіти на засіданні науково-дослідної кафедри західноєвропейської культури прочитано доповідь на тему «В. І. Харцієв» професорами Лезіним та Білецьким [3, с. 59; 1, с. 9]. До речі, педагогічні ідеї фундатора нашої кафедри викликають інтерес сучасних дослідників. У Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова 2014 року А. А. Кава захистила кандидатську дисертацію «Педагогічна діяльність і спадщина В. І. Харцієва (1866–1937 рр.)» [2].

На початку ХХІ століття не втрачають актуальності різні заходи, присвячені науковій, навчально-викладацькій, методичній, виховній, просвітницькій роботі викладачів нашого структурного підрозділу. 10–11 листопада 2016 року кафедрою української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка разом з Комунальним закладом «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» було проведено регіональну науково-практичну конференцію «Науково-методичні параметри лінгвістичної освіти» (на пошану ветеранів кафедри української мови С. П. Пономаренко та Т. І. Поляруш). Мета проведення заходу: репрезентація та апробація результатів наукових досліджень з різних галузей сучасного мовознавства, методики навчання й викладання української мови в середніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах; пошанування ветеранів кафедри української мови: старшого викладача С. П. Пономаренко (з нагоди 80-річчя) та кандидата філологічних наук, доцента Т. І. Поляруш (з нагоди 75-річчя).

У рамках доволі широкої проблематики конференції було запропоновано висвітлити результати дослідження різноманітних проблем фонетики, фонології, лексикології, ономастики, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису, морфологічної парадигматики, термінології, діалектології, історії мови, лінгвістики тексту, когнітивної лінгвістики, стилістики, культури мови, лінгводидактики тощо. У доповідях на пленарному засіданні та під час роботи секцій до обговорення запропоновано такі питання:

1. Теоретичні та прикладні аспекти українського мовознавства.
2. Актуальні проблеми методики навчання й викладання української мови в середніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах.

У межах конференції відбулося засідання круглого столу «Лінгвістична освіта ХХІ сторіччя: новочасний лінгводидактичний інструментарій». Подані заявки визначили роботу шістьох секцій:

1. «Традиційні і нові підходи до вивчення граматики та історії української мови».

2. «Теорія і практика ономастичних досліджень».

3. «Динамічні процеси в українській лексикології, фразеології та діалектології».

4. «Інноваційні технології навчання у вищій школі».

5. «Лінгводидактика».

6. «Методика навчання української мови».

Давно в мене зріла думка про таку конференцію. Крім того, варто пояснити, що об'єднує наших ювілярів. Обидві наші колеги належать до покоління, яке я дуже люблю, бо з нього і мої батьки, моя мама – ровесниця Світлани Петрівни. І для Тамари Іванівни Поляруш, і для Світлани Петрівни Пономаренко альма матер – Київський університет імені Тараса Шевченка. Обоє навчали легендарні особистості, серед яких – Ілля Корнійович Кучеренко, молодесенький, як казала моя мама, теж випускниця Київського провідного вишу, Петро Петрович Кононенко, Петро Павлович Плющ, Ніна Іванівна Тоцька та інші. Це покоління після мороку сталінської епохи, яка передчасно

погубила 1937 року й одного із засновників нашої кафедри – Василя Івановича Харцієва, на повні груди вдихнуло свіжого повітря шістдесятництва. Ті особистості, яких ми нині шануємо як національну інтелектуальну еліту, жили з ювілярами в одному гуртожитку, училися й працювали поруч, на їхніх очах творився величезний шмат нашої історії.

Коли влітку я вітала Світлану Петрівну з ювілеєм, то запитала, який латинський вислів їй найбільше імпонує. Вона зразу ж відповіла: «*Ното sum, humani nihil a me alienum puto* – я людина, і ніщо людське мені не чуже (Теренцій)». Цей крилатий латинський вислів я обрала за тему розповіді про наших високодостойних іменинниць.

Світлана Петрівна Пономаренко – єдиний на кропивницькій землі латинознавець кінця ХХ – початку ХХІ століть, фахівець високого гатунку, від якого студенти чули мудре й високоестетичне латинське слово. А без латині не було б сучасної Європи.

Народилася 8 липня 1936 року в місті Нова Одеса тоді ще Одеської області. Коли дівчинці було 2 роки, сім'я переїхала до Бобринця. Далі мирне життя перервала друга світова війна, батько – на фронт, мама з двома дочками – в евакуацію до хутора Червоний Партизан Сталінградської (нині Волгоградської) області Комишинського району. Там проживали етнічні німці-переселенці. Мешканці добре, співчутливо поставилося до евакуйованих, які від'їжджали влітку в чому були, відповідно до зими не були готові. Але місцеве населення й саме бідувало.

Мама Світлани Петрівни продала модельні черевички, ще щось і купила козу Машку, яка жила на веранді, бо було багато вовків, вони нічого не боялися, навіть до осель пробиралися. Згадує, як із сестрою ходили до місцевої школи, виступали під час різних заходів з акробатичними номерами. Світлані Петрівні видали мініатюрну перешиту військову форму. І цей маленький солдатик бігав до школи, бо одним із стимулів було 50 грамів пшона, яке учням видавали на день.

1953 року закінчила Бобринецьку середню школу № 1, вступила до Київського державного університету імені Тараса Шевченка на філологічний факультет. Після закінчення в 1958 році Світлану Петрівну направили на роботу до села Малі Єрчики Сквирського району Київської області. Зверніть увагу на символічну, милу серцю кожного філолога власну назву населеного пункту. У місцевій школі навчалися діти з трьох сусідніх сіл. Там Світлана Петрівна Пономаренко пропрацювала три роки. У цей час її батьки перебралися до Кіровограда. Батько – ветеран другої світової – захистив кандидатську дисертацію з овочівництва. 1961 року до Кіровограда переїжджає й Світлана Петрівна. Почалися пошуки роботи. Сучасна молодь не завжди може зрозуміти вчинки того покоління. А Світлана Петрівна плакала 1 вересня, бо не було де працювати. Проте вже в жовтні 1961 року була зарахована на посаду старшого лаборанта кафедри підготовки вчителів 1–4-х класів. Із цього часу доля Світлани Петрівни Пономаренко була пов’язана з нашим навчальним закладом. З вересня 1963 року – викладач латинської мови кафедри іноземних мов, два роки (1967–1969) працювала лаборантом кафедри історії КПРС і філософії. І нарешті, з 1974 – асистент, а з 1979 – викладач кафедри української мови (яку то з’єднували, то роз’єднували з кафедрою української літератури. За цими скупими рядками – колосальна праця, неодноразові подяки й грамоти за сумлінне ставлення до роботи. Світлана Петрівна Пономаренко – автор кількох посібників з латинської та української мов, викладала латинську мову, практикум, сучасну українську літературну мову. 2004 у віці 68 років вийшла на пенсію.

Чоловік Володимир – інженер на авіаремонтному заводі, працює й досі. Виховали сина Володимира. Є внук Кирило (Кирилєня, як лагідно називає бабуся). А всьому передувала вельми романтична історія. Я всіх подробиць розкривати не буду. Коли Світлана повернулася з евакуації до Бобринця, то пішла до другого класу, де й познайомилася з Володимиром. Разом закінчили школу, але ніяких романтичних стосунків не було. Якби хтось у той час сказав

Світлани Петрівні, що за цього однокласника вона вийде заміж, то нізачо не повірила б. Майбутній чоловік учився в Харкові. Коли вона перебралася до Кіровограда, то розшукав її через міліцію. Ще 2 роки були ніжні листи з Челябінська, куди Володимир поїхав працювати... А нинішнього року – уже 55-ліття спільного життя.

Якщо характеризувати Світлану Петрівну Пономаренко одним словосполученням, то це – вселенська, безмежна доброта. Вона завжди посміхається, жартує, її блакитні очі випромінюють оптимізм, мабуть, не знайдеться на світі людини, яка б за щось могла ображатися на Світлану Петрівну. Її допомогу, щире ставлення пам'ятає багато випускників, частина яких викладає на факультетах філології та журналістики й іноземних мов. Вона багата на щирих друзів, безвідмовна, у її невеличкій квартирі місяцями жили не тільки родичі, а й просто знайомі з інших місць. Світлана Петрівна – надзвичайно талановита: грала у факультетському оркестрі на домрі-альті, гарно співає, має другий розряд зі спортивної гімнастики. Це людина, яка постійно вдосконалює не тільки фахові теоретичні знання, а й уміння та навички. Світлана Петрівна Пономаренко кожного року 9 листопада в День української писемності та мови бере участь у написанні Всеукраїнського радіодиктанту національної єдності. Її й сьогодні запрошують викладати латинську мову. Адже глибоких знань непересічного філолога – Світлани Петрівни Пономаренко – потребує майбутня еліта України.

Колектив кафедри української мови привітав шанованого ветерана педагогічної праці з ювілеєм, підготувавши святковий адрес: «Високоповажна, люба Світлано Петрівно! Щиро вітаємо Вас із 80-річчям!

Ваше життя – яскравий приклад того, як треба шанувати людей і працю. Вам є чим пишатися. Знаємо й любимо Вас не лише як справжнього фахівця, а й як чарівну, неповторну, красиву, милу, розумну, турботливу, щедрю душею, ніжну серцем жінку.

Сумлінною професійною діяльністю, доброзичливими стосунками з колегами Ви заслужили глибоку повагу. Тож висловлюємо Вам велику пошану та любов за віддану працю, співчутливість та людяність, терпіння й мудрість, за Ваші добрі справи.

Зичимо здоров'я, достатку, радості, невичерпної енергії, оптимізму. Нехай дружною буде родина, мирним і безхмарним небо над головою, веселковими й сонячними, як Ваша посмішка, роки щасливого життя. Нехай усе, зроблене Вами з душею та натхненням, повертається сторницею. З роси й води на многії та преблагії літа!!!»

Варто присвятити заслужено теплі й щирі слова ще одній ювілярці кафедри української мови – кандидатів філологічних наук, доцентів Тамарі Іванівні Поляруш.

Дівчинка з гордим ім'ям Тамара Петрушанко з'явилася на світ Божий 6 серпня 1941 року в селищі Понорниця (нині селище міського типу Кóропського району) Чернігівської області. Упродовж 1948–1958 років навчалася в Понорницькій середній школі. З 1959 до 1964 року – на українському відділенні філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Під час навчання перебувала на річній практиці з польської мови у Варшавському університеті.

Із серпня 1964 до листопада 1968 року Тамара Іванівна працювала в Глухівському педагогічному інституті. Подружжя Полярушів у листопаді 2012 року написали спогади про цей період свого життя. Я їх зачитую.

Ішов «1964-й рік. У червні в Києві вже одцвіли каштани, а ми, випускники українського відділення філологічного факультету Шевченкового університету, складали випускні іспити, захищали дипломні роботи. На останньому екзамені з української мови вже по його завершенні наш улюблений викладач і куратор курсу професор Ілля Корнійович Кучеренко (світла йому пам'ять!) запросив до розмови Тамару Іванівну. А йшлося про те, що ректор Глухівського педінституту звернувся до декана з проханням

направити на викладацьку роботу до цього закладу» найкращого «випускника чи випускницю для читання курсів української мови. Кафедра української мови вирішила рекомендувати саме Тамару Іванівну, вона, мовляв, і родом з тих країв..., і за всіма даними кафедра рекомендує саме її» [4, с. 89].

На той час Олег Євгенович і Тамара Іванівна «були вже одружені і, як» найкращі випускники, «при розподілі мали право вибору місця майбутньої роботи, отож, з усього» найліпшого, «що було, вибрали Макіївку, що на Донбасі. Аж раптом такий поворот долі! Порадившись між собою, з рідними, не довго думаючи, вирішили: ідемо до Глухова, так би мовити, на «оглядини», перед тим, звичайно, зателефонували до ректора Олександра Дмитровича Томчука. До нього ж одразу по приїзді» й завітали. «Ця людина – ректор! – справила... надзвичайно приємне враження: діловий, спокійний, розважливий і, разом з тим, надзвичайно простий, по-батьківськи людяний...» [4, с. 89].

«Перше враження... окрилило: адже виш, нехай і маленький, нехай і провінційний, з одним лише факультетом підготовки вчителів початкових класів, – усе ж не Донбас, де... фах україністів був не в особливій «моді». Потім були формальності з перерозподілом і домовленість, що приступаємо до праці 15 серпня, тоді й побутові проблеми вирішуватимемо. За цей день ... короткого знайомства з містом ми вже його полюбили: невеличке, ошатне, спокійне, інститут доглянутий, усе чисто, прибрано, зелено. Сумно тільки було, коли ... побачили занедбані будівлі старих козацьких церков, у одній з яких, як ... казали, було зерносховище, іншу пристосували для автовокзалу (!). У серпні, як і домовилися, ...прибули на роботу. Постала проблема житла: квартира... була ще зайнята. Отож, вихід один – шукати приватне помешкання» [4, с. 90].

А далі йде фантастична (як для наших часів) історія. «Родина ректора О. Д. Томчука мешкала поряд з інститутом, де, до речі, проживало чимало викладачів. У серпні – час відпусток, і сім'я Томчуків збиралася на відпочинок. Так несподівано... Олександр Дмитрович пропонує молодому подружжю пожити цей час у його квартирі. Уявіть собі, як це здивувало вчорашніх

випускників і спантеличило: ректор довіряє своє помешкання тим, кого він ледве що пізнав, щойно прийняв на роботу. І в цьому, як і в багатьох інших моментах, виявилася його велика людяність, надзвичайна простота...» Учорашні студенти розкошували в ректорських апартаментах і підшукували собі квартиру. Невдовзі знайшли. У добротному приватному будинку неподалік інституту зняли невеличку затишну кімнатку за 25 крб. Господарі – подружжя Демидових – уже літні люди, надзвичайно привітні й щирі. Щоправда, довелося купити необхідні меблі на виплат: диван, стіл, стільці, шафу. Усе це пізніше згодилося, коли навесні Поляруші отримали квартиру з пічним опаленням у невеличкому будинку. Але то було пізніше, коли народилася донечка Іринка. Так, так, вона глухівчанка з народження. Зараз Ірина Олегівна з родиною мешкає в Києві. Разом з чоловіком – викладачі вишів, з науковими ступенями та званнями. Виховують двох донечок: Оксанку та Марійку [4, с. 90–91]. А спочатку теж працювали в Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка: Ірина Олегівна Мариненко – на кафедрі лінгвістичних дисциплін та кафедрі української мови, а Юрій Васильович Мариненко – на кафедрі української літератури.

Але все це пізніше склалося. Швидко влилися в колектив. Завідувачем предметно-методичної комісії мов і літератури був Володимир Олександрович Горпинич. Він у той час завершував роботу над кандидатською дисертацією і, як людина вже досить компетентна в наукових справах, швидко залучив у коло наукових інтересів і майбутньої перспективи молодих науковців. Тамарі Іванівні він запропонував збирати матеріали з топонімії Сумщини, давав корисні поради щодо шляхів і методів збирання й опрацювання матеріалів. Саме його поради, настанови, особисті контакти з ученими-ономастами в майбутньому добре прислужилися Тамарі Іванівні при написанні кандидатської дисертації [4, с. 91].

Приємні людські стосунки панували в колективі. А з Юрієм Зіновійовичем Крутем, Володимиром Олександровичем Горпиничем, Ніною Олексіївною Головань сім'я Полярушів працювала разом і в Кіровограді.

З легкої руки В. О. Горпинича та керівництва інституту направив молодих фахівців до цільової аспірантури до Києва. Тамара Іванівна 1968 року вступила до аспірантури Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР і продовжила досліджувати топонімію Сумщини в генетико-словотвірному плані, наслідком чого була вчасно захищена кандидатська дисертація «Порівняльне дослідження словотворення топонімів різних класів (на матеріалі топонімії Північно-Східного Лівобережжя)» зі спеціальності «Українська мова» в грудні 1971 року [4, с. 92].

Сам Господь Бог посилає зустріч у Києві з Олександром Дмитровичем Томчуком, який дозволяє не повертатися до Глухова. Так молоде подружжя розлучилося з містом та інститутом, що став колискою фахового становлення.

Після завершення аспірантури та після захисту дисертацій поїхали на роботу до Кіровограда, де в місцевому педінституті бракувало молодих дипломованих фахівців. З 1 січня 1972 до 2011 Тамара Іванівна Поляруш майже 40 років віддала кафедрі української мови, стала доцентом, автором близько 100 наукових та методичних праць. Серед них: видані в співавторстві «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) та «Словник мікрогідронімів України» (2004), навчальні посібники «До таємниць рідної мови» (1995) у співавторстві з Н. О. Задорожною й «Сучасна українська літературна мова. Словотвір. Морфеміка. Морфологія» (2010).

Коли на кафедрі з'явилися професори й була відкрита аспірантура, Тамара Іванівна підготувала, випестувала 4 кандидатів філологічних наук. На кафедрі перечитала всі дисципліни, крім історичних. Була керівником моєї дипломної роботи. Для мене ім'я нашої молоді ювілярки асоціюється виключно з грузинською царицею Тамарою. А раніше на грузинському весіллі нареченій дарували білу хустку як символ чистоти й непорочності, шахи як

символ мудрості та книгу Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі», щоб, як левиця, боролася за власну сім'ю. І це все ніби про Тамару Іванівну, бо сім'я (чоловік, дочка, внучки) – для неї понад усе. Варто пригадати, як чудово вона ставилася до своєї мами, як гостинно приймала й приймає численну рідню та друзів. А ще – чарівна, витончена, елегантна леді, від зовнішності якої трепетало серце не одного чоловіка, але куди ж їм усім тягатися з таким джентльменом, як Олег Євгенович, який поряд і в радості, і в гіркі хвилини впродовж усього життя.

Вітальний адрес з нагоди ювілею колеги з кафедри української мови підготували й для кандидата філологічних наук, доцента Тамари Іванівни Поляруш: «Високоповажна, дорога Тамаро Іванівно! Щиро вітаємо Вас зі славним ювілеєм! Ваш життєвий шлях є взірцем високої працелюбності, яка в поєднанні з талантом невтомного вченого, мудрістю та професіоналізмом викликає повагу й визнання учнів, колег та шанувальників рідного слова. Ваше сходження до вершин мовознавчих досягнень – це яскравий приклад для молоді. Ґрунтовні дослідження в галузі української ономастики, дериватології, діалектології мають заслужене визнання. З Вашим ім'ям ми пов'язуємо найкращі якості дослідника-філолога, пропагандиста духовних цінностей і новітніх здобутків у галузі україністики.

Висловлюємо подяку за інтелектуальну, просвітницьку працю, яка відображає притаманне Вам чуття єдиної української родини й глибоку любов до рідного слова. У пам'яті багатьох – Ваша активна участь у наукових конференціях, на яких Ви накреслювали нові горизонти мовознавчих досліджень. З великою увагою Ви стежили за науковим поповненням кафедри, сприяли вихованцям Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка в дослідницьких пошуках.

Ви – світла людина, яка випромінює позитивну енергію, еманції якої долають перешкоди та відстані, торкаються душевних струн кожного з нас, зігрівають серця всіх, хто з Вами спілкується. Ми відчуваємо Вашу

доброзичливість, переконуємося у Вашій досвідченості, чуємо щиру пораду й одразу отримуємо натхнення для творчої праці. Знаємо Вас не лише як досвідченого фахівця, а й як мудру, ґрунтовну, порядну, неповторну, цікаву, життєрадісну, відкриту, привабливу, вишукану, елегантну, магнетичну, стильну жінку.

Бажаємо Вам Божого благословення, міцного здоров'я та родинного щастя, світлої та радісної днини, довголіття, невичерпних життєвих сил, оптимізму, добробуту, відмінного настрою на многії і благії літа! Від сонця, від калини всіх Вам благ земних – з роси й води!»

І справді, наші шановані ювілярки – старший викладач Світлана Петрівна Пономаренко та кандидат філологічних наук, доцент Тамара Іванівна Поляруш – уміють жити, працювати, відпочивати на повну й ніщо людське їм не чуже.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гур'янова О. В. Український педагог: до 150-річчя від дня народження В. Харцієва / О. В. Гур'янова // Народне слово. – 2016. – 18 лютого. – С. 9.
2. Кава А. А. Педагогічна діяльність і спадщина В. І. Харцієва (1866–1937 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. А. Кава. – К., 2014. – 20 с.
3. Калініченко Н. А. Василь Харцієв : підготовка педагогічних кадрів / Н. А. Калініченко // Історико-педагогічний альманах : наукове видання. – 2012. – № 2. – С. 55–59.
4. Крижанівський В. М. Спогади родини Полярушів про Глухівський педагогічний інститут (1964–1972 рр.) / В. М. Крижанівський // Історичні студії суспільного прогресу. – 2014. – Вип. 1. – С. 88–94.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ковтюх Світлана Леонідівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: граматики, лексикологія, ономастика, морфологічна парадигматика сучасної української мови.

УДК 81'36-112

МІСЦЕ ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИХ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кропивницький)

Статтю присвячено питанню місця в системі підготовки вчителя сучасної школи теоретичних мовознавчих курсів (вступ до мовознавства, загальне мовознавство) та історичних (старослов'янська мова, історична граматики української мови, історія української літературної мови). Зроблено спробу визначити їхню роль у формуванні фахових компетентностей майбутніх учителів-словесників та необхідність знань із цих навчальних курсів для формування соціальних і громадянських компетентностей школярів.

Ключові слова: *концепція, нова школа, компетентності, вступ до мовознавства, історична граматики української мови.*

Olga Kryzhanivska

THE PLACE OF THEORETICAL LINGUISTIC AND HISTORIC COURSES IN TRAINING THE MODERN SCHOOL TEACHERS

The article is devoted to the place of theoretical linguistic (Introduction to Linguistics, General Linguistics) and historic (Old Slavonic language, historical grammar and history of the Ukrainian language) courses in training the modern school teachers. There is an attempt to define their role in forming future language and literature teacher's professional competences and the need for these courses knowledge for creating student's social and civic competences.

The reason for drawing attention to this approach in studying general subjects was the adoption of the new Concept of secondary education in Ukraine – «New School. Space for educational opportunities», which significantly changed the focus of educational activities in general and demanded to redefine the place of the mother tongue in forming a citizen. A school should provide the level of teaching Ukrainian language which will make communication with the official language one of the key competencies. In addition, it is expected that a school will form a graduate's deep understanding of national identity, which is a prerequisite for an open attitude and respect to diversity of cultural expression of other nations. Tolerant attitudes towards «others» begins with a deep respect to «their».

The article gives specific examples which show the importance of studying some general linguistics topics in forming professional competence of future language and literature teachers in the new school, such as: «Branches of Linguistics», «Language and thinking». It is also shown how to apply the history of the Ukrainian language knowledge in schools while teaching topic

«Ukrainian alphabet», «Vocabulary groups according to range of usage: active and passive consumption».

The author emphasizes that the philologist teacher becomes one of main figures in a school which does not just teach a subject but forms a conscious citizen of an independent Ukraine who is ready to live in a multicultural world.

Key words: *concept, new school, competence, introduction to linguistics, historical grammar of the Ukrainian language.*

2016 рік уходить в історію української освіти широким обговоренням концепції перебудови вітчизняної шкільної освіти «Нова школа. Простір освітніх можливостей», яка проголосила перехід від дотепер визначеного завдання освітнього процесу – накопичення знань до нового – формування компетентностей, необхідних випускникові впродовж усього дорослого життя. Увага громадськості передусім приверталася до шкільної освіти, оскільки «світогляд закладається ... в школі» [1, с. 7], бо сама концепція охоплює насамперед шкільний освітній простір, модифікуючи його часові параметри (школа буде 12-річною), зміст навчання та методику організації освітньої діяльності (педагогіка партнерства, орієнтація на учня тощо).

Розробка Концепції не є даниною моді чи суб'єктивною забаганкою амбітних чиновників. Без кардинальних змін нинішня українська школа не задовольнить суспільні потреби в такому випусникові, який би був затребуваний та успішно реалізований на ринку праці. Саме тому в Передмові до тексту документа й наводяться експертні прогнози потреб ринку праці 2020 року в розрізі конкретних умінь: навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі [1, с. 6]. Уже зараз зрозуміло, що шкільне навчання далеко не все з названого може сформувати. По-перше, шкільна програма перевантажена багатьма другорядними предметами й темами. По-друге, мета навчання визначається термінологічним словосполученням «сформувати знання», а не «навчити здобувати знання». По-третє, у середніх

освітніх закладах не вистачає сучасних технічних засобів для здобуття інформації, а ті, що є, не завжди фахово використовуються. По-четверте, учитель володіє методиками навчання, актуальними для минулих років, і не завжди готовий їх змінювати.

Пропонована стаття торкається якраз останньої проблеми – формування сучасного вчителя для нової школи. Нас цікавлять не загальнодидактичні підходи й методики підготовки педагога у виші, а конкретні змістові видозміни формування вчителя української мови і літератури при вивченні базових теоретичних дисциплін та мовознавчих курсів історичного циклу.

Пояснимо вибір мети розвідки. Як показує текст концепції, вчитель-філолог відтепер є центральною фігурою в системі шкільної освіти, оскільки він формує базові, ключові компетентності для життя – комунікативні. Назвемо їх, зберігаючи нумерацію Концепції: 01. Спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами. 07. Соціальні і громадянські компетентності. ...Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів [1, с. 13]. 09. Загальнокультурна грамотність. ... Передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших [1, с. 14].

Відштовхуючись від стратегічної мети – сформувати названі компетентності – спробуємо визначити, з якими ж знаннями повинен іти вчитель української мови в школу, щоб якісно готувати успішних майбутніх громадян. Зосередимо увагу на тих дисциплінах вишівської програми підготовки філолога, які не мають «прямого» продовження в школі, як, наприклад, сучасна українська літературна мова – українська мова. У школі не викладається ні загальне мовознавство, ні жодна історична лінгвістична дисципліна [2]. То які ж знання з цих курсів повинні доноситись учням?

Безперечно, спілкування державною мовою формується і в сім'ї, і в дошкільному закладі, і на уроках рідної мови та в позанавчальний час з

використанням знань із сучасної української літературної мови, практикуму з української мови, культури мови, стилістики української мови тощо. А от «глибоке розуміння власної національної ідентичності» [1, с. 14] може бути сформоване тільки тим учителем, який уміє не тільки (і не стільки!) наголошувати на солов'їності нашої мови, на її непростій історії, а який сам засвоїв сучасні знання про особливості мови як суспільного явища, про тенденції розвитку мовних систем, про їхні виражальні можливості й національну специфіку. Без глибоких знань із загального мовознавства препарованих до шкільного курсу української мови, цього зробити не можна. Спробуємо показати це на прикладах.

Студенти першого курсу в межах пропедевтичної мовознавчої навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» знайомляться з темою «Напрями мовознавства». Безперечно, добре, коли майбутній учитель-словесник може пояснити підходи до вивчення мови порівняльно-історичним, типологічним, ареальним мовознавством, психо-, соціо- та когнітивною лінгвістикою. Так він продемонструє набуті знання, і цього було досить за попередніх освітніх вимог. Але нині на основі сформованих інформаційних даних він повинен виявити низку компетентностей, які виявляються в умінні використати набуте для пояснення тих чи тих фактів буття української мови. Наприклад, студенти знають, що соціолінгвістика вивчає вплив суспільства на мову й оперує такими термінами й поняттями як *мовний стан*, *мовна ситуація* тощо. Нинішній випускник вишу, завтрашній учитель, повинен уміти аналізувати сучасний мовний стан українського суспільства, пояснювати причину тих чи тих його виявів, прослідковувати зміни мовної ситуації в конкретний історичний період.

Студент, який склав іспит на позитивну оцінку, одержав необхідні базові знання і, за умов сформованості потреби вчитися впродовж життя, уже як учитель може описувати зміни мовної ситуації сучасної України. Для цього тільки треба відстежувати відомі для зацікавлених дані про параметри мовного життя суспільства. Наприклад, напередодні цьогорічного Дня української

писемності та мови було оприлюднено низку цифр, які ілюструють кілька позитивних тенденцій, що засвідчують факт розширення функціонування державної мови в молодіжному середовищі. Так, українською мовою виконували завдання ЗНО в 2016 році (маючи право вибору) з історії України – 93%, з математики – 88%, із біології – 91%. Минулого навчального року українською мовою навчалося 89,5% школярів. Разом з тим, треба вказати й на те, що загальнокомунікативна ситуація в державі на рівні приватного спілкування залишається непростою. Хоч 50% опитаних удома спілкуються українською мовою, а ще 25% – то українською, то російською, але потребує уточнення якості мови спілкування: наскільки вона українська, скільки громадян послуговується суржиком тощо.

Мудрий учитель може використати такі дані та принагідно провести бесіду про відповідальність кожного за якість мовного життя в державі, про те, що саме молодь більш «пластична», сучасна, європейська в мовному питанні.

Однією з центральних у курсі загального мовознавства є тема «Мова і мислення» й дотична до неї проблема *мовної картини світу*. Студент може засвоїти назване поняття, глибоко вникнути в дискусію про одну/різні мовні картини світу, навіть усвідомлювати, що світобачення того чи того народу спричинює певні особливості розвитку його мови, але при цьому не вміти інтегрувати явище на прикладі рідної мови. Це, знову ж таки, знання, які не переросли в компетенції, а тому вони не будуть задіяні в професійній діяльності вчителя, бо програма цього не вимагає. А отже, не буде формуватися й світоглядне поняття мовної специфіки свого народу. На прикладі ж української мови можна провести цікаві спостереження за виявом зв'язку «народний менталітет – мова». Так для нашої мови характерні зменшувально-пестливі суфікси, які є виразниками тих чи тих емоційних станів. Вони трапляються в різних частинах мови: серед іменників – *малятко, донечка, вербиченька*, поміж прикметників – *малесенький, дорогусінький, голубесенький*, з-посеред числівників – *троєчко, двоєчко*, між займенників – *усенький*, проміж дієслів –

спатусі, спатоньки, гулятки і прислівників – *височенько, далеченько, тамоньки, тутоньки* тощо. Учні зараз поглиблено вивчають англійську мову, тому можна запропонувати їм віднайти, чи є такі відповідники в цій мові, і зробити висновок про особливості однієї й іншої мовних систем.

На перший погляд здається, що мовознавчі курси історичного циклу важко пристосувати до шкільної української мови. Безперечно, класична старослов'янська мова та історична граматики слугують своєрідним екскурсом у минуле для пояснення тих чи тих фактів сучасної української літературної мови. Школа ж ставить на меті навчити норм усіх рівнів її літературної форми. Але за такого підходу учні сприймають мову як систему правил, а не особливий національний об'єднувальний засіб спілкування й пізнання навколишньої дійсності.

Підручники й посібники для різних класів майже нічого не говорять про особливості нашої мови, про те, чим вона відрізняється від інших, особливо споріднених. Саме тому компетентний учитель, озброєний знаннями з історії мови, може стати безцінним джерелом знань про специфіку національної мови нашого народу, про формування тільки їй притаманних ознак. Зрозуміло, робити це треба доцільно, ненав'язливо, з урахуванням вікових особливостей школярів.

Наприклад, уже в п'ятому класі при вивченні теми «Український алфавіт» можна провести невелике дослідження з історії становлення української абетки. Діти повинні зрозуміти, що азбука – історично змінна система. Їм можна запропонувати для порівняння алфавіти до змін 1993 року і вміщений у новій редакції «Українського правопису». Школярі обов'язково побачать нову літеру на позначення задньоязикового проривного, а також помітять зміну місця знака м'якшення.

Оскільки при вивченні орфоепічних норм учитель обов'язково наголосить на різній вимові в українській мові звуків [г] та [ґ], сформує необхідний словничок зі звуком [ґ], то так виробиться низка компетенцій,

необхідних культурним людям: правильно вимовляти звуки і звукосполучення, вміти користуватися словником при появі вимовних труднощів; учні запам'ятають місце літери *te* і знатимуть її історію.

До багатьох цікавинок може повернути компетентний учитель школярів при вивченні лексики, привернувши увагу, наприклад, до «руху» слова між групами активних і пасивних лексем (до прикладу, *гривня, відсоток*), до паралелізму українського й запозиченого слова (як-от, *диференціація – розрізнення, моніторинг – вивчення, маркетинг – управління*) і, відповідно, культури вживання чужомовних номенів. А скільки цікавого й повчального можуть дізнатися підлітки, вивчаючи власні назви на прикладі імен та прізвищ учнів свого класу, назв населених пунктів, близько розташованих до рідного поселення! Тут обов'язково треба наголошувати на «українськості» власних назв, привертати увагу до слів-покручів і серед прізвищ, і серед імен, і серед топонімів.

Отже, формуванню життєво важливих компетентностей школяра повинно передувати їхнє оформлення в учителя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Концепція «Нова школа. Простір освітніх можливостей». – К., 2016. – 34 с.
2. Українська мова (10–11 кл.): Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Суспільно-гуманітарний напрям (історичний, правовий, філософський профілі); філологічний напрям (профілі – іноземна філологія, історико-філологічний); художньо-естетичний напрям. Академічний рівень. – К.: Зодіак-ЕКО, 2010. – 33 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крижанівська Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українська ономастика, історія української мови та методика її викладання.

УДК 378.14

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ В МАГІСТРАТУРІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Людмила КРИЧУН (Кропивницький)

Нинішня українська освіта продовжує інтегруватися в європейський освітній простір, у якому, згідно з Болонською декларацією, чи не першочергове місце відводиться системі таких освітніх програм, де чітко й недвозначно виписані найголовніші професійні компетентності випускника будь-якого освітнього рівня.

Наукова розвідка присвячена дослідженню компетентісного підходу до навчання майбутніх викладачів української мови вищих навчальних закладів. У роботі узагальнено сучасні тлумачення понять «компетенція» та «компетентність», визначено мінімальне коло професійних компетентностей викладачів української мови, необхідних для реалізації їхніх професійних прав. Виокремлюючи з-поміж багатьох дві ключові компетентності та спираючись на освітньо-професійну програму й освітньо-кваліфікаційну характеристику майбутнього викладача української мови, автор статті описує зміст цих компетентностей та їхнє місце в системі підготовки сучасного магістра-філолога. Публікація також містить опис перспектив у дослідженні шляхів і способів формування професійних компетентностей майбутніх викладачів української мови.

***Ключові слова:** лінгводидактика, компетенція, компетентність, професійні філологічні компетентності.*

Lyudmila Krychun

COMPETENCE APPROACH TO STUDYING OF FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN IN MASTER'S DEGREE COURSE

Current Ukrainian education is still undergoing integration processes with the European educational space where utmost importance is given to the system of educational programmes providing for clear professional competencies of the graduate for any educational level in accordance with Bologna Declaration.

This research has been aimed at the study of competency-based approach to the training of the aspiring Ukrainian language teachers at higher educational establishments. The paper generalises up-to-date definitions of «competence» and «competency», establishes a minimum set of professional competencies needed to implement their professional rights. The author of the article describes the content of these competencies and their place in the system of contemporary Master of

Philology training by means of selecting two key competencies and reviewing respective educational and professional programme as well as educational and qualification characteristics of the aspiring Ukrainian language teacher. The paper also has a description of the prospective research in the sphere of ways and methods to shape professional competencies of the aspiring Ukrainian language instructors.

Key words: *language education, competence, competency, professional philological competencies.*

Педагогічна освіта наразі стоїть на порозі суттєвих (читай революційних) змін. І річ навіть не в тому, що Міністерство освіти та науки України запропонувало кардинально інші (новітні) підходи до шкільної освіти, де не буде місця зазубрюванню й автоматичному відтворенню набутої інформації. Ідеться про те, що кожен шкільний предмет має сформувати у випускника ряд компетенцій, найголовніша з яких – навчити вчитися задля самовдосконалення в майбутньому.

Проблема компетентісного навчання в сучасній педагогічній науці далеко не нова. Свого часу нею активно займалися метри педагогічної освіти, як-от: А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші, хоча на той час це так не називалося. Сама ж ідея компетентісного навчання стала об'єктом обговорення психолого-педагогічної науки в кінці минулого століття, але тоді поняття «компетентність» розглядалося як поглиблені знання. Нині ця дефініція значно розширилася і в педагогіці сприймається і як «навчальні здібності, знання та вміння, і як навички, і як моральні цінності, і як ставлення» [1, с. 26]. Загалом же ідеї компетентісного підходу простежуються в працях вітчизняних та зарубіжних науковців (Н. Бібік, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Пометун, В. Сластьонін, В. Сериков; А. Брунер, Д. Хегер, Д. Равен та багато інших). Цікавими й дуже цінними є наукові розвідки, присвячені формуванню професійних компетентностей майбутніх учителів та викладачів філологічних дисциплін у школі / ВНЗ: О. Горошкіна, А. Долина В. Коваль, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, В. Шуляр та багато інших. Ці вчені пропонують

шляхи і способи формування професійних навичок, відштовхуючись як від окремої навчальної дисципліни, так і від загальної фахової підготовки філолога.

Мета статті полягає у визначенні та окресленні кола професійних компетентностей майбутнього викладача української мови у вищій школи. Виходячи з поставленої мети, розв'яжемо такі **завдання**: 1) описати власні підходи до тлумачення поняття «компетентність/компетенція викладача-філолога»; 2) окреслити мінімальний обсяг фахових компетенцій майбутнього викладача української мови; 3) обґрунтувати зміст та необхідність кожної із запропонованих професійних компетенцій у фаховій підготовці філолога.

Якщо говорити про професійну компетентність майбутнього викладача української мови вищого навчального закладу, то принаймні варто розмежувати поняття компетентність і компетенція, адже в студента не можуть, на наш погляд, бути сформовані професійні навички априорі. Ми переконані в тому, що аби сформувати професійну компетентність викладача української мови вищого навчального закладу, студентові треба пройти складний процес набуття окремих компетенцій, які виявляються в знаннях, набутих уміннях та навичках з фундаментальних і професійно орієнтованих навчальних дисциплін, здобути певний досвід роботи, сформувати власний спосіб мислення, окреслити коло професійних інтересів, прагнень, цінностей, виробити в собі прагнення відповідати за прийняті в процесі професійної діяльності рішення. І лише в такому разі сформується професійна компетентність викладача-філолога, який демонструватиме стійкі професійні характеристики, буде відповідати державним освітнім стандартам, створивши при цьому власний педагогічний імідж.

Тому говоритимемо про *очікувані компетентності*, тобто *результати навчання*, які мають продемонструвати випускники ОР Магістр з української мови.

Щодо компетенції, то найбільш прийнятним, на наш погляд, є таке її визначення: «Компетенція – відчужена, наперед задана соціальна вимога

(норма) до освітньої підготовки учня, необхідної для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [4, 48]. Тож професійна компетенція є невід'ємним складником фахової компетентності викладача української мови вищого навчального закладу, тому «компетенцію варто розглядати як певну вимогу, стандарт освітньої підготовки особистості, а компетентність – як сформовані якості особистості фахівця і його мінімальну практику діяльності» [2, с. 232].

Нинішня українська освіта продовжує інтегруватися в європейський освітній простір, у якому, згідно з Болонською декларацією, чи не першочергове місце відводиться системі таких освітніх програм, де чітко й недвозначно виписані найголовніші професійні компетентності випускника будь-якого освітнього рівня. Як стверджує ряд документів Болонської робочої групи, компетентності – це інтегральне й динамічне поєднання знань, розуміння, умінь, цінностей, здатностей, інших особистих якостей» [3, 14].

Оскільки сьогодні кожен український виш має певну самостійність (автономність) у тому числі й у системі підготовки того чи того фахівця, то й розробка освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик у наших навчальних закладах стала прерогативою окремої творчої групи вчених. При цьому кожен університет по-своєму підходить до виписування професійних умінь та навичок випускника, хоча, справедливості ради, зазначимо, що все ж існують загальні канони створення ОПП та ОКХ. З-поміж цих вимог закладено загальні та специфічні компетентності, які треба сформулювати в майбутнього випускника.

У загальних компетентностях виокремлюють інструментальні, міжособистісні та системні. Проте багато хто з нинішніх учених, зокрема й В. Луговий, розширює діапазон таких компетентностей до п'яти: інтелектуально-значеннєві, творчо-інноваційні, ціннісно-орієнтаційні, діалого-комунікаційні та художньо-творчі [3, с. 16].

ОПП й ОКХ магістра, майбутнього викладача української мови і літератури, передбачає такі компетентності: соціально-особистісні;

загальнонаукові; інструментальні; загальнопрофесійні; спеціально-професійні. Таким чином, узагальнюючи всю інформацію про те, які різновиди компетентностей мають бути сформованими у випускника-магістра, окреслимо лише ті, що стосуються власне-лінгвістичної компоненти його підготовки.

Тож, випускник ОР магістр у результаті навчання має набути таку предметну компетентність: *володіти прийомами й технікою лінгвістичного аналізу тексту, комунікативними властивостями і варіантами мови і мовлення*. А для цього він повинен оперувати такими компетенціями:

- 1) кваліфікувати мовні одиниці як мовні знаки;
- 2) виявляти різноманітні лексико-семантичні відношення між словами;
- 3) лінгвістично компетентно пояснювати явища адаптації слів іншомовного походження;
- 4) аналізувати вимову голосних і приголосних, визначати типові артикуляційні ознаки фонем української мови;
- 5) здійснювати морфемний та словотвірний аналіз слів;
- 6) характеризувати лексичні одиниці за їхньою генезою;
- 7) аналізувати значення та структурні типи фразеологізмів;
- 8) пояснювати модифікації морфем;
- 9) реконструювати словотворче гніздо однокореневих слів;
- 10) встановлювати вид синтаксичного зв'язку;
- 11) визначати граматичний статус слів;
- 12) знати основні положення теоретичної граматики;
- 13) виокремлювати загальні закономірності функціонування граматичних категорій;
- 14) аналізувати мовні явища;
- 15) користуватися метамовою сучасних граматичних теорій;
- 16) визначати граматичні значення основних категорій, надкатегорій, підкатегорій;
- 17) уміти тлумачити основні дефініції тексту;

- 18) практично виокремлювати текстами;
- 19) характеризувати синтаксичні конструкції в аспекті структурно-статистичного синтаксису;
- 20) диференціювати предикатні і субстанціальні синтаксеми;
- 21) розмежовувати семантично-елементарні та семантично-неелементарні конструкції;
- 22) встановлювати когнітивні кореляції синтаксичних конструкцій;
- 23) визначати комунікативну парадигматику речення.

Ще однією ключовою компетентністю майбутнього викладача української мови є **здатність визначати рівень особистісного і професійного розвитку: вивчати методи впливу на особистість при розв'язанні навчально-виховних завдань і виявляти можливості підвищення ефективності викладацької діяльності.** Таку компетентність називають спеціалізовано професійною, оскільки вона фактично описує фундамент викладацької професії. Саме ця компетентність, на нашу думку, є визначальною в професійній підготовці викладача української мови, адже вона окреслює діапазон застосування базових знань, умінь та навичок у власній професійній діяльності викладача, вона дає можливість йому розвиватися й знаходити все нові й нові оптимальні методи навчання студентів, вона формує здібності розв'язувати нестандартні навчально-виховні завдання. Обидві компетентності нерозривно між собою пов'язані, оскільки одна без іншої існувати не можуть: перша формує основу професії, а друга дає змогу цю базу реалізувати.

Названі ключові компетентності майбутнього викладача української мови у вищій школі не відкидають системи фундаментальних знань, умінь і навичок, проте дещо від них відрізняються. Якщо студент володіє певною системою знань, то це лише теоретична частина тієї професії, яку він здобуває; якщо випускник має певні практичні вміння, навіть переведені в режим автоматизму (а це, як відомо, навички), то це ще не значить, що він ці сформовані вміння й навички зможе застосувати у нестандартних виробничих ситуаціях. Знання,

уміння та навички стануть компетентностями лише тоді, коли будуть усвідомлені й апробовані в різних видах професійної діяльності. Наприклад, не можна говорити про сформовану мовленнєву компетентність філолога, якщо він знає правила, але не може їх належним чином застосувати або знає методи і прийоми навчання, проте не вміє навчити учня. Через це в підготовці майбутнього викладача-філолога вищої школи застосування компетентісного підходу має глибокі перспективи, й оскільки діапазон таких компетентностей широкий, то й досліджувати їх ще є багато можливостей.

Отже, компетентісний підхід до навчання магістрів, спираючись на галузевий стандарт, має розкривати широкі можливості для професійного становлення майбутнього викладача української мови. Лише тоді такий викладач зможе активно й плідно працювати за своїм фахом, при цьому якісно реагувати на будь-які зміни в освіті, застосовувати у власній педагогічній діяльності інноваційні методи та прийоми, зрештою бачити й продовжувати формувати у своєму учневі людину розумну.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2 (63). – С. 26–31.
2. Коваль В. О. Ключові поняття методичної системи формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів / В. О. Коваль // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка, Педагогічні науки, 2013. – Випуск 121, Ч. 2. – С. 230–235.
3. Луговий В. І. Європейська концепція компетентісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні / В. І. Луговий // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2 (63). – С. 13–25.
4. Хуторський А. Ключові освітні компетентності / А. Хуторський // Відкритий урок : розробки, технології, досвід. – 2008. – № 6. – С. 47–50.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кричун Людмила Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгводидактика, новітні технології навчання української мови.

УДК 376.091.33-056.264]:811.161.2

**ЗАСТОСУВАННЯ НЕЛІНІЙНИХ ФРАКТАЛЬНИХ СИСТЕМ У
СПЕЦІАЛЬНІЙ МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ
ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ МОВНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Олександр ЛАБЕНКО (Кропивницький)

Модернізація системи освіти в Україні все більшою мірою співвідноситься з педагогічними процесами, які відбуваються в Європейському Союзі. Це пов'язано з розвитком Болонського процесу. Відповідно змінюється й наукова парадигма, котра лежить в основі як усієї української педагогічної науки, так і методичної зокрема. Перехід сучасної спеціальної методики викладання української мови від ньютонівсько-картезіанської до квантово-релятивістської наукової парадигми є ще більш актуальним, ніж будь-коли. Це пов'язано із збільшенням процесів турбулентності в розвитку такої живої природної системи як український народ. Особливо це стосується аспектів навчання дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. Як приклад вдосконалення спеціальної методики викладання української мови на основі нової наукової парадигми в пропонованій статті автор розглядає можливість використання нелінійних фрактальних систем у навчанні дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку.

Ключові слова: *нелінійні фрактальні лінгвістичні системи, діти із порушенням мовленнєвого розвитку, спеціальна методика викладання української мови, методична наука, наукова парадигма.*

Alexander Labenko

USING NON-LINE FRACTIONAL LINGUISTIC SYSTEM FOR SPECIAL TEACHING METHOD OF UKRAINIAN LANGUAGE FOR TEACHING CHILDREN WITH SPEECH DEFECTS

The system of education have been transforming in Ukraine to a great extent for correlation with pedagogical processes that it have been in European Union. It is connected with development of the Bologna process. The scientific paradigm that it is being put on basis both the all Ukrainian pedagogical science and methodical science have been modifying correspondly. The contemporary special teaching method of Ukrainian language is going to change from Newton-cartesian to Quantum-relativistic scientific paradigm. It is very importance. It is bound up with extending processes of turbulence at the development such living natural system as the Ukrainian people. In particularity it is pertaining to aspects for teaching of children with speech defects. It is such example improvement the contemporary special teaching method of Ukrainian language at the

basis of the new scientific paradigm is utilization non-line fractional system in teaching of children with speech defects. The author of paper rises this problem.

Key words: non-line fractional linguistic system, children with speech defects, special teaching method of Ukrainian language, methodical science, scientific paradigm.

Кардинальні політичні й економічні зміни в житті країни досить сильно вплинули на вищу та середню школу, її мету, завдання і зміст навчання. Це великою мірою стосується також і викладання української мови у спеціальних школах та групах для дітей із особливими мовними потребами.

Проте головним питанням залишається, на нашу думку, таке: **як узгодити масштабність, незвичність інноваційних підходів до спеціальної методики викладання української мови із застарілими, бюрократично-освітніми технологіями корекційної роботи учителя-логопеда, які дісталися нам у спадок від радянської епохи і ґрунтуються на старій ньютонівсько-картезіанській науковій парадигмі?** Відповідь напрошується сама собою: *створити нову систему вивчення української мови, яка була б динамічною, простою у використанні, з погляду методики, та результативною в аспекті корекції знань, умінь та навичок, які отримували б діти з особливими мовними потребами з метою їх адаптації до життя у звичайному світі. Зрозуміло, що нове бачення вирішення застарілих проблем потрібно шукати з висоти іншої перспективи. У нашому випадку ми можемо застосувати нову для нас, але досить поширену на Заході наукову парадигму, яка називається **квантово-релятивістська**. Характерною особливістю її є те, що вона враховує (на відміну від старої) таке явище як турбулентність у людському житті та навчанні, а не моделює ту саму реальність педагогічного процесу як часовий механізм.*

Для прикладу, до таких технологій чи освітніх систем, які ґрунтуватимуться на нових наукових засадах, можуть належати **нелінійні фрактальні лінгвістичні системи вивчення (та корекції) української мови, пристосованої для дітей із особливими мовними потребами.** Характерною

рисою таких систем є, і це, дійсно, дуже важливо, з одного боку: **самоподібність (SCALING)**, а з іншого – **динамізм**, який ґрунтується на взаємодії ламінарних та турбулентних інформаційних потоків, що природно проникають у навчальний процес, оскільки він демократичний, тобто методологічно орієнтований на потреби дитини, яка має вади в мовленні.

При цьому **ламiнарностi** (впорядкованостi) процесу корекції української мови надає учитель (логопед), тому що він зорієнтований на певну програму, а учні надають **турбулентностi** (невпорядкованостi) процесу навчання, оскільки зорієнтовані на власні індивідуальні психо-фізичні потреби, інколи навіть випадкові. Наприклад, дитина погано вимовляє свистячі звуки, і педагог, застосовуючи лінгвістичні фрактальні системи, коригує вимову дитини. А це вже той непередбачений програмою вивчення української мови випадок, коли викладач зіштовхується із явищем **турбулентностi** або, іншими словами, з елементом **непередбачуваностi** навчального процесу, характерного якраз для демократичних освітніх систем. Іншими словами, наприклад, батьки наполягли на тому, щоб їх дитина, яка має певні проблеми з артикуляцією тих чи тих звуків української мови, навчалась у звичайному класі середньої загальноосвітньої школи, із звичайними дітьми. А вади у вимові такого учня залишилися і їх вже повинен (вміти) виправляти звичайний учитель-мовник за допомогою тих же фрактальних лінгвістичних систем.

Таким чином, на нашу думку, саме **нелінійні фрактальні лінгвістичні системи** могли б стати основою нової технології для сучасного демократичного вивчення української мови дітьми із певними мовними потребами в пересічній ЗСШ.

На жаль, сучасна педагогічна [9] та методико-лінгвістична [6,7] наука не приділяє цьому артефакту належного значення.

З огляду на сказане, **метою пропонуваної статті** є висвітлення ймовірних шляхів застосування нелінійних лінгвістичних фрактальних систем у

процесі навчання дітей із особливими мовними потребами та корекції їх вимови під час вивчення української мови .

У першу чергу нам, очевидно, потрібно більш детально зупинитися на таких базових поняттях дослідження як «фрактал», «фрактальна система», «нелінійна фрактальна система», «нелінійна фрактальна лінгвістична система». Тим більше, що кожне із них є поки що для багатьох учених-лінгвістів, пересічних учителів української мови ще досить новим.

Отже, дещо нагадаємо про етимологію походження поняття «фрактал». Як відомо, наука про фрактали сформувалася в окрему наукову галузь спочатку в межах наукових досліджень з математики на початку 70-х років ХХ століття, а остаточно проявилася в 1977 році у відомій книзі Б. Мандельброта «Фрактальна геометрія природи» (Mandelbrot B. B. «The fractal geometry of nature»). До речі, у цій книзі автор подає велику кількість малюнків із фрактальними системами, які наводяться як певні докази існування фрактальних об'єктів у природному середовищі.

Сам термін «фрактал» походить від латинського слова *fractus* (зламаний, розбитий), від якого, очевидно, походять і загальновідомі англійські терміни *fraction, fractional* – дріб, дробити. З математичного погляду фрактал – це, перш за все, множинність із дрібною розмірністю. Або, по-іншому, фрактал – це геометрична структура, частини фрагментів певною мірою подібні до самої структури.

Проте слід, очевидно, відразу ж зауважити, що для лінгвістичної науки *лінійні* (математичні, геометричні) *фрактали* не зовсім, на нашу думку, підходять для використання в методиці навчання української мови внаслідок нелінійності самого людського спілкування, яке характеризується, як відомо, великим ступенем непередбачуваності, а то й хаотичності, навіть якщо є наперед задана тема спілкування. У свою чергу, *лінійні фрактали* – це фрактали, які визначаються *лінійними функціями*, тобто рівняннями першого порядку. При цьому *самоподібність* вони проявляють у звичайному простому

«прямолінійному» вигляді: будь-яка частина фракталу є точною копією цілого. У свою чергу, у нелінійних фракталах лише певна частина їх є схожою одна на іншу, у той час як інша вже носить видозмінений характер.

До речі, на нашу думку, українська мова дуже багата на фрактальні явища, якщо під ними розуміти наявність певних нелінійних лінгвістичних фракталів, тобто насамперед, зрозуміло, лексичних систем фрактального типу.

Для прикладу візьмемо «Великий тлумачний словник сучасної української мови [3, с. 282-283] і виберемо в ньому таке загальноживане слово як «інтерактивний» та порахуємо слова, що стоять із ним в одному змістовому сегменті, то нелінійна фрактальна лінгвістична система із спільною частиною «інтер-» буде налічувати більше 170 мовних одиниць. Зрозуміло, що словник містить фрактальні явища і значно більших об'ємів, оскільки українська мова є надзвичайно лексично багатою і різноманітною. І таких прикладів нелінійних лінгвістичних фракталів більшого або меншого розміру, якщо далі переглянути даний словник чи навіть й інші джерела (книги, газети тощо), ми можемо знаходити в українській мові ще дуже багато. Їх, до речі, використовували у своїх творах і класики української літератури (І. Котляревський, Т. Шевченко, Леся Українка та ін.), і сучасні художники слова, трапляються вони й у фольклорних джерелах (веснянки).

Таким чином, з огляду навіть на ці приклади, ми можемо констатувати: нелінійні фрактальні явища існують, і їх досить багато навіть в українській мові; проте слід зазначити, що *нелінійні фрактали* – це вже такі, які визначаються *нелінійними функціями*, тобто де рівняння ступенів вище першого порядку. Відповідно більш різноманітною є і самоподібність нелінійних фракталів, адже в них частина фракталу – це вже не точна, а лише схожа, хоч і деформована (видозмінена), копія цілого.

Таким чином, якщо підсумувати, то в загальному розумінні «фрактал» – це закономірна зміна стану системи, яка повторюється в принципі, але не збігається в деталях. Фрактал означає подібність або «самоподібність» у

всьому». [11, с. 3] Або, за визначенням відомого американського вченого Джефа Проузіса : «Фрактал – це об’єкт, який володіє безкінечною складністю, що дозволяє зблизька роздивитися не менше деталей, ніж здалеку» [4]. У природі це, наприклад, берегова лінія, листя на деревах, сніжинки тощо, які ніби однакові між собою, але в той же час істотно відрізняються тим же візерунком один від одного.

Далі розглянемо визначення «фрактальні системи». Але перед цим нагадаємо, що розуміється в сучасній науці під поняттям «система». Система – це «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв’язком частин чого-небудь» [3, с. 1320].

З огляду на сказане, під фрактальною системою можна розуміти певну логічну будову фракталу, або, іншими словами, принцип, який закладено в його основу.

Таким чином, *фрактальна система* – це проявлений принцип із множинністю послідовних якостей (станів), що знаходяться по відношенню один до одного в певних закономірностях і зв’язках [11, с. 3-4].

Звідси випливає і розуміння того, що фрактальні системи не мають стаціонарних значень чи стаціонарних станів і повинні розглядатися на шляху їх змін.

До речі, з огляду на наведені вище приклади фрактальних явищ, узятих з «Великого тлумачного словника», ми можемо виділити і характерні риси **нелінійного лінгвістичного фракталу**:

1. Він несе у змісті закінчену або повторювану зі змінами (ітераціями) ідею, поняття, думку.

2. Частина його певним чином подібна до цілого (при цьому відбувається певна ритмічна зміна послідовностей, виражених через фрактальні ітерації).

3. Сприйняття лінгвістичного фракталу відбувається послідовно, відповідно до певних наявних у ньому рівнів чи видозмін.

4. Лінгвістичний фрактал має певну лінійну структуру, оскільки повинен читатись від початку до кінця .

До того ж підкреслимо, що лінгвістичні фрактали можуть бути не тільки мовознавчого, але й літературознавчого характеру. Найбільш відомими фрактальними системами в літературі є такі тексти, які складаються із певної кількості дублювальних елементів, де повторюваною частиною є, наприклад, «хвіст» твору: той же текст із будь-якою кількістю викинутих або добавлених слів чи куплетів. Тобто, одиниця тексту – фраза, строфа, речення, а то й ціла розповідь починається, розвивається й закінчується, повертаючись до початкового стану. Як правило, існує і певне місце переходу до наступної одиниці тексту, який десь повторює початкову.

Серед таких безкінечних творів у вигляді лінгвістичного фракталу можна навести приклади віршів для дітей, народних пісень тощо, які існують як у слов'янських, так і в інших, у тому числі, й англомовних народів.

Наприклад:

Вот море,

А на море суша,

А на суше пальма,

А на пальме клоп сидит

И видит море,

А на море суша... [2, с. 4].

Або ж візьмемо інший відомий приклад віршів для дітей Р Сефа «Нескінченні вірші»:

«Кто вечно хнычет и скучает –

Тот ничего не замечает,

Кто ничего не замечает –

Тот ничего не изучает,

Кто ничего не изучает,

Тот вечно хнычет и скучает.

Если скучно стало – почитай сначала [2, с. 5].

До речі, якби ми подали ці вірші у вигляді фрактального малюнку, то їх можна було б відобразити у вигляді філософської «змії, яка кусає власний хвіст».

У свою чергу, наприклад, в англійській мові теж трапляються лінгвістичні фрактали як у мові, так і в літературі. До таких творів належать, наприклад, пісенька про десять зелених пляшок («Ten green bottles hinging on the wall...»), у якій куплети відрізняються між собою лише числом пляшок, які висять на стіні: у кожному наступному – на одну менше, ніж в попередньому. Подібна до цієї є і пісенька про п'ять сосисок («Five fat sausages sizzling in a pan...»), які поступово, зрозуміло, зникали із сковорідки. Або ж загальновідома, мабуть, чи не в усіх мовах та на всіх континентах пісенька про десять негринят («Ten little nigger boys went out to dine...»), де фрактальні відмінності між куплетами пісеньки виражаються вже більше на рівні подій. [2, с. 7]

Застосування нелінійних фрактальних систем у навчальному процесі під час корекції української мови в дітей з особливими мовними потребами

Мовлення як найвища форма комунікації є однією з найскладніших психічних функцій людини.

Л. С. Виготський відзначав, що мовлення є невід'ємною та внутрішньо необхідною частиною процесу, воно таке ж важливе, як і дія, для досягнення мети. Дитина не просто говорить про те, що робить, але проговорювання та дія для неї є однією поєднаною складною психічною функцією, спрямованою на вирішення завдання [7].

У свою чергу, О. О. Потебня розрізняв у слові зовнішню форму (тобто звучання), об'єктивований звуком зміст, і внутрішню форму (або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст), підкреслюючи при цьому, що зовнішня форма нероздільна з внутрішньою. Отже, уживання тієї чи тієї літери впливає не лише на звучання слова, а й на його семантику [1].

Разом з тим, багато вчених у своїх дослідженнях відмічають таке психолінгвістичне явище як розлади усного та писемного мовлення (дислексію та дисграфію) у всіх категоріях дітей молодшого та середнього шкільного віку, які мають особливі потреби. До цих учених належать такі науковці, як М. Бурлакова, О. Іншакова, М. Корнєв, Л. Милостивенко, Л. Спірова, В. Тарасун, G. Kaluger, C. Naylor, F. Wood, G. Pavlidis, та ін.

Характерно, що найпоширенішим мовленнєвим порушенням у дітей, наприклад, молодшого шкільного віку цими вченими відмічається фонетико-фонематичне недорозвинене мовлення.

Як правило, дислексії та дисграфії проявляються в школярів у вигляді великої кількості стійких специфічних помилок: додавання букв та складів, їх заміни, перестановки, пропусків тощо.

Це спонукає учителя-філолога до своєчасного виявлення в учнів порушень усного та писемного мовлення та їх системного коригування.

З огляду на сказане, великої актуальності набуває процес застосування *інноваційного підходу* до вирішення вище зазначених логопедичних проблем.

До речі, згадаймо, раніше пересічний учитель української мови, практично не зіштовхувався у процесі навчання із дітьми, які мають вади в мовленні, оскільки таких дітей відправляли ще після випуску їх із дитячого дошкільного закладу у відповідні спеціальні школи (класи).

У сучасних умовах інтенсифікації та демократизації навчального процесу завдання перед учителем стало вже двоєдиним: навчити учня спілкуватися українською мовою, навіть якщо він має певні вади в мовленні, як на рівні усного спілкування, так і на письмі, та виправити фонетико-фонематичне недорозвинене мовлення дитини. Це дійсно складне завдання, тим більше, що в підготовці звичайного учителя української мови та літератури під час навчання у ВНЗ цьому питанню приділяється, як відомо, досить мало уваги. Допомогти його вирішити могло б, на нашу думку, широке системне вивчення, а потім застосування у практичній діяльності у процесі вивчення української мови та

корекції дислексій та дисграфій *нелінійних лінгвістичних фрактальних систем*, оскільки вони володіють такою прекрасною дидактичною особливістю як **самоподібність**, таким чином ми могли б, наприклад, неймовірно швидко збагачувати словниковий запас учнів, тренувати з їх допомогою артикуляцію тих чи інших звуків і т.п., використовуючи фрактальні системи.

До речі, підкреслимо, що в нашому розумінні *нелінійна лінгвістична фрактальна система* – це впорядкована навчальною метою сукупність лінгвістичних фракталів, де самоподібність забезпечується певною сталою одиницею тексту або слова, а нелінійність наявністю певних змін (ітерацій) у змісті фракталів.

Іншими словами, нелінійна лінгвістична фрактальна система спрямована на досягнення учнями навчальних завдань і складається із багатьох лінгвістичних фракталів, які, у свою чергу, мають у своєму змісті варіативну та інваріантну складові. При цьому варіативна частина фракталів або фрактальних систем характеризується нелінійністю, оскільки кожен фрактал або фрактальна система не є точною, а є видозміненою в чомусь (букві, складі, слові, фразі, строфі, реченні) копією подібної (попередньої) системи чи фрактала.

Симптоматичним є, на нашу думку, і той факт, що нелінійні лінгвістичні фрактальні системи ми можемо застосовувати в спеціальній методиці викладання української мови, практично в усіх розділах та напрямках роботи з граматичним, лексичним чи фонетичним матеріалом для ліквідації розладів усного та писемного мовлення в дітей. Для підтвердження цієї думки наведемо декілька прикладів.

Формування та корекція фонетичної компетенції

(із застосуванням нелінійних лінгвістичних фрактальних систем)

Як уже зазначалося, у середні навчальні заклади школярі вже приходять досить ознайомленими із українською мовою ще з дошкільних закладів. Але серед багатьох здорових дітей трапляються у звичайних класах і діти з особливими мовними потребами, що мають певні відхилення на всіх мовних

рівнях: фонетичному, граматичному, синтаксичному, методичному, технологічному. Тому ці діти, звісно, потребують тренувань на безпосереднє вправлення у вимові тих чи інших звуків для того, щоб добитись автоматизації правильної вимови.

Із цією метою використовуються: а) вправи на рецепцію та б) вправи на репродукцію / продукцію. Вони тісно пов'язані між собою й націлені на формування як слухових (фонематичний слух), так і вимовних (або артикуляційних) навичок.

Для цього можна запропонувати учням, наприклад, вправи на диференціацію звуків із застосуванням **нелінійних лінгвістичних фрактальних систем**, щоб тренувати вимову, у вигляді (фрактальну (спільну) частину слів виділено жирним шрифтом – Л. О.):

а) **лічилок:**

Бігли коні під мостами,

З золотими копитами–

Дзень, брязь,

Вийшов з мосту старий князь [8, с. 179];

б) **веснянок:**

Ой минула вже зима,

Снігу-льоду вже нема.

Ой нема, ой нема,

Снігу-льоду вже нема.

Всі веснянку вже співаймо,

Весну красну вітаймо.

Вітаймо, вітаймо,

Весну красну вітаймо (Усна народна творчість) [8, с. 51];

в) використання **інверсій:**

Місяць ясененький

Промінь тихесенький

Кинув до нас.

Спи ж мій малесенький,

Пізній бо час (Леся Українка) [8, с. 131];

г) використання **алітерації**:

Хто се, хто се по сім боці

Чеше косу? Хто се?..

Хто се, хто се по тім боці

Рве на собі коси?..

Хто се? Хто се?.. (Тарас Шевченко) [8, с. 12–13];

д) використання **асонансу**:

Спіть, діточки, спіть,

Віченьки стуліть!

Дрібен дощик стукотить,

Він нам казку гомонить (Марійка Підгірянка) [8, с. 29].

Зрозуміло, що вчитель, урахувуючи індивідуальні фонетико-фонематичні аспекти недорозвиненого мовлення може застосовувати спеціальні вправи в корекційній роботі з таким учнем. Наприклад, дитина погано вимовляє шиплячий звук «**Ч**». Педагог може запропонувати школяреві попрацювати із нелінійними фрактальними лінгвістичними системами у вигляді скоромовок:

Чуга, чуга, чуга – плаває чечуга.

Чешня, чешня, чешня – червоніє черешня.

Чітка, чітка, чітка – літає чечітка [6, с. 197];

Чи, наприклад, для звуку «Л»:

Яц, яц, яц – на гачечку ляц.

Соля, соля, соля – у сумці квасоля.

Яльку, яльку, яльку – я люблю свою ляльку.

Апля, апля, апля – жабу ловить чапля [6, с. 272].

Нелінійні фрактальні лінгвістичні системи можуть застосовуватися також, наприклад, під час вивчення **окремих тем з граматики української**

мови. Візьмемо для прикладу тему: «Фразеологізми». При цьому учням під час пояснення навчального матеріалу наводять приклади, де використовуються **нелінійні фрактальні системи**, узявши для цього, наприклад, такі сталі словосполучення:

Серце болить. (Тяжке переживання з певного приводу, убоління, тривога).

Серце в'яне. (1. Переживання, занепокоєння. 2. Захоплення кимось, страждання чи сум через кохання).

Серце з перцем, а душа з часником. (Різка, груба, нестримана людина).

Серце мліє. (Сильне переживання, страждання).

Серце народу. (Велике, спільне серце).

Серце радіє. (Задоволення, радість, насолода, втіха від чогось) [5, с. 182].

Отже, ще раз підкреслимо, безпосередньою метою наведених вище нелінійних лінгвістичних фрактальних систем є закріплення вимовляння окремих звуків, розвиток фонематичного сприймання, аналізу та уявлення, збагачення словникового запасу шляхом уточнення значення слів, тлумачення мовних зворотів (у віршах, скоромовках, фразеологізмах і т. п.).

Опрацьовуючи цей матеріал, ми також одночасно розвиваємо в дітей увагу, пам'ять, самоконтроль, логічне мислення, любов до рідної української мови.

Таким чином, навіть ті декілька наведених нами прикладів можливого застосування нелінійних лінгвістичних фрактальних систем під час навчання українській мові дітей з порушеннями усного та писемного мовлення засвідчили: по-перше, наявність фракталів та фрактальних систем в українській мові та літературі; по-друге, продемонстрували можливість, а скоріше необхідність їх застосування для корекції дислексій та дисграфій у мовленні школярів. І це не тільки для того, щоб мотивувати та зацікавити тих же учнів виправляти недоліки в їх українській мові або по-новому дати їм певний матеріал, систематизувати знання з якоїсь конкретної теми. Навпаки, на нашу

думку, завдання, яке стоїть перед сучасною вітчизняною лінгвістично-методичною наукою є набагато серйознішим, глобальнішим – змінити стару парадигмальну (радянсько-адміністративну) методологічну базу навчання мовам на нову, демократичну (квантово-релятивістську), яка відповідала б найвищим світовим стандартам і забезпечувала, таким чином, високу якість освітніх досягнень у галузі вивчення української та іноземних мов в Україні. До того ж, нова методологічна база повинна стати основою для розробки новітніх спеціальних навчальних технологій з української мови, які дали б можливість у найкоротший термін, дійсно, ліквідувати в дітей, які мають порушення мовленнєвого розвитку їх мовленнєві вади.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вакуленко М. Наукові підходи до вживання українських літер «г» та «х» у сучасних запозиченнях / М. Вакуленко // Наукові записки. – Випуск 96 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011.– 571 с.
2. Бонч-Осмоловская Т. Фракталы в литературе. – [Електронний ресурс] / Т. Бонч-Осмоловская. – Режим доступу : [http // textonly.ru/](http://textonly.ru/)
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Генералов В. Формула творения жизни / В. Генералов // На грани невозможного. – 2002. – № 15. – С. 14.
5. Забіяка В. А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : [практ. посіб.] / В. А. Забіяка, І. М. Забіяка. – К. : ВЦ «Академія», 2015. – 304 с.
6. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків : [навч. посібник для вчителів-логопедів, вчителів і вихователів шкіл та дит. садків].– 2-ге вид., випр. та доп.– К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 1997. – 408 с.
7. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів] / І. С. Марченко. – Вид. 3-є, перер. та доп.– К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312 с.

8. Мовчун А. Літературні секрети : словник-довідник літературознавчих термінів школяра / Антоніна Мовчун, Леся Мовчун.– Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 224 с.

9. Освітні технології : [навч.-метод.посіб.] / [за заг. ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

10. Павленко С. О. Філологічний калейдоскоп. I частина / С. О. Павленко, О. П. Павленко.– Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2010. – 160 с.

11. Федоров А. Фрактальные системы. Введение в теорию. – [Електронний ресурс] / А. Федорова. – Режим доступу : [http:// asuper.nm.ru/](http://asuper.nm.ru/)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лабенко Олександр – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри корекційної освіти та здоров'я людини Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: спеціальна методика вивчення української мови, екологічна освіта.

УДК 81'36-112

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА В УМОВАХ ВНЗ

Тетяна ЛІШТАБА (Кропивницький)

Важливими питаннями навчальної діяльності магістрантів у процесі формування їхньої комунікативної компетентності є засвоєння майбутніми філологами термінологічного словника мовної, мовленнєвої комунікації, вивчення дефініцій комунікативних понять, висвітлення теоретичних засад комунікації, формування практичних комунікативних умінь і навичок.

У статті обґрунтовано доцільність спрямувати навчальну діяльність студентів у комунікативно компетентнісному руслі; розкрито сутність основних комунікативних термінів, які є базовими в процесі формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя, – комунікація, мовна комунікація, інформація.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікація, мовна комунікація, інформація.

Tetyana Lishtaba

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PHILOLOGISTS UNDER UNIVERSITIES

A key aspect of educational activities is communication. From teacher skills to effectively build a communication depends largely on the outcome of education and training. Effective implementation of the communicative functions possible in the presence of teacher preparedness for its implementation, including certain values, motives, knowledge, skills, abilities, skills, qualities and experience that collectively defined as the integral property of the individual teacher – communicative competence.

Important issues of educational activity of undergraduates in the process of their communicative competence is learning future philologists terminological dictionary of language, speech communication, studying communication concepts definitions, coverage of theoretical principles of communication, formation of practical communication skills.

First professional terminology undergraduates covers general pedagogical, psychological, psycholinguistic, educational, linguistic, literary, language and so on. Which are basic for the development of their own communicative competence and for subsequent professional activities aimed at the establishment and development of communicative abilities of future students. In the article the expediency of direct learning activities of students in communicative competence line; The essence of basic communication terms, which are fundamental in the formation of the communicative competence of future teachers – communication, verbal communication, information.

Key words: *communicative competence, communication, verbal communication, information.*

Для характеристики професіоналізму фахівця будь-якої сфери діяльності нині все частіше використовується поняття комунікативної компетентності. Не менш значиме це питання в сфері підготовки фахівців педагогічного напрямку. Професійні знання для педагога – це ще далеко не все, щоб досягнути успіху у своїй діяльності. Від нього вимагається відчувати й чути вихованців, розуміти їх світ, мотиви, уміти встановлювати як ділові, так і емоційні контакти з групою, з кожним вихованцем окремо, уміти здійснювати педагогічне спілкування. Саме спілкування виявляється складовою педагогічної діяльності, а комунікативна компетентність – складовою професійної компетентності.

Рівень особистісного включення в процес спілкування відображає таке поняття, як комунікативна компетентність.

Комунікативна компетентність – це сукупність знань, умінь і навичок, які проявляються в комунікативних діях і забезпечують ефективність процесу спілкування, це є здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими завдяки розумінню себе та інших при постійній зміні психічних станів, стосунків між особистостями й умов соціального середовища.

Аналіз наукової літератури свідчить, що обґрунтуванням і дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності особистості займалися вітчизняні й зарубіжні вчені-лінгвісти, психологи, психолінгвісти, лінгводидакти ХХ століття і продовжують різноаспектні дослідження нині (Н. Бабич, О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Г. Ващенко, В. фон Гумбольдт, Т. Донченко, О. Духнович, О. Леонтєв, Л. Мацько, В. Онищук, М. Пентилюк, О. Потебня, Т. Симоненко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, В. Тоїдіс, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін). Але недостатньо ще вивчено питання щодо особливостей та шляхів формування комунікативної компетентності майбутніх філологів.

Метою статті є характеристика комунікативно компетентісного спрямування навчальної діяльності студентів; визначення, тлумачення й оцінка основних термінологічних комунікативних понять, які є базовими для формування комунікативної компетентності студентів-магістрантів ВНЗ у процесі вивчення навчальної дисципліни «Основи лінгвістичної комунікації».

У межах підготовки майбутніх філологів у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка в процесі здобуття освітнього рівня «магістр» навчальними планами пропонується вивчення курсу «Основи лінгвістичної комунікації», який має комунікативно-діяльнісне спрямування.

Метою вивчення дисципліни є сформувати систему сучасних прагмалінгвістичних знань про структуру, закономірності та найважливіші

аспекти мовної комунікації; підготувати студентів до ефективних контактів на рівні повсякденного міжособистісного спілкування.

Завдання дисципліни: сформувати професійно-педагогічні навички та вміння, які необхідні магістрантам для їхньої майбутньої наукової роботи; розширити кругозір магістрантів за рахунок вивчення новітніх здобутків вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у галузі комунікативної лінгвістики; удосконалити практичну та теоретичну підготовку магістрантів з української мови за рахунок надання необхідного мінімуму теоретичних знань про базові поняття мовленнєвої комунікації, зокрема про мовленнєву діяльність, форми комунікації, засоби комунікації тощо; висвітлити взаємозв'язок та взаємозалежність понять «культура», «мова» та «мовлення»; визначити основні орієнтири дослідження мовних та мовленнєвих явищ у площині сучасної міжкультурної комунікації, що є результатом всебічної глобалізації суспільства.

У результаті вивчення курсу магістранти повинні:

– знати основні поняття й терміни курсу; основні елементи процесу комунікації; мотиви, цілі та функції комунікації; принципи спілкування та максими їх утілення; правила та конвенції спілкування; сутність комунікативної стратегії й комунікативної тактики; комунікативні закони, механізми мовленнєвого впливу; природу комунікативних нерозумінь і конфліктів та засоби виходу з них; методи й прийоми досягнення позитивного результату комунікації;

– уміти застосовувати на практиці отримані знання в конкретних ситуаціях; володіти методологічними прийомами комунікативної поведінки в різних сферах суспільного життя; вести науковий пошук щодо дослідження проблем людської комунікації; володіти методикою та навичками попередження й усунення комунікативних конфліктів.

Важливими питаннями навчальної діяльності магістрантів у процесі формування їхньої комунікативної компетентності є засвоєння майбутніми

філологами термінологічного словника мовної, мовленнєвої комунікації, вивчення дефініцій комунікативних понять, висвітлення теоретичних засад комунікації, формування практичних комунікативних умінь і навичок.

Передусім професійна термінологія магістрантів охоплює загальнопедагогічну, психологічну, психолінгвістичну, дидактичну, лінгвістичну, літературознавчу, лінгводидактичну та ін., які є базовими як для розвитку їхньої власної комунікативної компетентності, так і для наступної професійної діяльності, спрямованої на становлення і розвиток комунікативної здатності майбутніх учнів. Ми проаналізуємо основні терміни курсу «Основи лінгвістичної комунікації», які є нині актуальними й необхідними для формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя в умовах ВНЗ, – комунікація, мовна комунікація, інформація.

Є цілком очевидним, що комунікація, як формальна категорія знань, асоціюється в різних сферах і контекстах по-різному. Не набула сталості й дефініція терміна комунікація. З приводу цього В. Кашкін зауважує, що визначень цього терміна є майже стільки, скільки й авторів, що його досліджували [3, с. 15]. Так, професор Г. Почепцов розуміє під терміном комунікація процеси перекодування вербальної сфери в невербальну та невербальної у вербальну [5, с. 15], вважаючи, що комунікація допомагає посилити диспозиції, що існують у суспільстві, роблячи неявне явним. Відомий дослідник семіотики Р. Якобсон визначив комунікацію, як процес передавання інформації між людьми за допомогою знакових систем (сигналів) [10, с. 199]. Спробу гармонізувати різні точки зору здійснив доктор соціологічних наук, професор Ф. Шарков, запропонувавши три аспекти поняттєвого змісту комунікації: по-перше, комунікація – це засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу, тобто певна структура; по-друге, це спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією; по-третє, під комунікацією розуміють передавання та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство та його складові частини [9, с. 178]. Професор, доктор

філологічних наук Ф. Бацевич розуміє під комунікацією «смісловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування» [1, с. 33]. У сучасній лінгвістиці, на його думку, виокремилися два підходи до сутності процесу комунікації: механістичний та діяльнісний. У разі механістичного підходу комунікація сприймається як односкерований процес кодування й передавання інформації від адресанта до адресата. У межах другого підходу комунікацію розуміють як спільну діяльність усіх учасників (комунікантів), за якої формується спільний (до певної межі) погляд на об'єкти й дії з ними. Цікаво зазначити, що для східно-європейської філософії комунікація постає явищем технізованим, знеособленим, позбавленим присутності живої людини, тому тут переважають поняття діалогу та спілкування [8, с. 86–87].

Отже, термін комунікація дослідниками різних наукових і професійних сфер дефініюється по-різному. Поділяючи думку Г. Почепцова, під комунікацією в лінгвістичному просторі насамперед розуміємо процес активного та пришвидшеного обміну саме інформацією. Звідси випливає потреба ґрунтовно проаналізувати поняттєву сутність терміна інформація.

Цей міжнародний термін є латинським за походженням (лат. *informatio* «відомості, роз'яснення») і теж неоднозначно дефініюється в науковій літературі. Доведено, що інформація в мові та мовленні як об'єкт наукового аналізу набула актуальності від появи лінгвістики тексту, зокрема з 60 років ХХ ст. Сучасні мовознавці активно застосовують поняттєвий апарат теорії інформації, зокрема її базові терміни інформація та інформативність, і в теорії мовної комунікації, і в психолінгвістиці, і в лінгвопрагматиці, і в дискурсології, і в паралінгвістиці, і в лінгвосеміотиці та в інших інтегративних напрямках лінгвістичної науки. Здатність мови як природної знакової системи передавати інформацію впливає з її найважливішої соціальної функції – комунікативної, завдяки якій відбувається процес спілкування між індивідами та уможлиблюється процес еволюції людства. Утім мова передає не знання, а саме

інформацію, і від кожної людини залежить, чи зможе вона переробити цю інформацію у власні знання. Тож інформація – це основа знань, інформативність – насиченість повідомлення новою, цінною для реципієнта інформацією. Обидва ці поняття є важливими та визначальними для вивчення комунікативної функції мови/мовлення. Набувши статусу загальнонаукового поняття, термін інформація, зокрема в соціологічному контексті, виявляє низку значень, серед яких: обмін відомостями між людьми, людиною й автоматом, автоматом і автоматом; обмін сигналами у тваринному й рослинному світі; передавання ознак від клітини до клітини, від організму до організму (генетична інформація) [7, с. 163]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» інформацію визначено як «відомості про які-небудь події, чинись діяльність і т. ін.; повідомлення про щось; відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях» [2, с. 403].

З метою уточнення меж поняттєвого змісту термінів інформація та комунікація проаналізуємо лексичні значення прикметникових похідних від них: відповідно *інформативний*, *інформаційний* та *комунікативний*, *комунікаційний*. Словником паронімів зафіксовано відмінність їхніх лексичних значень: 1) *інформативний* – який містить інформацію; змістовний; 2) *інформаційний* – який опрацьовує, видає інформацію; довідковий [6, с. 126]. Прикметникові терміни *комунікативний* та *комунікаційний* також мають різні лексичні значення: 1) *комунікативний* – який стосується комунікації як спілкування, обміну інформацією; 2) *комунікаційний* – який стосується шляхів сполучення, транспорту, ліній зв'язку тощо [6, с. 141].

Термін комунікація виявляє високий дериваційний потенціал, який допомагає також розмежувати його значення в різних наукових та технічних сферах і є базовим для творення низки нових термінів гетерогенної структури. Зокрема, у технічних науках, де під комунікацією розуміють деякі просторові та часові зв'язки, активно функціонують такі складені терміноодиниці, як *водні комунікації*, *газові комунікації*, *енергетичні комунікації*, *морські комунікації*,

наземні комунікації, паливні комунікації, повітряні комунікації, транспортні комунікації тощо. У нових гуманітарних галузях (напр., теорія мовної комунікації (ТМК), теорія масової інформації та комунікації, комунікативна лінгвістика) іменник *комунікація* та прикметник *комунікативний* є важливими компонентами багатьох моделей складених термінів: 1) «прикметник + іменник *комунікація*»: *вербальна комунікація, візуальна комунікація, масова комунікація, міжкультурна комунікація, міжособистісна комунікація, невербальна комунікація, художня комунікація*; 2) «іменник + іменник *комунікація*»: *бар'єри комунікації, інформативність комунікації, канал комунікації, компоненти комунікації, моделі комунікації*; 3) «прикметник *комунікативний* + іменник»: *комунікативна грамотність, комунікативна девіація, комунікативна компетентність, комунікативна лінгвістика, комунікативна мета, комунікативна поведінка, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікативне завдання, комунікативне середовище, комунікативний код, комунікативний кодекс, комунікативний конфлікт, комунікативні ресурси та інші*; 4) «прикметник *комунікативний* + іменник + іменник»: *комунікативна функція мови, комунікативний паспорт мовця (людини), комунікативний тип мовця*; 5) «іменник + прикметник *комунікативний* + іменник»: *діалогове комунікативне середовище, правила комунікативного етикету, принципи комунікативного кодексу та інші*; 6) «прикметник + іменник + іменник *комунікація*»: *мовленнєво-риторична складова комунікації, невербальні системи комунікації, теоретичні моделі комунікації та інші*; 7) «іменник + іменник + прикметник *комунікативний* + іменник»: *правила узгодження комунікативної взаємодії*; 8) «прикметник + прикметник *комунікативний* + іменник»: *міжнародні комунікаційні потоки та інші* [4].

Отже, термін *комунікація* має багатозначну природу та є базовим для творення за різними моделями низки похідних гетерогенних терміноодиниць. Мовна комунікація (МК), будучи об'єктом пильної наукової уваги в наш час, набула вмотивованої актуальності й у системі вищої освіти. Як інтегративна

теоретична галузь на стику лінгвістичних, риторичних, когнітивних, соціальних та культурологічних засад і як академічна дисципліна МК відповідає новим пріоритетам освітньої діяльності в Україні та завданням її модернізації в контексті ключових ідей і вимог Болонського процесу і має бути спрямована на формування комунікативної компетентності кожного студента, майбутнього вчителя, який передасть свої знання і вміння своїм учням, прийдешнім поколінням.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации : [учебн. пособие] / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
4. Онуфрієнко Г. С. Навчальний тлумачний словник термінологіки теорії мовної комунікації для студентів економіко-гуманітарних спеціальностей денної та заочної форм навчання / Г. С. Онуфрієнко. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2009. – 70 с.
5. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Реал-бук, К. : Ваклер, 2001. – 656 с.
6. Словник паронімів української мови / [уклад. Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська]. – К. : Освіта, 2008. – 320 с.
7. Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
8. Тлумачний словник філософських термінів. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 264 с.
9. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации : [учебник для вузов] / Ф. И. Шарков. – М. : ИД «Социальные отношения», Изд-во «Перспектива», 2003. – 248 с.
10. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм : «за» и «против». – М., 1975. – С. 193–230.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліштаба Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, українська антропоніміка, проблеми культури та стилістики української мови.

УДК 81'36-112

НАСТУПНІСТЬ У НАВЧАННІ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН ІСТОРИЧНОГО ЦИКЛУ

Тетяна НЕСТЕРЕНКО (Кропивницький)

У статті розглянуто наступність у навчанні мовознавчих дисциплін історичного циклу як обов'язковий складник всебічної філологічної підготовки. Наступність у пізнанні мовознавчих дисциплін історичного циклу забезпечує послідовне вивчення курсів «Вступ до слов'янської філології», «Старослов'янська мова», «Історична граматики української мови» та «Історія української літературної мови», які дають знання, потрібні не лише для поглиблення спеціальної лінгвістичної підготовки студентів, а й для світоглядного формування особистості.

Ключові слова: *наступність, мовознавчі дисципліни історичного циклу, вступ до слов'янської філології, старослов'янська мова, історична граматики української мови, історія української літературної мови.*

Tatiana Nesterenko

CONTINUITY IN TEACHING PHILOLOGICAL DISCIPLINES OF HISTORICAL CYCLE

The article deals with continuity in teaching philological disciplines of historical cycle as an indispensable component of comprehensive philological education. Continuity in learning philological disciplines of historical cycle is provided by consistent studying of such courses as «Introduction to Slavonic Philology», «Old Slavonic Language», «Historical Grammar of Ukrainian Languages» and «History of Ukrainian Literary Language» that give knowledge needed not only for deepening special linguistic education of students, but also forming a personal world outlook.

Key words: *continuity, philological disciplines of historical cycle, introduction to Slavonic philology, old Slavonic language, historical grammar of Ukrainian language, history of Ukrainian literary language.*

Наступність традиційно розглядають у двох аспектах – методологічному й загальнодидактичному. Наступність навчання, яка в більшості наукових праць тлумачиться як дидактичний принцип, «з погляду педагогічної доцільності сприяє цілісності системи освіти, що передбачає єдність цілей і взаємодію всіх її ланок і ступенів у досягненні загальної мети» [2, с. 93].

Неперервність і тісно пов'язана з нею наступність процесу освіти повинні бути забезпечені на будь-якому етапі навчання за послідовного засвоєння освітніх програм. Дослідженню проблеми наступності присвячено праці А. М. Алексюка, А. В. Батаршева, С. М. Годника, К. М. Гнезділової, С. У. Гончаренка, С. Г. Делікатного, А. І. Кузьмінського, Ю. А. Кустова, О. Г. Мороза, Н. Г. Ничкало, В. В. Олійника, В. О. Сластьоніна, В. Т. Хорошка тощо.

На думку вчених, «...по-перше, наступність у навчальному пізнанні реалізується в процесі здійснення неперервних міжпредметних та міжциклових зв'язків; по-друге, наступність навчання передбачає неперервність навчального пізнання як необхідну умову виникнення нового знання» [1, с. 22]; цей дидактичний принцип «потребує забезпечення зв'язку як між окремими сторонами, частинами, етапами й ступенями навчання, так і всередині їх, розширення і поглиблення знань, набутих на попередніх етапах навчання, перетворення окремих уявлень і понять у струнку систему знань, умінь і навичок [3, с. 10].

Аналіз поняття наступності в навчанні дав змогу К. М. Гнезділової виділити два типи структурних зв'язків: наступність на одному рівні (горизонтальну) і наступність на різних рівнях (вертикальну) [2, с. 95]. Більшість сучасних досліджень присвячені вертикальній динаміці навчально-виховного процесу, яка передбачає наступність окремих ступенів освіти. Предметом нашого зацікавлення стала наступність на одному рівні (горизонтальна), яка передбачає зв'язки між окремими навчальними предметами, зокрема за вивчення мовознавчих дисциплін історичного циклу як обов'язкового складника всебічної філологічної підготовки.

Усебічна філологічна підготовка передбачає вивчення низки спеціальних слов'язознавчих дисциплін, які досліджують мови та культурно-історичне надбання слов'янських народів. Коло дисциплін історико-лінгвістичного циклу, вивчення яких забезпечують філологічні факультети України, становлять

«Вступ до слов'янської філології», «Старослов'янська мова», «Історична граматики української мови» та «Історія української літературної мови». Усі дисципліни, окрім «Вступу до слов'янської філології», є предметами обов'язкового вивчення.

Курс **«Вступ до слов'янської філології»** має на меті підготувати студентів до роботи над навчальними мовознавчими дисциплінами переважно історичного циклу й подати відомості про найдавніший період життя слов'ян (мову давніх слов'ян, слов'янські племена й територію їхнього розселення, соціально-економічний устрій слов'ян, контакти давніх слов'ян з іншими народами, історію слов'ян епохи феодалізму, уявлення давніх слов'ян про природу та навколишній світ). Дисципліна передбачає розгляд питань, пов'язаних з історією найдавнішої мови слов'ян – праслов'янської, наслідками її розпаду, відображеними в сучасних слов'янських мовах; висвітлює питання появи писемності в слов'ян і виникнення їхньої давньої писемно-літературної мови – старослов'янської; подає відомості про слов'янські азбуки та найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності. Важливе місце посідає знайомство з сучасним розселенням слов'янських народів, їхніми культурними й науковими центрами, класифікацією слов'янських мов, сучасними літературними мовами та діалектами в історичному зв'язку з іншими народами. Спеціальні питання курсу відведено на вивчення джерел історичного дослідження мов, історії славістики в Україні й за кордоном. Засвоєні теми є підґрунтям, яке дає змогу за вивчення старослов'янської мови вивільнити час на розгляд суто лінгвістичних питань, оскільки студенти вже ознайомлені з культурологічним аспектом навчального матеріалу.

Якщо на філологічних факультетах не передбачено вивчення дисципліни вільного вибору «Вступ до слов'янської філології», як-от у навчальних планах факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, частину завдань повинен перебрати на себе курс **«Старослов'янська мова»**. За таких умов

«Старослов'янська мова» стає першою навчальною дисципліною історико-лінгвістичного циклу освітнього рівня «бакалавр», засобом якої викладач намагається донести до студентів, що будь-яке явище в історії виникає, проходить різні етапи розвитку та досягає сучасного стану. Студенти повинні усвідомити, що мова в усіх своїх реалізаціях і проявах є результатом її життя в часі. Звідси випливає, що структура кожної мови, зокрема української, не може бути глибоко зрозумілою без знання власної історії та порівняння з давніми й сучасними спорідненими мовами.

Знання старослов'янської мови надзвичайно важливе для студентів-філологів. По-перше, старослов'янська мова була першою закріпленою письмово слов'янською мовою, що робить її винятково важливою для становлення порівняльно-історичного методу в мовознавстві та для дослідження історії української мови. Вивчення слов'янських мов, їхньої історії дало дослідникам підстави стверджувати, що в IX–IX ст. вони незначною мірою відрізнялися одна від одної, приблизно як говори сучасної української мови. Тому вивчення системи старослов'янської мови, її морфологічних, фонетичних, синтаксичних особливостей, порівняння їх із сучасними слов'янськими мовами допомагає скласти уявлення про стан протоукраїнської мови IX–X ст. (давньоукраїнські пам'ятки фіксуються живі елементи мовної системи тільки з другої половини XI ст.). По-друге, вивчення старослов'янської мови сприяє відновленню особливостей ранніх етапів розвитку слов'янських мов. Це дало змогу реконструювати праслов'янську мову пізнього періоду незадовго до її розпаду, відновити ті мовні риси, які отримала в спадок давньоукраїнська мова та інші слов'янські мови на початку свого самостійного розвитку. По-третє, знання старослов'янської мови допомагає зрозуміти, який вплив спричинила старослов'янська мова на становлення сучасних літературних слов'янських мов. Однією з літературних мов на Русі аж до XVIII ст. була церковнослов'янська мова давньоруського ізводу, сформована в результаті засвоєння старослов'янських традицій у давньоукраїнських умовах.

Із XVI ст. церковнослов'янська мова руської редакції набула великого авторитету в слов'янському світі: вона вплинула на писемну мову південних та східних слов'ян. Ще в XVII ст. церковнослов'янська мова мала значне поширення, а її знання було питанням освіченості, оскільки елементарній грамотності навчали з допомогою псалтирів і богослужебних книг.

Пам'ятки старослов'янської (церковнослов'янської) писемності є джерелом для вивчення історії, культури та літератури слов'ян (українців також), тобто питань слов'янської філології та славістики. У зв'язку із цим до курсу «Старослов'янська мова» інтегровано наріжні питання слов'янської філології, пов'язані з історією найдавнішої мови слов'ян – праслов'янської, наслідками її розпаду, відображеними в сучасних слов'янських мовах; висвітлено питання появи писемності в слов'ян і виникнення давньої писемно-літературної мови слов'ян – старослов'янської; подано відомості про слов'янські азбуки й найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності; питання початкового розвитку та розселення слов'янських племен і народів. Як видно, пропедевтичний характер курсу «Старослов'янська мова» полягає ще й у тому, щоб підготувати студентів до роботи над навчальними мовознавчими дисциплінами переважно історичного циклу. Без знання старослов'янської мови неможливий розгляд питань початкових етапів історії української мови, історії української літератури, вивчення становлення сучасної української літературної мови, а також огляд історії слов'янських народів та їхніх мов.

Цикл історичних дисциплін мовознавчого циклу продовжує **«Історична граматика української мови»**, метою якої є сформулювати наукове розуміння процесів становлення всіх підсистем єдиної мовної системи та її еволюцію від найдавнішого періоду до нашого часу; виробити стійкий інтерес до питань розвитку української мови, до нез'ясованих питань її самобутньої історії. Вивчення дисципліни передбачає розв'язання низки теоретичних завдань (ознайомити студентів з основними теоретичними засадами вивчення історії української мови; показати шляхи формування самобутніх рис української мови

як однієї зі слов'янських; сформувати навички й прийоми порівняльно-історичного аналізу мовних фактів) та практичних завдань (навчити студентів аналізувати писемні пам'ятки шляхом відбору певних мовних явищ і процесів, контрольних на конкретному етапі вивчення; виробити навички сучасних підходів до аналізу мовних фактів із урахуванням хронології постання й наступних чи прогнозованих змін; виробити навички читання текстів та аналізу (графемно-фонетичного, граматичного) мовних одиниць з урахуванням хронологічних рамок їхньої фіксації та сучасного розуміння особливостей; формувати здатність до інтерпретації мовних фактів різних історичних періодів при вивченні шкільного курсу української мови.

Якісне засвоєння історичної граматики посідає важливе місце в освіті студентів передусім тому, що дає змогу усвідомити суть фонетичних та граматичних процесів, наслідки яких виявляються в сучасній українській літературній мові та становлять самобутність її фонетико-граматичної структури. Історична граматика української мови висвітлює не тільки розвиток звукової системи й граматичної будови української мови на різних історичних етапах, а й відображення цього розвитку в українській літературній мові різних періодів та співвідношення живомовних і традиційних книжних елементів у фонетиці, морфології і синтаксисі у різний час її становлення. У такий спосіб історична граматика разом з історичною лексикологією характеризує структуру української літературної мови в її історичному розвитку та виявляє міжпредметні зв'язки з курсом «Сучасна українська літературна мова». Так, вивчаючи в рамках курсу «Історія української літературної мови» такий тип старої нашої літературної мови, як «проста мова», доводиться послуговуватися готовими даними історичної граматики. Історична граматика як центральна мовознавча дисципліна історичного циклу забезпечує наступність, виявляючи зв'язок минулого, сучасного й майбутнього в розвитку української мови: пропонує історичні коментарі до явищ сучасної української мови та прогнозує майбутні її зміни.

До вивчення курсу «Історія української літературної мови» в рамках освітніх програм спеціаліста чи магістра студенти підходять, маючи необхідні знання її джерел: найдавнішої слов'янської літературної мови – старослов'янської, яка суттєво вплинула на формування старої української літературної мови (зокрема її високого стилю), та історії мови українського народу – давньоукраїнської, яку було взято за основу формування нової української літературної мови другої половини XVIII ст. Курс історії української літературної мови логічно завершує цикл дисциплін, присвячених історичному вивченню української мови, оскільки засвоєння історії української літературної мови передбачає наявність у студентів теоретичної бази – знання старослов'янської мови, історичної граматики, діалектології, сучасної української літературної мови, історії України, історії української культури. Це зумовлено тим, що курс «Історія української літературної мови» не є вузьколінгвістичною дисципліною, а має ширший (культурологічний) характер, оскільки предмет її вивчення – історія української мови як складова частина та основне знаряддя національної культури українського народу.

Мета курсу – дати студентам знання про виникнення, розвиток і збагачення літературної мови в руслі історичних та соціальних процесів. Завдання курсу історії української літературної мови полягає в засвоєнні студентами певної суми знань про історичні зміни в старій українській літературній мові; розумінні загальних процесів, притаманних літературній мові в новий і новітній періоди її розвитку; умінні спрогнозувати тенденції майбутнього розвитку української літературної мови.

Отже, значення історико-лінгвістичних дисциплін для студента-філолога беззаперечне. Якщо знання старослов'янської мови та історичної граматики української мови допомагає вчителю-словеснику пояснити учням окремі факти сучасної української літературної мови, то курс історії української літературної мови дає студентам знання про найважливіші етапи зародження й розвитку літературної мови, що набуває особливого значення у зв'язку з

актуальним завданням вироблення виваженої концепції національної історії України взагалі й історії української культури зокрема, а курс «Вступ до слов'янської філології» допомагає усвідомити роль і місце українського народу та його мови в європейському слов'янському світі. Тому цикл історичних дисциплін мовознавчого циклу дає знання, потрібні не тільки для поглиблення спеціальної лінгвістичної підготовки студентів, а й для світоглядного формування особистості.

З огляду на те, що досягнення наступності повинно забезпечуватися методично обґрунтованою побудовою програм, дотриманням послідовності від простого до більш складного, цілком логічно, що цикл мовознавчих дисциплін історичного циклу повинен відкривати курс «Вступ до слов'янської філології», продовжувати – курс «Старослов'янська мова», важливим етапом має стати курс «Історична граматики української мови», а логічним завершенням циклу – курс «Історія української літературної мови».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Батаршев А. В. Педагогическая система преемственности обучения в общеобразовательной и профессиональной школе : [монография] / А. В. Батаршев. – СПб. : Б. И., 1996. – 90 с.
2. Гнезділова К. М. Еволюція принципу наступності навчання в педагогічній теорії / Кіра Гнезділова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Вип. 20 – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – С. 92–97.
3. Мороз О. Г. Шляхи забезпечення наступності у самостійній роботі учнів середньої загальноосвітньої школи і студентів вузу (на матеріалах шкіл і вузів Української РСР) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мороз Олександр Григорович. – К., 1972. – 250 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нестеренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історія української мови, проблеми функціональної граматики української мови.

УДК 373.5.016:811.161.2

ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ КІН. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ. У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСВІТИ

Тетяна ОГАРЄНКО (Кропивницький)

У статті розглянуто можливість використання творів письменників кін. ХХ – поч. ХХІ ст., що нині живуть і активно працюють, у ролі дидактичного матеріалу на уроках української мови. На прикладі поезій видатної Ліни Костенко проаналізовано вживання присудків різних типів для наочної демонстрації практичної значущості теоретичних знань з української мови.

Ключові слова: присудок, типи присудків, дидактичний матеріал, письменники ХХ ст., урок української мови.

Tetyana Oharyenko

THE STUDY OF THE LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF WORKS BY WRITERS OF THE LATE XX - EARLY XXI CENTURY IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC EDUCATION

The article considers the possibility of using the works of writers of the late XX – early XXI century, the living and actively working in the role of didactic material at the lessons of Ukrainian language. For example, outstanding poetry of Lina Kostenko analyzed the use predicates of different types to demonstrate the practical relevance of theoretical knowledge of Ukrainian language. School course of Ukrainian language includes a large number of complex issues that it would be better to consider almost the example of the integral texts of contemporary writers. First, plain text prevents the lack of content, which often happens when considering individual sentences (as in exercise); secondly, the context allows to realize the role a particular component in the speech; third, the use of a didactic purpose, to works by contemporary writers assure children that they are learning the living language units, which are widely used by outstanding individuals; fourth, the analysis of the works of the individual authors allows to identify the language features of each and, thus, to conclude that the individual style of the writer. The paper proposed to consider the school theme «Predicate» on the example of the poems of Lina Kostenko.

Key words: predicate, types of predicates, didactic material, writers of the twentieth century, the lesson of Ukrainian language.

Шкільний курс української мови включає значну кількість складних питань, які доцільніше було б розглядати практично на прикладі цілісних текстів письменників-сучасників. По-перше, суцільний текст запобігає нерозумінню змісту, що часто трапляється при розгляді окремих речень (як у вправах); по-друге, саме контекст дозволяє усвідомити роль певного компонента в мовленні; по-третє, використання з дидактичною метою творів письменників-сучасників переконує дітей, що вони вивчають живі мовні одиниці, які активно використовуються видатними особистостями; по-четверте, аналіз творів окремих авторів дозволяє визначити мовні особливості кожного і, таким чином, зробити висновок про індивідуальний стиль письменника.

У статті запропоновано розглянути шкільну тему «Присудок» на прикладі поезій Ліни Костенко. Завдання:

- 1) вивчити підходи до розгляду граматичної основи речення;
- 2) узагальнити класифікації присудків;
- 3) запропонувати аналіз типів присудків на прикладі поезій Ліни Костенко трьох циклів («Природа», «Любов», «Пам'ять»).

Однією зі складних тем для розуміння є тема «Присудок» у восьмому класі. Пропонуємо розглянути зазначені компоненти на прикладі творів сучасного класика літератури Ліни Василівни Костенко.

Граматична структура двоскладного речення організується двома головними членами – підметом і присудком. Семантично достатньо цих компонентів, щоб зміст речення був зрозумілим. Підмет і присудок визначаються відносно один одного, тому всі мовознавці розглядали присудок у нерозривному зв'язку з підметом. Відомо, що Ф. І. Буслаєв визначав присудок з погляду логічного і граматичного. Логічний присудок – це головний член з усіма залежними словами, тобто вся група присудка. Сам присудок передає значення предикативної ознаки в широкому розумінні.

Присудком є головний член двоскладного речення, який називає дію, стан або ознаку як предикативну характеристику, приписувану підмету. Присудок

пов'язується з підметом зв'язком координації і відповідає на питання: що робить підмет? що з ним робиться? який він є? що він таке?

У шкільному і навіть деяких підручниках для ВНЗ до цього часу присудок визначається як залежний від підмета головний член двоскладного речення. Як було вже відзначено вище, у сучасних наукових дослідженнях прийшли до висновку про взаємну зумовленість обох головних членів двоскладного речення. Разом з підметом присудок формує граматичну основу речення – його предикативний центр. Окрім того, він є основним носієм граматичного значення всього речення.

За структурою розрізняють простий і складений присудки. Деякі вчені, окрім названих, виділяють ще й складний присудок. Усі зазначені типи присудків вивчаються в школі.

Н. Л. Іваницька традиційно виокремлює типи присудків, зазначаючи, що в українській мові субпозиція присудка може реалізуватися в одноелементній структурі – відповідно утворюється одноелементний, чи простий присудок, двохелементній – утворюється двохелементний, чи складений присудок і трьохелементній – утворюється трьохелементний присудок [3, с. 70].

Простий присудок виражається повнозначним дієсловом в одній із форм дійсного, наказового чи умовного способу. Замість особових дієслів, зазначає мовознавець, позицію присудка можуть реалізувати неузгоджені вигуково-дієслівні форми типу *хан, скік, блись*, які в тексті набувають значення дієслова минулого часу доконаного виду з відтінком інтенсивності дії. Простими можуть бути лише дієслівні присудки. В основі виділення простих присудків лежить спосіб реалізації дієслівними лексемами їх семантики. Усі дієслова, крім безособових, як абсолютивної, так і релятивної семантики, за винятком інформативно недостатніх, можуть реалізувати субпозицію присудка й утворювати структуру одноелементного, чи простого присудка.

Складений присудок. Присудок, який одержав назву «складений», чи «двохелементний», на відміну від «простого», «одноелементного», являє собою

таке сполучення слів, у якому предметне і граматичне значення виражені різними лексемами. Вперше термін «складений присудок» у такому розумінні, як він вживається зараз, було введено Ф. І. Буслаєвим, хоч вказівки на особливі типи присудків, що мають у своєму складі дієслова *єсть*, *суть*, *был*, *будет*, трапляються в працях М. В. Ломоносова, М. І. Греча, О. Х. Востокова. Більш глибоку й послідовну характеристику складеному присудку дали О. О. Потебня, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов. О. О. Потебня під складеним присудком розумів такий, у якому «ні одна із частин ... не може бути сама по собі названа присудком» [6, с. 110]. О. О. Шахматов, розширивши межі морфологічної структури присудка, відкинув думку про дієслівність як необхідну умову присудка і розглядав його як головний член залежного складу [7, с. 124–142].

Виходячи зі структури складеного присудка і беручи до уваги визначальну роль другого елемента з боку морфологічного розмежування (інфінітив з одного боку, а всі інші частини мови – з другого), складений присудок поділяють на два типи: складений дієслівний і складений іменний: а) якщо другим елементом є інфінітив, такі присудки відносять до складених дієслівних; б) якщо другим елементом є інша частина мови чи словосполучення, такі присудки вважаються складеними іменними. В іменному складеному присудку показниками граматичних значень (часу, особи, способу) є зв'язка, яка також служить засобом поєднання присудка з підметом. У складеному дієслівному присудку граматичні значення виражає допоміжне дієслово.

Трьохелементні присудки. Окрім складеного іменного і складеного дієслівного присудків, зазначає Н. Л. Іваницька [3, с. 47], в українській мові вживаються структури, що складаються з більшої кількості компонентів, напр.: *може бути надрукована, повинен бути відправлений, був згоден стати керівником, хотів стати художником.*

У науковій літературі використовуються різні назви присудків, які складаються більш як із двох слів, що являють собою семантико-граматичні єдності: «складені присудки ускладненого типу» [2, с. 72–73], «трьохчленні присудки» [4, с. 3–13], «багатоелементні присудки», «змішані трьохчленні присудки» [1, с. 99].

На відміну від складеного іменного та складеного дієслівного присудків, трьохелементні компоненти мають специфіку в плані вираження граматичних значень присудка. У головних членах *хочу бути продавцем, міг почати малювати* модальність виражається цілим структурно і семантично неподільним комплексом *хочу бути..., міг почати*, на відміну від синтаксичного вираження її в складених присудках (*буду продавцем, почав малювати*).

Трьохелементні присудки не утворюються поступовим ускладненням простіших одиниць, а виникають у цілому для вираження певних процесів людського мислення.

Усі зазначені типи присудків активно функціонують у творах українських письменників, тому доцільно вивчати ці поняття на основі цілих текстів, а не вирваних з контексту окремих речень. Удячним матеріалом для вивчення теми «Типи присудків» у восьмому класі може стати поезія Ліни Костенко, автора-сучасника.

Найчастіше простий присудок виражається різними способовими та часовими формами дієслів. Для творів Ліни Костенко, яка використовує літературну українську мову, така закономірність теж властива. Якщо проаналізувати поезії окремих циклів (наприклад, «Пам'ять», «Любов», «Природа»), то можна помітити, що переважна частина присудків – прості.

Поетеса надає перевагу дієсловам дійсного способу. Щодо часових форм, то рівною мірою вжито теперішній і минулий час, а от майбутній не такий поширений.

Присудок у формі теперішнього часу дає уявлення про дію, що відбувається зараз або ж сприймається як теперішня, наприклад: – *Я Альта, я Альта, я Альта! – тонесенько плаче ріка* (25); *Життя іде і все без коректур, І час летить, не стишує галопу* (33); *Моєму серцю снишся ти, Як морю сняться урагани* (51); *Я тебе нітрохи не люблю* (52); *Я вранці голос горлиці люблю* (56); *Дівчата ходять, мов княгині. Цвітуть смарагдові луги* (59). Розглянувши приклади, учитель разом з учнями може відзначити: особливістю цих форм у творах Л. Костенко є те, що вона говорить у теперішньому часі про події, які насправді відбувалися в далекому минулому, однак поетеса зображує ці картини як сучасні, ніби живучи в них зараз і переживаючи ті події.

Надзвичайною частотністю використання в поезіях Ліни Василівни характеризуються присудки у формі минулого часу. Наприклад: *Я річку побачила раптом* (25); *Згоріли їхні селища, пропали їхні мули* (25); *Він прихилився в храмі до одвірка, У тому храмі, де погас вогонь* (30); *...І жив народ. І звався він шумери. Все пережив, і війни, й землетрус. І древні воїни, що вмерли, Держали кубки біля вуст* (31); *Той клавесин і плакав, і плекав Чужу печаль. Свічки горіли кволо* (50); *Доц полив...* (58); *Уже й зникало сонце за горбами – Сад шепотів пошерхлими губами Якісь прощальні золоті слова...* (63).

Форми майбутнього часу не настільки поширені, як теперішній і минулий час. Як відомо, існує синтетична й аналітична форми майбутнього часу. У поезіях Л.Костенко вживаються як синтетичні, так і аналітичні форми, як-от: *Які врятують тебе гуси, О найнещасніший народ, Що, переживши такі струси, не пережив своїх глупот?!* (32); *Не знаю я, що буде після нас, В які природа убереться шати* (33); *Ти прийдеш знов* (54); *Ну, от і все. Одплачеться природа* (58); *Я побуду з тобою. Я тихо з тобою побуду* (59); *Я нікуди не дінусь. Я долю свою прийму. А коли я, беззбройна, їм вийду назустріч, То вони позадкують, самі не знають, чому* (60). *А степам будуть груди пекти ті залишені в полі гранати...* (27); *...за нею ж будуть бігти видноколи...* (53).

Дієслова у формі наказового способу використовуються не так часто: *Нехай тендітні пальці етики Торкнуть вам серце і вуста* (28); *Всі інші хай проходять мимо, Аби в повторях не згубить одне, своє, неповториме* (51); *Ти не дивись, що дівчинка сумна ця* (49); *Хай зупиниться вся ця ватага, Хай удариться люттям об спокій твоїх стовбурів* (59); *Хай погоня підожде, усі ці жорстокі і тлусті* (60).

При визначенні форм вираження простого присудка в поезіях аналізованих циклів учитель з учнями помічає, що поетеса не використовує дієслова у формі умовного способу. Це важливий показник, який засвідчує, що Л. Костенко надає перевагу реальній модальності, а не умовній, тому й поезія її сприймається як щось живе, теперішнє, дійсне, те, що переживається кожним як своє, рідне, знайоме.

Складені іменні присудки як важливі структурно-семантичні компоненти.

Двокомпонентні складені іменні присудки складаються зі зв'язки та іменної частини. У творах Л. Костенко учні можуть знайти приклади майже усіх моделей іменних присудків.

Перший тип виокремлених іменних присудків: зв'язка бути (наявна чи нульова) + іменник, наприклад: – *Я Світязь, я Світязь, я Світязь!* (25); – *Я Альта, я Альта, я Альта!* (25); *А я – Маруся* (32); *У нього був метелик на маніжці* (50); *Я дерево, я сніг, я все, що я люблю* (57); *Оця реальна мить вже завтра буде спомином, а післязавтра – казкою казок* (58). Зазвичай у таких присудках іменники вживаються у формі називного відмінка, рідше – в орудному. Інколи іменна частина виражається не одним іменником, і цілим словосполученням, як-от: *Нехай це – витвір самоти, Нехай це – вигадка й омана!* (51); *І, може, це і є моя найвища сутність* (57).

Другий тип: напівповнозначні зв'язки *стати, взятися, зватися, лишатися* та ін. + іменник: *В маєтку гетьмана Івана Сулими, В сучасному селі, що зветься Сулимівка...* (25); *А одна розродилася, і стала ушосте – мати* (27); *Не забувайте незабутнє, Воно вже інесем взялось!* (28); *...І жив народ. І звався*

він шумери (31); *Мов тихий дзвін гірського кришталю, Несказане лишилось несказаним* (49).

Третій тип: зв'язка (нульова чи матеріально виражена) + порівняльна іменна частина. Такі присудки називаються порівняльними, і для поезій Л.Костенко досить характерні, наприклад: *Прозрінь не бійся, бо вони як ліки. Не бійся правди, хоч яка гірка, Не бійся смутків, хоч вони як ріки* (34); *Це все було як марення, як сон* (53); *Все блищить, і люди як нові* (58); *А через півжиття, коли ти вже здоровий, ця нереальна мить – як сон серед садів!* (58).

Четвертий тип: зв'язка *бути* + прикметник (дієприкметник). Такий тип найчастотніший в аналізованих поезіях, наприклад: *Гарні діти були* (27); *Біда, коли земля така ласкава, коли така правічна й молода* (30); *Ти не дивись, що дівчинка сумна ця* (49); *Там, за порогами, в степах, Де землі щедрі та розлогі, Сидять лелеки на стовпах І рільні дихають вологі...* (60). Зв'язка може бути матеріально виражена і нульова, і поетеса надає перевагу конструкціям з нульовою зв'язкою *бути*, наприклад: *Мужчини їхні вбиті* (26); *Хтось, може, винен перед ними* (28); *А ми живі, нам треба поспішати* (33); *Я спокійна. Я щаслива з другим* (52); *Цей ліс живий* (57); *Згорів город, і жито кволе...* (61); *Виходжу в сад, він чорний і худий* (63).

П'ятий тип: зв'язка + займенник. Такі конструкції рідковживані, однак саме за рахунок нетипової іменної частини вони несуть значне стилістичне навантаження, передають особливо забарвлену предикативну ознаку: *Печаль твоя в мені* (26); *Моя любове! Я перед тобою* (55); *А я сказала: - Ти мені один О цій порі, об іншій і довіку* (63).

Шостий тип: зв'язка + іменна частина, виражена словосполученням. Зазвичай у таких словосполученнях центральним словом виступає іменник, напр.: *Навалом сипавши непотріб, Засипав, сам не знав коли, Мечі, шоломи, арфи, котрі Твоєю славою були!* (32); *Нехай це – витвір самоти* (51).

Отже, на прикладі речень з віршів поета-сучасника учні можуть не тільки вивчити типи присудків, а й спробувати себе в ролі аналітика, який виявляє мовні особливості творів того чи того письменника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
2. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. – М. : Учпедгиз, 1973. – Ч. 2. – 344 с.
3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К., Вища шк., 1986. – 167 с.
4. Кононенко В. І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 3–13.
5. Ліна Костенко : навч. посібник-хрестоматія / [ідея, упорядкування, інтерпретація творів доктора філологічних наук Григорія Клочека]. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 319 с.
6. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потєбня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1, 2. – 536 с.
7. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – 2-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Огаренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: граматики, синтаксис сучасної української літературної мови.

УДК 378.147'378.24

АКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Олена ПОХИЛЮК (Вінниця)

У статті описано інтерактивне навчання як один із сучасних напрямків активного соціально-психологічного навчання, визначено фактори, що стимулюють активність учасників навчального процесу; окреслено найважливіші професійні компетенції сучасного фахівця, формування яких забезпечує інтерактивне навчання. Розглянуто досвід організації різних видів інтерактивних методів і прийомів навчання на практичних заняттях з української мови викладачами Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу.

Ключові слова: інтерактивні методи і прийоми навчання, соціально-психологічне навчання, суб'єкти освітньої діяльності, професійні компетенції, здобувачі вищої освіти.

Olena Pokhyliuk

ACTIVE INTERACTION OF HIGHER SCHOOL STUDENT'S DURING THE UKRAINIAN LANGUAGE PRACTICAL CLASSES

The author describes interactive training as one of the modern directions of active social-psychological studying which mainly corresponds to psychological peculiarities and pedagogical patterns in education of students of junior and senior adolescence. The author determines principal factors stimulating student's activeness, particularly cognitive and professional interest, creative character of educational activity, competitiveness, game character of conducting lessons etc. The most important professional competencies of a modern specialist which formation provides interactive training have been outlined. Definition of pedagogical term «interactive training» as well as its main objectives and principles have been explained. The author also lists the most important pedagogue's functions and defines the role of higher education students in the interactive training organization. Organizational experience of different types of interactive methods and educational techniques which are applied by the teachers of Vinnytsia Humanitarian Pedagogical College during the Ukrainian language practical classes have been considered. The author also generalizes such positive results of interactive training as: intensification of understanding process, knowledge gaining and its creative application in practical tasks decision making, motivation increase and involving of students in the process of educational problems solution, experience of positive contacts establishment, formation and improvement of professional competency, establishment of operative feedback, experience exchange, directions of participants and surrounding reality. The author pays special attention to didactical peculiarities of interactive training at higher school which demands realization of definite conditions in educational process

organization. Besides the author describes the peculiarities of educational space organization during interactive training, focusing on auditorium equipment (furniture arrangement, handouts, multimedia and technical means of training).

Key words: *interactive educational methods and techniques, social-psychological studying, subjects of educational activity, professional competencies, higher school students, practical class.*

Аналіз сучасної системи протиріч у психолого-педагогічному процесі формування цілісної, самобутньої, унікальної, творчої особистості та новітній рівень розуміння особистісно орієнтованої освіти виявив нагальну необхідність упровадження інтерактивного компонента в підготовку фахівців. Інтерактивне навчання є одним із сучасних напрямків активного соціально-психологічного навчання, яке найбільшою мірою відповідає психологічним особливостям і педагогічним закономірностям навчання людини молодшого юнацького та старшого юнацького віку. Дослідники, як правило, джерела активності суб'єктів освітнього процесу вбачають у природному середовищі, що оточує людину, і розглядають фактори, що стимулюють активність учасників навчального процесу. До таких факторів С. Сисоєва відносить:

- 1) пізнавальний і професійний інтерес;
- 2) творчий характер навчально-пізнавальної діяльності;
- 3) змагальність;
- 4) ігровий характер проведення занять;
- 5) емоційний вплив вищезгаданих факторів [4, с. 34].

Крім того, при інтерактивному навчанні суттєво змінюється роль і місце педагога в освітньому процесі: від транслятора знань і способів діяльності він стає проектувальником індивідуальної траєкторії інтелектуального й особистісного розвитку тих, кого навчає. Підкреслимо, що практично всі дослідники проблеми інтерактивного навчання відзначають, що для викладачів будь-якого рівня освіти важливі установки на побудову відкритих, доброзичливих стосунків з учасниками освітнього процесу, уміння використати для цього спеціальні соціально-психологічні, дидактичні й особистісні засоби.

Серед найважливіших компетенцій сучасного фахівця будь-якого профілю визначають:

- уміння діяти в межах погоджених цілей і завдань;
- уміння узгоджувати свої дії з діями партнера (враховувати думку іншого);
- уміння жити разом: кооперуватися, йти на компроміс;
- уміння самостійно розвиватися, якщо здібності не відповідають сучасним вимогам.

Формування й розвиток таких компетенцій забезпечує інтерактивне навчання.

Інтерактивне навчання студентської молоді С. О. Сисоєва визначає як «такий спосіб організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності, що здійснюється з урахуванням інтересів і запитів, життєвого й професійного досвіду здобувача вищої освіти у формах партнерської взаємодії всіх суб'єктів навчального процесу» [4, с. 37]. Інтерактивний режим навчання є одним із сучасних напрямів активного соціально-психологічного навчання, заснований на діалозі, кооперації та співпраці всіх суб'єктів освітнього процесу. Інтерактивне навчання є способом пізнання, що здійснюється у формах спільної діяльності здобувачів: усі учасники освітнього процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і власну поведінку, занурюються в реальну атмосферу ділового співробітництва для розв'язання освітніх проблем.

При інтерактивному навчанні відбувається постійна зміна видів діяльності: ігри, дискусії, робота в малих групах, невеликий теоретичний блок (міні-лекція) тощо.

Основною метою інтерактивного навчання, як зауважує О. А. Жижко, є розвиток особистості слухача, а засобом розвитку особистості, що розкриває її внутрішні здібності, є самостійна пізнавальна й розумова діяльність [2, с. 5].

До основних принципів інтерактивного навчання провідні педагоги відносять: принцип діалогічної взаємодії, принцип кооперації й співробітництва, принцип активно-рольової (ігрової) і тренінгової організації навчання.

При інтерактивному навчанні педагог вищого навчального закладу виконує функції помічника, консультанта. Центральне місце в його діяльності займає не окремий студент як індивід, а група взаємодіючих здобувачів, які стимулюють й активізують один одного. При застосуванні інтерактивних технологій сильніше за все діє на інтелектуальну активність дух змагання, суперництва, коли люди колективно шукають істину. Крім того, діє також такий психологічний феномен, як зараження, і будь-яка висловлена сусідом думка здатна мимоволі викликати власну, аналогічну або близьку до висловленого чи, навпаки, зовсім протилежну. Найбільш повно ці ефекти виявляються в ігрових та тренінгових технологіях навчання.

У досвіді роботи викладачів кафедри української філології Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу на практичних заняттях з української мови найчастіше використовуються такі інтерактивні методи і прийоми роботи, які вимагають активної взаємодії здобувачів вищої освіти між собою та з викладачем: «Кульковий бум», «Обери позицію», «Ажурна пилка», «Вільне крісло», «Гаряча оцінка», «Коло думок», «Асоціативний ланцюжок», «Асоціативний кущ», «Гронування», «Морський бій», «Я через 10 років», «Прес-конференція», «Лінгвістичний волейбол», «Круглий стіл», «У нас гості» тощо.

Окреслимо позитивні результати інтерактивного навчання студентів.

1. Інтерактивні методи навчання дозволяють інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння й творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань. Ефективність забезпечується за рахунок більш активного включення дорослих у процес не тільки одержання, але й безпосереднього використання інтегрованого комплексу знань. Якщо форми й методи інтерактивного навчання

застосовуються регулярно, то в дорослих формуються продуктивні підходи до оволодіння інформацією, зникає страх висловити неправильне припущення й установлюються довірливі стосунки з викладачем.

2. Інтерактивне навчання підвищує мотивацію й залученість студентів до вирішення навчальних проблем, що дає емоційний поштовх до наступної пошукової активності суб'єктів навчання, спонукає їх до конкретних дій. Інтерактивне навчання формує здатність мислити неординарно.

3. Інтерактивне навчання дає досвід встановлення контакту, взаємозалежних ціннісно-змістовних відносин зі світом (культурою, природою), людьми й самим собою – досвід діалогічної пізнавальної діяльності, соціально-моральних комунікативних відносин і самопізнання.

4. Інтерактивна діяльність забезпечує не тільки приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності й комунікації, але й є необхідною умовою для становлення й удосконалювання професійної компетентності через включення учасників освітнього процесу в осмислене переживання індивідуальної й колективної діяльності для нагромадження досвіду, усвідомлення й прийняття цінностей.

5. Оскільки інтерактивне навчання припускає можливість комунікації з викладачем і партнерами по навчанню, співробітництво в процесі пізнавальної й творчої діяльності, то система контролю за засвоєнням знань і способами пізнавальної діяльності, уміннями застосовувати отримані знання в різних ситуаціях може будуватися на основі оперативного зворотного зв'язку, що робить контроль знань, умінь, навичок перманентним, більш гнучким і гуманним.

6. Одне з призначень інтерактивного навчання – змінювати не тільки досвід і установки учасників, але й навколишню дійсність, тому що частіше інтерактивні методи навчання є імітацією інтерактивних видів діяльності, які мають місце в суспільній і державній практиці демократичного суспільства.

О. В. Баєва, досліджуючи позитиви інтерактивних методів навчання з погляду фізіології центральної нервової системи, підкреслює вплив інтерактиву на синхронізацію потенціалів різних структур головного мозку та виділяє п'ять базових характеристик, що фіксують основні переваги такої методики [1]. Серед них: активізація емоцій та свідомості, розвиток емоційного інтелекту, формування комунікативних навичок, засвоєння великої інформації в розслабленому стані, активізація обох півкуль головного мозку тощо.

Дидактична особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що в процесі його реалізації часто спостерігається порушення звичної логіки навчального процесу: не від засвоєння теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування.

На думку О. І. Пометун, інтерактивне навчання вимагає від викладача реалізації певних умов в організації освітнього процесу:

- організація освітнього процесу як багатосторонньої, партнерської, інтенсивної комунікації;
- сприятлива, позитивна психологічна атмосфера в колективі;
- спеціальна організація освітнього простору [3, с. 13].

Зауважимо, що навчальний простір має бути побудовано таким чином, щоб зробити легкою й природною співпрацю та комунікацію студентів. Усе, що знаходиться в навчальній аудиторії, має допомогти викладачеві організувати простір для інтерактивної діяльності здобувачів. Обладнанням навчальної аудиторії може зайнятись педагог, а також може долучити до цього самих студентів шляхом використання різних засобів, що забезпечують освітню діяльність або є її результатами: плакати з програмою предмета, результатами групової роботи або «мозкового штурму»; навчальні матеріали, зроблені власноруч тощо. Коли студенти потрапляють в аудиторію, де багато створених ними на попередніх заняттях матеріалів, вони ніби занурюються в цей простір, поступово залучаються в навчальну діяльність.

Безперечно, важливим фактором створення освітнього середовища є також розстановка меблів у навчальному кабінеті. Крім традиційної форми розташування парт та столу викладача відносно дошки для записів, при інтерактивному навчанні провідні фахівці пропонують використовувати й інші варіанти [3, с. 18–22]. Серед них: буквою П (студентські столи зсунуті й створюють букву П, а стіл викладача стоїть перед дошкою для записів), прямокутником (усі студенти сідають за одним великим прямокутним столом, а викладач сидить разом з ними), колом (студенти розміщуються без столів на стільцях по колу, викладач сідає разом з ними), дискусійним клубом (студенти розміщуються малими групами, між столами є вільний простір для пересування). Звісно, що це є полем для творчості викладача з огляду на конкретну освітню ситуацію. Однак, зауважимо, що кожен з вищеперерахованих варіантів має специфічні особливості та є зручним для використання певних традиційних та інтерактивних методів і технологій.

Таким чином, інтерактивні технології навчання мають великий освітній і розвивальний потенціал, забезпечують максимальну активність здобувачів вищої освіти, оптимальний час навчання та його результативність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баєва О. Фізіологічні засади інтерактивних методів навчання менеджменту [Електронний ресурс] / О. Баєва // Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/articie.php?id=331>.
2. Жижко О. А. Інноваційні педагогічні технології у підготовці тьюторів для роботи з дорослими в Мексиці й Венесуелі / О. А. Жижко // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – № 1 (35). – С. 3–10.
3. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. – Київ : А. С. К., 2007. – 144 с.
4. Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-мет. посібник для викл. системи формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих / С. Сисоєва ; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К. : ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Похилюк Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української філології Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу.

Коло наукових інтересів: лінгводидактика в початковій та вищій школі, лексикологія сучасної української мови.

ЗМІСТ

ТРАДИЦІЙНІ І НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Людмила ГЛЄБОВА. ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННИХ ЧАСТОК3

Ніна ГРОЗЯН. СКЛАДНІ ВИПАДКИ РОЗРІЗНЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ13

Галина ЗЮЗЬКІНА. СЛОВОТВІРНА МОРФОНОЛОГІЯ ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНИХ ІМЕННИКІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ24

Людмила ШИТИК. СИНКРЕТИЧНИЙ СТАТУС УСКЛАДНЕНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ31

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИЦІ

Тетяна ГРОМКО, Галина ВОЛІЙЧАК. ДОСВІД ЗБИРАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ ОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ СЕЛА ПІЩАНИЙ БРІД ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКОГО РАЙОНУ43

Ольга КИРИЛЮК. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ (на прикладі інтернет-ресурсу «Словотвір»)53

Світлана КОВТЮХ. СТАТУС ПРОФЕСІОНАЛІЗМІВ У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ59

Оксана МЕЛЬНИК. ГНОСЕОЛОГІЯ ЕРГОНІМІКОНУ ВІННИЧЧИНИ97

Надія СКРИПНИК. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОВНО-МЕНТАЛЬНОГО КОНСТРУКТУ АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА109

Світлана ФЛОРІНСЬКА. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗООНІМІКИ: СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ117

Оксана ЧОРНОУС. ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБОВИХ СИСТЕМ ЯК ОДИН З НАПРЯМКІВ ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ124

ЛІНГВОДИДАКТИКА

<i>Ганна ВОЛЧАНСЬКА. ВИВЧЕННЯ МОВИ ТВОРІВ ЛЕСІ ВОРОНИНОЇ НА ЗАНЯТТЯХ ГУРТКА</i>	<i>133</i>
<i>Олена ГОРОШКІНА. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ МОВОЗНАВЧИХ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....</i>	<i>143</i>
<i>Тетяна ГРОМКО. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЕВОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В ШКОЛІ.....</i>	<i>154</i>
<i>Лариса ГУЦУЛ. ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВНЗ.....</i>	<i>168</i>
<i>Інна ДЕМЕШКО. ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МЕТОДИКИ В КУРСІ «ТЕОРЕТИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ».....</i>	<i>182</i>
<i>Віталій ДМИТРУК, Валерій КУШНАРЬОВ. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ</i>	<i>193</i>
<i>Світлана КОВТЮХ. НОМО SUM, HUMANI NIHIL A ME ALIENUM PUTO</i>	<i>201</i>
<i>Ольга КРИЖАНІВСЬКА. МІСЦЕ ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИХ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ</i>	<i>214</i>
<i>Людмила КРИЧУН. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ В МАГІСТРАТУРІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	<i>221</i>
<i>Олександр ЛАБЕНКО. ЗАСТОСУВАННЯ НЕЛІНІЙНИХ ФРАКТАЛЬНИХ СИСТЕМ У СПЕЦІАЛЬНІЙ МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ МОВНИМИ ПОТРЕБАМИ.....</i>	<i>228</i>
<i>Тетяна ЛІШТАБА. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА В УМОВАХ ВНЗ.....</i>	<i>242</i>
<i>Тетяна НЕСТЕРЕНКО. НАСТУПНІСТЬ У НАВЧАННІ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН ІСТОРИЧНОГО ЦИКЛУ ..</i>	<i>251</i>
<i>Тетяна ОГАРЄНКО. ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ КІН. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ. У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСВІТИ</i>	<i>259</i>
<i>Олена ПОХИЛЮК. АКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....</i>	<i>268</i>

CONTENT

<i>Ljudmila Glebova. FUNCTIONAL PECULIARITIES OF SECONDARY PARTICLES</i>	3
<i>Nina Grozian. COMPLEX CASES OF DISTINCTION OF SECONDARY PARTS OF THE SENTENCE</i>	14
<i>Halyna Zyuzkina. DERIVATIONAL MORPHONOLOGY OF EMOTIVE NOUNS OF FOREIGN ORIGIN</i>	24
<i>Liudmyla Shytyk. SYNCRETIC STATUS OF COMPLICATED COMPLEX SENTENCES WITH UNIFORM SUBORDINATION</i>	32
<i>Tetiana Hromko, Halyna Volychak. EXPERIENCE OF COLLECTION AND RESEARCH OF ONIMS OF VOCABULARY OF VILLAGE PISHCHANYI BRID OF DOBROVELYCHKIVSKIY DISTRICT</i>	43
<i>Olga Kyrylyuk. THE WAYS OF UKRAINIAN NEOLOGISMS FORMATION (USING THE INTERNET RESOURCE «WORD FORMATION» AS AN EXAMPLE)</i>	54
<i>Svitlana Kovtiukh. THE STATUS OF PROFESIONALISMS IN LEXICO-SEMANTICAL SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE</i>	60
<i>Oksana Melnyk. ERHONIMS ON THE EXAMPLES OF NAMES OF ESTABLISHMENTS OF VINNYTSIA REGION</i>	97
<i>Nadiya Skrypnyk. VERBALIZATION OF LINGUA-MENTAL CONSTRUCT ASOCIAL BEHAVIOUR</i>	109
<i>Svetlana Florinska. TERMINOLOGY OF ZONIMIKA: SEMANTIC AND DERIVATIONAL ASPECT</i>	117
<i>Oksana Chornous. STUDYING DINAMICS OF REGIONAL PERSONAL SYSTEMS AS A TREND OF THEIR RESEARCH</i>	125
<i>Hanna Volchanska. EXPLORING THE LANGUAGE OF LESIA VORONYNA'S WORKS AT UKRAINIAN LANGUAGE SOCIETY CLASSES</i>	134
<i>Olena Goroshkina. ORGANIZING SELF-DEPENDENT WORK OF FUTURE TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE PROCESS OF MASTERING LINGUISTIC AND LINGUA-DIDACTIC DISCIPLINES</i>	143
<i>Tetiana Hromko. INNOVATIVE GOING IS NEAR RESEARCH OF LOCAL DIALECTAL VOCABULARY AT SCHOOL</i>	154
<i>Larysa Gutsul. EXPERIENCE OF TEACHING LIBRARY-BIBLIOGRAPHICAL DISCIPLINES AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS</i>	168
<i>Inna Demeshko. THE APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS IN THE COURSE «THEORETICAL GRAMMAR OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»</i>	182

<i>Vitalij Dmytruk, Valerij Kushnarijov. SOME PROBLEMS OF GLOBALIZATION IN UKRAINE'S HIGHER INSTITUTES OF EDUCATION.....</i>	<i>193</i>
<i>Svitlana Kovtiukh. HOMO SUM, HUMANI NIHIL A ME ALIENUM PUTO</i>	<i>202</i>
<i>Olga Kryzhanivska. THE PLACE OF THEORETICAL LINGUISTIC AND HISTORIC COURSES IN TRAINING THE MODERN SCHOOL TEACHERS.....</i>	<i>214</i>
<i>Ljudmila Krychun. COMPETENCE APPROACH TO STUDYING OF FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN IN MASTER'S DEGREE COURSE</i>	<i>221</i>
<i>Alexander Labenko. USING NON-LINE FRACTIONAL LINGUISTIC SYSTEM FOR SPECIAL TEACHING METHOD OF UKRAINIAN LANGUAGE FOR TEACHING CHILDREN WITH SPEECH DEFECTS.....</i>	<i>228</i>
<i>Tetyana Lishtaba. FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PHILOLOGISTS UNDER UNIVERSITIES</i>	<i>243</i>
<i>Tatyana Nesterenko. CONTINUITY IN TEACHING PHILOLOGICAL DISCIPLINES OF HISTORICAL CYCLE.....</i>	<i>251</i>
<i>Tetyana Oharyenko. THE STUDY OF THE LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF WORKS BY WRITERS OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC EDUCATION.....</i>	<i>259</i>
<i>Olena Pokhyliuk. ACTIVE INTERACTION OF HIGHER SCHOOL STUDENT'S DURING THE UKRAINIAN LANGUAGE PRACTICAL CLASSES.....</i>	<i>268</i>

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

Філологічні науки

Випуск 151

Технічний редактор: Флорінська С. С.

«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка внесені до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 № 793).

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15525-4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

Підписано до друку з оригінал-макета 20.03.2017.
Формат 60×84^{1/16}. Папір офсетний. Друк різнограф.
Ум.-друк. арк. 16,275. Наклад 300 прим. Зам. № 6501.

ЦЕНТР ОПЕРАТИВНОЇ ПОЛІГРАФІЇ «АВАНГАРД»

м. Кропивницький, вул. Пашутінська, 12, оф. 4.

Тел./факс: 24-86-34, 27-02-24,
моб. /050/ 531-73-72, 341-04-33.

<http://avangard.kr.ua>, e-mail: info@avangard.kr.ua